

GÖSTERGEBİLİMİN ABC'Sİ

Mehmet Rifat (d. İstanbul, 1949)

Göstergebilim, eleştiri kuramları, yorumbilim, edebiyat eleştirisi, Fransız edebiyatı, dilbilim, çeviri kuramı, masal incelemesi alanlarında çalışıyor. Boğaziçi Üniversitesi'nde Modern Fransız Edebiyatı ve Çeviri dersleri veriyor.

Başlıca yapıtları: *Yazınsal Betik Üstüne Araştırmalar* (1976); *Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme: Michel Butor'un Değişim'i* (doktora tezi, 1977; yayımı 1978); *Başlıca Dilbilim Terimleri* (ortak yapıt, 1978); *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (ortak yapıt, 1980); *Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama* (1982; gözden geçirilmiş 2. baskı, 1986); *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, 1983); *Dilbilim ve Göstergebilim Terimleri* (ortak yapıt, 1988); *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları* (1990); *Göstergebilimin ABC'si* (1992); *Homo Semioticus* (1993; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. baskı, 2001); *Balzac Kitabı* (haz. M. Rifat, 1994); *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler* (yay. haz. M. Rifat, 1995); *Eleştiri ve Eleştiri Kuramı Üstüne Söylemler* (yay. haz. M. Rifat, 1996); *Göstergebiliminin Kitabı* (Göstergebilimin ABC'si'nin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimi, 1996); *Gösterge Avcıları. Şiiri Okuyan Şairler 1* (1997; gözden geçirilmiş 2. baskı, 2000); *XX.Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları: 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler; 2. Temel Metinler* (1998; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. baskı, 2008);

Honoré de Balzac. Romancının Evreninden Sahneler (haz. M. Rifat; *Balzac Kitabı'nın* dönüştürülmüş biçimi, 1999; genişletilmiş 2. baskı, 2007); *Gösterge Eleştirisi* (1999; genişletilmiş 2. baskı, 2002); *Çeviri seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler* (haz. M. Rifat, 2003; genişletilmiş 2. baskı, 2008); *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?* (haz. M. Rifat, 2004; genişletilmiş 2. baskı, 2008); *Eleştiri Seçkisi: Eleştirel Bakış Açıları* (haz. M. Rifat, 2004); *Metnin Sesi* (2007); *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları* (2007); *Yaklaşımlarıyla Eleştiri Kuramcıları* (2008); *Bizim Eleştirmenlerimiz* (M. Rifat yönetiminde, 2008); *Roland Barthes: "Yazma Arzusu"* (haz. M. Rifat, 2008).

Çevirileri: *Gorgias. Retorik Üstüne* (Platon'dan, 1975; yeni çeviri, 1999 ve 2006); *Masalın Biçimbilimi* (V. Propp'tan; 1985; yeni çeviri, E. M. Meletinski'nin bir incelemesiyle birlikte, 2008); *Göstergebilim İlkeleri* (R. Barthes'tan, yeni çeviri, 1986); *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* (R. Barthes'tan, 1988); *Sekiz Yazı* (R. Jakobson'dan, 1990); *Roman Üstüne Denemeler* (M. Butor'dan, 1991); *Göstergebilimsel Serüven* (R. Barthes'tan, 1993; gözden geçirilmiş 5. baskı, 2005; yukarıdaki iki Barthes kitabıyla birlikte); *Yazın Kuramı* (Rus Biçimcileri'nden, 1995; gözden geçirilmiş 2. baskı, 2005); *Kitaplarımdan Birini Nasıl Yazdım* (I. Calvino'dan, 1996); *Eiffel Kulesi* (R. Barthes'tan, 1996); *XX.Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2: Temel Metinler* (kuramcılardan seçme metinler, 1998; 4. baskı, 2008); *Romanın Hazırlanışı 1* (R. Barthes'tan, 2006); *Zaman ve Anlatı 1: Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis* (P. Ricœur'den, 2007); *Bir Deneme Bir Ders: Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi* (R. Barthes'tan, 2008); *Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı* (P. Ricœur'den 2009).

GÖSTERGEBİLİMİN ABC'Sİ

Mehmet Rifat

Genişletilmiş
Yeni Baskı

Say Yayınları

ABC Dizisi

Göstergebilimin ABC'si / Mehmet Rifat

ISBN 978-975-468-816-0

Sertifika No: 10962

Yayın Yönetmeni: Aslı Kurtsoy Hısım

Kapak İllüstrasyonu: Hakan Hısım

Baskı: Engin Ofset

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi 1NA33

Topkapı-İstanbul

Tel: (0212) 612 05 53

1. baskı: Simavi Yayınları, İstanbul, 1992

2. baskı: Düzlem Yayınları, İstanbul, 1996

3. baskı: Say Yayınları, İstanbul, 2009

13 12 11 10 09

7 6 5 4 3

● Say Yayınları

Ankara Cad. 54 / 12 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul

Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80

web: www.sayyayincilik.com.

e-posta: sayyayinlari@ttinail.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 54 / 4 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul

Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80

e-posta: dagitim@saykitap.com

online satış: www.saykitap.com

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
I. BÖLÜM	
GÖSTERGEBİLİMİN GENEL BİR TANIMI	11
II. BÖLÜM	
ANLATI ÇÖZ(ÜMLE)ME STRATEJİSİ OLARAK GÖSTERGEBİLİM.....	19
III. BÖLÜM	
GÖSTERGEBİLİMİN TARİHÇESİ.....	27
I. Göstergeler Kuramının Kaynakları.....	27
II. Çağdaş Göstergebilimin İki Öncüsü: Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure.....	30
III. Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure'den Hemen Sonra Gelişen Göstergebilim, Yazınbilim ve Anlatı Çözümlemesi Çalışmaları.....	33
IV. 1960'lı Yıllardan Başlayarak Gelişen Göstergebilimsel Çalışmalar.....	41
IV. BÖLÜM	
METİN ELEŞTİRİSİNİ ETKİLEYEN İKİ GÖSTERGEBİLİMSEL MODEL: EYLEYENLER MODELİ / İŞLEVLER MODELİ	73
V. BÖLÜM	
TEMEL YAPI ÇÖZÜMLEMESİNDE BAŞVURULAN GÖSTERGEBİLİMSEL DÖRTGEN MODELİ.....	79
VI. BÖLÜM	
GÖSTERGEBİLİM AÇISINDAN YAZINSALLIK KAVRAMI.....	83
I. Yazınsallık Kavramının Ortaya Çıkışı	83
II. "Yazınsal Metin" Kavramının Varsayımsal Bir Tanımı.....	85
III. Yazınsallık Nitelikleri, Ölçütleri, Postulatları.....	86
III.1. Yazınsal Metin "Açık" Bir Bütün müdür, Yoksa "Kapalı" Bir Bütün mü?.....	86

III.2. Yazınsal Metnin “Gönderge”si Var mıdır? Varsa Nerededir ve Nedir Bu Gönderge? Bir Başka Deyişle, Yazınsal Metnin, Okuru İlettiği Şey, Yer, Nesne, Olay, vb. “Gerçek Dünya”da mıdır, Yoksa “İmgesel Dünya”da mı?.....	91
III.3. “Çokanlamlılık” Yazınsal Metne Özgü Bir Nitelik midir? Ya da Yazınsal Metnin Yapısı, Yoruma Açık, Sırsız Anlamlar Taşıyor mu?.....	93
III.4. Yazınsal Metin, Üretimi Bitmiş, Tamamlanmış Bir “Ürün” müdür, Yoksa “Okurun Üretimine Açık Bir Süreç” midir?	95
III.5. Yazınsal Metin Başka Metinlerle (Yazınsal ve Yazın Dışı) İlişkisi Olan Bir Metin midir? Metinlerarası İlişkiler Yazınsallığın Bir Ölçütü Olarak Görülebilir mi?	97
III.6. Yazınsal Metinlerin Sınıflandırılmasında ya da Yazınsallığın Belirlenmesinde “Figüratif” ve “Non-Figüratif” Karşıtlığı Bir Ölçüt Olabilir mi?	101
IV. Yazınsallığın Belirlenmesinde Başka Ölçütler Var mıdır?.....	103

VII. BÖLÜM

GÖSTERGEBİLİM AÇISINDAN ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ ve ÇEVİRİ KURAMI.....107

I. Anlamlama Göstergebilimi Açısından Çeviri Etkinliği	107
II. Anlamlama Göstergebilimi Açısından Çeviri Kuramı.....	110

VIII. BÖLÜM

GÖSTERGEBİLİM ve BİR MASAL ÇÖZÜMLEMESİ115

I. Giriş Gözlemleri.....	115
II. Göstergebilimsel Çözümleme Örneği.....	117
II.1. Masalın Metni: Kırmızı Başlıklı Kız	117
II.2. Masalın Kesitlere Ayrılması	119
II.3. Kesitlerin Çözümlemesi	119
II.3.1. Birinci Kesit: Giriş Durumu	119
II.3.2. İkinci Kesit: Yeni Bir Öznenin Anlatıya Katılması.....	121
II.3.3. Üçüncü Kesit: Kurt’un Birinci Edimi.....	122
II.3.4. Dördüncü Kesit: Kurt’un İkinci Edimi.....	123
II.4. Masalın Başlangıcı ile Sonu Arasındaki Temel Dönüşüm.....	124
II.5. Masaldaki Kişilerin “Bakış Açıkları”.....	127
II.6. Masalda Kişilerin Oluşması ve Özellikleri.....	128
II.7. Masalda Uzamın Oluşması.....	130
II.8. Masalda Zamanın Düzenlenişi	131
III. Sonuç Gözlemleri	132

KAYNAKÇA135

TÜRKÇEDE GÖSTERGEBİLİMİLE İLGİLİ BAŞLICA ÇALIŞMALARDAN ..143

KAVRAMLAR DİZİNİ.....149

ÖZEL ADLAR DİZİNİ.....157

SUNUŞ

İnsanı kuşatan anlamlar evreninde, bildirişim amacıyla kullanılan doğal dillerin yanı sıra davranışlar, tutkular, inanışlar, töreler, toplumsal törenler, siyasal rejimler, reklamcılık, moda, yazılı basın, sözlü basın, mimarlık düzenleri, bilim dilleri, resim, müzik, tiyatro, sinema, edebiyat, vb., anlamlı birimler diye tanımlayabileceğimiz göstergelerden oluşan dizgelerin (sistemlerin) bazıları.

Göstergebilimin amacı da işte bütün bu anlamlı dizgeleri hem kavrayabilecek hem de yorumlayabilecek bir çözümleme ve yeniden yapılandırma modeli sunmak.

Bir başka deyişle, “insanın insan için ve dünyanın insan için taşıdığı anlamları” araştıran bir bilimsel tasarı göstergebilim.

Göstergebilimin ABC’si, tasarlanması ve adlandırılması çok eskilere dayanan ama gelişmesini ancak 20. yüzyılda, özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan, dolayısıyla görece olarak “genç” diye kabul edebileceğimiz bir bilim dalının işlevini, tarihçesini, çağdaş kuramlarını, bu kuramlara bağlı temel kavramları, ilkeleri ve yayınları olabildiğince ayrıntılı biçimde vermeye çalışmakta, göstergebilimin edebiyat olayına, daha teknik bir terimle belirtecek olursak “yazınsallık” kavramına bakışını tartışmakta, göstergebilimde kullanılan ve özellikle metin eleştirisini büyük ölçüde etkileyen yakla-

şım modellerini tanıtmakta, göstergebilimin inceleme konusu olarak ele aldığı farklı bir olguyu (çeviri olgusunu) anlamlandırış biçimini göstermekte ve son olarak da göstergebilim kuramının bir anlatıya (bir masala) nasıl uygulanabileceğini aşama aşama sunmaktadır.

Bu kitap, sekiz bölümü, kaynakçası, kavramlar dizini ve özel adlar diziniyle göstergebilimcinin yanında taşıyabileceği bir yol göstericidir: Bir VADE-MECUM'dur ("Git Benimle") ya da bir VENİ-MECUM'dur ("Gel Benimle").

Mehmet Rifat
Beylerbeyi, Nisan 2009

I. BÖLÜM

GÖSTERGEBİLİMİN GENEL BİR TANIMI

Dilimizde özellikle **dilbilim** (Fransızca *linguistique*) sözcüğü örnek alınarak üretilmiş olan **göstergebilim** (Fransızca *sémiotique* ya da *sémiologie*) terimi ilk bakışta “göstergeleri inceleyen bilim dalı” ya da “göstergelerin bilimsel incelemesi” olarak tanımlanır. Ancak göstergebilimin günümüzdeki etkinlik alanı, kendisini oluşturan “gösterge” ve “bilim” sözcüklerinin anlamsal toplamından fazla ve değişik bir boyut kazanmıştır.

Göstergebilimin “göstergeleri inceleyen bilim dalı” olmasının yanında ne anlama geldiğini belirtmeden önce insan bilimlerinde **gösterge** kavramıyla ne vurgulanmak isteniyor onu açıklayalım.

Gösterge, genel olarak, kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu, vb. olarak tanımlanır. Bu açıdan, sözcükler, simgeler, işaretler, vb. gösterge olarak kabul edilir. Sözelimi, toplumsal bir dizge (sistem) olan ve temelde insanlar arasında bildirişimi (iletişimi) sağlayan **doğal diller**, gösterge diye adlandırılan birimlerin (örneğin sözcüklerin) kendi aralarında kurdukları ilişkilerden oluşur. Dilsel göstergelerin temel özelliğiye, birbirinden ayrılamayan iki düzlem içermeleridir: Bir yanda ses ya da sesler bütünü vardır, bir yanda da kavram. Dilbilimciler sesi ya da sesler bütünü **gösteren**, kavramı da **gösterilen** diye adlandırırlar.

Şimdi bu tanımdan kalkarak gösterge kavramının anlamını genişletip şöyle diyebiliriz: İnsanların bir topluluk yaşamı içinde birbirleriyle anlaşmak amacıyla yarattıkları ve kullandıkları doğal diller (sözelimi Türkçe, Fransızca, İngilizce, Çince, vb.), çeşitli jestler (el-kol-baş hareketleri), sağır-dilsiz alfabesi, trafik işaretleri, bazı meslek gruplarında kullanılan flamalar (sözelimi denizcilerin flamaları), reklam afişleri, moda, mimarlık düzenlemeleri, edebiyat, resim, müzik, vb. çeşitli birimlerden oluşan birer dizgedir. Değişik gereçlerin kullanılmasıyla (ses, yazı, görüntü, hareket, vb.) gerçekleşme aşamasına gelen bu dizgeler belli kurallarla işleyen birer anlamlı bütündür. Bu anlamlı bütünlerin birimleri de genelde gösterge diye adlandırılır. Sözelimi bir tablodaki bir renk ögesi ya da bir figür gösterge olarak değerlendirilebileceği gibi, bir edebiyat yapıtında bir kahramanın amacı ya da davranışı veya moda dergisinde gördüğümüz bir bluz, bir etek, bir kazak, vb. çevresindeki öbür birimlerle bağlantısı olan gösterge olarak değerlendirilebilir.

Türkçede **göstergebilim**¹ diye adlandırılan bilim dalı da en yalın tanımıyla, **gösterge dizgelerinin** işleyişini bilimsel bir yöntemle inceler ve betimler. Ne var ki bu tanım, göstergebilimin kalkış noktasını belirler ve daha çok, yalın gösterge dizgeleri için geçerlidir. Sözelimi trafik işaretleri, sağır-dilsiz alfabesi, bir telefon rehberinin düzeni, denizcilerin flamaları, el-kol-baş hareketleri, demiryolu görevlilerinin işaretleşmeleri, bir giysinin temizlenmesi ya da bakımıyla ilgili işaretler gibi gündelik yaşamın akışı içinde karşılaştığımız anlamlı dizgeler, belli bir uzlaşma sonucu, ilk anda çözüme uğrayan, anlamları baktığımız an kapalı görünen ama kapa-

1 Batı dillerindeki **semyoloji** ve **semyotik** karşılığında kullandığımız **göstergebilim** için dilimizde dönem dönem başka karşılıklar da önerilmiştir: **işaretbilim**; **belirtkebilim**; **imbilim**.

lı görüldüğü anda da açılmaya başlayan, toplumsal bildiririmde şu ya da bu biçimde kolaylık sağlayan yalın dizgelerdir. Bu tür dizgelerin toplum içinde anlaşılması nasıl hızlı bir süreçle gerçekleşiyorsa, incelenmesi de o ölçüde kısa sürede yapılan bir betimlemeyle sonuçlanır. Bu tür yalın dizgelerdeki göstergelerin ne anlama geldiğini dilbilimden (doğal dillerin yapısını betimler) kaynaklanan ve gözleme dayanan bir yöntemle betimlemek göstergebilimin olsa olsa köken anlamını (göstergelerin bilimsel incelemesi) karşılar. Bu yaklaşım biçimi de **bildirişim göstergebilimi** diye adlandırılır.

Buna karşılık, son derece karmaşık yapıları olan, söylediğinin dışında da bir şeyler belirten, anladığımızı sandığımız anda yeni anlamlarla dolan, değişik biçimlerdeki yaklaşımlara ve hatta yorumlara olanak veren, kucakladıkça derinleşen, derinleştikçe insanı kucaklayan, insan kültürü var olup geliştikçe onunla birlikte evrim geçirip “sürüklenen” anlamlı bütünler de vardır. Tanımlanması kesin çizgilere sığdırılamayan, somut ve gözlemlenen bir gerçek nesne gibi değerlendirilemeyen, anlaşılması ve sınıflandırılması doğaları gereği hiç de kolay olmayan bu tür dizgeler (sözgelimi edebiyat metinleri, resimler, vb.) yukarıda sıraladığımız bildirişim amaçlı yalın dizgelerin incelenmesi gibi bir betimleyici yöntemle kavranamaz. Öncelikle çeşitli düzeylerde ayrıntılı bir biçimde çözümlemeleri ve yeniden yapılandırılmaları gerekir. Bu tür bir çözümleme ve yeniden yapılandırma da **bilimkuramsal** (epistemolojik), **yöntembilimsel** (metodolojik) ve **betimsel** (deskriptif) açıdan **tümükapsayıcı, tutarlı, yalın ve üretici** bir kuram, bir model oluşturma çabasını gerektirir. Böyle bir çabayı yerine getiren de **anlamlama göstergebilimi** diye adlandırılan yaklaşımdır. **Varsayımsal–tumdengelimli** (hipotetiko–dedüktif) bir yönetime dayanılarak oluşturulan an-

lamlama göstergebilimi sürekli gelişmeyi amaçlayan bir “bilimsel tasarı” olarak da tanımlanabilir. Böyle bir bilimsel tasarımın asıl amacı da insanı çevreleyen anlamlar evrenini, bu evren içindeki anlamların üretilme sürecini, kısacası, “insanın insan için ve dünyanın insan için taşıdığı anlamları” kavramaktır.

Bu açıklamalardan da anlaşılabilceği gibi Türkçede **göstergebilim** terimiyle belirtilen bilim dalı, uygulama farklılıklarının yanı sıra, kuramsal açıdan da değişik yaklaşımları içerir. İleride “Göstergebilimin Tarihçesi” bölümünde de göreceğimiz gibi Eskiçağ’dan günümüze bir tek göstergebilimden değil de göstergebilimlerden söz etmek daha yerinde olur.

Göstergebilimi tanımlama denememizi ve Batı dillerindeki **semiyoloji/semiyotik** terimlerinin anlamlarını şu gözlemlerimizle bütünleyelim:

“Günümüzde doğrudan doğruya bildirişim amacıyla yaratılmış dizgelerdeki göstergeleri yine bildirişim sürecindeki işlevleri açısından araştıran ve dilbilimin betimleme yöntemini kullanan etkinlik alanıyla (**semiyoloji**), bir dizge içindeki anlamların oluşumunu, üretiliş biçimini yeniden yapılandıran ve bu amaçla kendine özgü bir kuram geliştiren etkinlik alanını (**semiyotik**), Türkçede aynı terimle belirtilseler de birbirinden ayırt etmeyi bilmek gerekir.

Göstergeleri bildirişim açısından inceleyen birinci etkinlik, yani **semiyoloji**, ‘gerçekçi’ bir yaklaşımı benimsediğini söyleyerek, doğada var olan, gözlemlenebilir, somut, fiziksel nesneleri betimliymiş gibi, ‘dil’e ve ‘dilyetisi’ne yüzeysel boyutta (gözlemlenen boyut) yaklaşır. Daha çok dilbilim yöntemlerinden yararlanan bu yaklaşım biçimi **bildirişim göstergebilimi** diye de adlandırılır.

İkinci yaklaşımsa ‘dilyetisi’ni gözlemlenecek tek katmanlı bir nesne olarak değil, oluşturulmuş, ‘inşa edilmiş’, anlamsal katmanlardan kurulu bir bütün olarak görür ve onun üretiliş biçimini anlamak için kuruluşunu, oluşum sürecini yeniden kavramaya ve yeniden anlamlandırmaya çalışır. Bunu gerçekleştirirken de gözlemlenebilen dil olgularını betimlemekle yetinen bir tutum olmayı değil, genel bir ‘dilyetisi’ kuramını yaratmayı, bir bilimkuramı biçiminde düzenlenmeyi amaçlar. Ne var ki, Türkçedeki **göstergebilim** terimi bu ikinci yaklaşımı, ilk anlamıyla, yani göstergeleri inceleyen bilim dalı anlamıyla hiç karşılamaz. Ancak, kendisini oluşturan sözcüklerin anlamsal toplamı dışında, **göstergebilime** gösterge dizgelerini inceleyen bilim dalı anlamı yanı sıra, bir de anlamsal üretim (anamlama[ndır]ma) olgusunu araştıran ve yeniden yapılandıran, bu amaçla da **bilimküramsal, yöntembilimsel ve betimsel** açıdan kendini kuran bir bilimsel yaklaşım anlamını da eklersek, **anamlama kuramı** olan **semiyotik**’i de belirtmiş oluruz. Bu ikinci yaklaşım da **anamlama göstergebilimi** diye adlandırılır.”²

2 M. Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1: Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler, s. 114–115.

II. BÖLÜM

ANLATI ÇÖZ(ÜMLE)ME STRATEJİSİ OLARAK GÖSTERGEBİLİM*

Yukarıdaki bölümde göstergebilimin amacını ve sınırlarını belirlerken, sonuçta bir çözümleme modelinin yaratılması noktasına geldik. Şimdi gösterge dizgesi kavramı yerine Roland Barthes'ın deyişiyle¹ bütün zamanlarda, bütün yerlerde, bütün toplumlarda var olan, insanlık tarihinin kendisiyle başlayan anlatı² kavramını koyalım ve anlatı kavramıyla anlamlama göstergebiliminin ilişkisini ele alalım.

Her gösterge dizgesiyle, hemen her düzeyde, sürekli olarak anlatı üreten insanlar, hem bu anlatıları yaratırken hem de yaratılan anlatıları kavramaya, anlamlarını “yakalama”ya çalışırken değişik stratejiler uyguladılar.

Anlatı yaratırken yaşanan “anlam üretme” sürecinin karşısında, doğal olarak, anlatıları kavrarken yaşanan “anlam yakalama” süreci vardır.

Gerçekleşme biçimleri (el-kol-baş hareketi, yazı, ses, görüntü, vb.) son derece farklı olabilen anlatılar, insanın son

* Bu bölüme *Gösterge Eleştirisi* adlı kitabımızda da yer verilmiştir.

1 R. Barthes, “Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş”, *Göstergebilimsel Serüven*, s. 101–144.

2 **Anlatı** kavramını bu bölümde gerçek ya da düşsel olayların, değişik gösterge dizgeleri aracılığıyla anlatılması olarak kullanıyoruz. Sözcük, bu geniş anlamıyla, metin teriminin eşanlamlısı olarak da görülebilir.

derece karmaşık duygu, düşünce, yargı ve yaratımını doğru, aslına ve gerçeğine uygun bir görünümde sunabileceği gibi, bazı durumlarda olgu, düşünce, vb.'ni gizleyerek, yalan söyleyip saklayarak, örterek, kamufle ederek, ironilerle süsleyerek de sunabilir.

Anlatılar kurmaca olabilecekleri gibi, durumları saptayıcı, dönüştürücü, insanları ayartıcı, kandırıcı, ikna edici, yönlendirici, yasaklamalar koyucu, buyurucu da olabilir.

Her düzeyde, kendi saptadığı amaca açık ya da üstü kapalı olarak ulaşabilen, bu nedenle kendi içinde “başarılı” sayılabilecek anlatılar üretilebildiği gibi, amacını yerine getiremeyen ve bu açıdan kendi içinde “başarısız” sayılan anlatılar da var olabilir.

Yaratan insanın kurmaca anlatıları, yaratan insanın kendi kendisine dönük anlatıları, yaratan insanın kendi anlatılarını değerlendiren anlatıları, yaratan insanın çevresindeki dünyaya ve insanlara yönelik anlatıları, yaratan insanın çevresindeki insanların yarattıkları anlatıları konu alan anlatıları, anlatı yaratma sürecinin birer parçasıdır.

Bu sürecin, üretici bir etkinlik içinde yaşandığı da apaçık ortadadır. Anlatıların yaratılması, insanın düşünsel düzlemdeki dönüştürücü edimidir. Burada, temelde yaşanan olay, ister el-kol-baş hareketlerinde, ister yazıda, ister seste, ister görüntüde olsun, biçimsel açıdan az sayıdaki birimleri birbirine eklemleyerek anlamsal açıdan sonsuza açılan, açılabilen bir evren yaratmadır.

Anlatılardaki anlamlar, çeşitli aşamalardan geçerek, birbirleriyle bütünleşerek, birbirleriyle karşılaşılarak, başka yapılarla dönüşerek oluşurlar. Anlamların üretilmesinde, yaratıcı kişinin kendi eğilimleri, elindeki anlamlı birimleri şu ya da bu amaca yönelik olarak, yine kendi isteği doğrultusunda

“kullanma becerisi”nin yanı sıra, kişiyi anlatı yaratma sürecinin herhangi bir aşamasında etkileyen, onu başkasının isteğine göre anlatı yaratmaya zorlayan yaptırımlar da söz konusu olabilir.

Anlatı üreten kişinin, içinde bulunduğu bu karmaşık ve değişik koşullar, anlatı yaratmadaki stratejisini belirleyeceği gibi, ortaya çıkaracağı anlatılarda oluşacak anlamlar da bu stratejinin doğrultusunu izleyecek, bu stratejiye göre yapılacaktır.

Her insanın hem kendi kendisiyle, hem bir başka insanla, hem de dünyayla, değişik düzlemlerde kurduğu ilişkileri en yalından en karmaşığa uzanan bir görünüm içinde sunabilecek anlatılar, yaratıldıkları an, yine insanlar tarafından, ama bu kez başka bir konumdaki, başka bir açıdaki, başka bir statüdeki insanlar tarafından algılanmaya, dolayısıyla kavranmaya başlar. Böylece, çözümleme, kavrama, yorumlama, açıklama, eleştiri, vb. sözcüklerle adlandırılan yeni bir üretim süreci devreye girer.

Hangi düzlemde ve hangi düzeyde yaratılmış olursa olsun, aşamalı olarak karmaşılaşan anlatıları çözümlemek, kavramak, yorumlamak, açıklamak ve eleştirmek de yeni bir üretim sürecini yaşamak, üretilmiş olan anlamları, nasıl üretildiklerini yeniden yaşayarak sınıflandırmaktır. Demek ki, **anlatı üretme stratejileri** yanında ya da karşısında bir de **anlatı çöz(ümle)me stratejileri** (anlatı çözümleme yöntemi) vardır, yaşanmaktadır.

Günümüzde, anlatıları açıklayan, inceleyen, anlamlarını değerlendiren birçok “okuma”, “eleştiri”, “yorumlama”, “çözümleme” yöntemi var. Bunlara bir de “göstergebilimsel yaklaşım”ı ekleyebiliriz. Ancak göstergebilimsel yaklaşım, **metin açıklama/metin yorumlama tekniklerinin yerini al-**

mak üzere geliştirilmiş yeni bir seçenek olmadığı gibi, yeni bir yazınsal eleştiri türü olmak amacıyla da, savında da değildir. Göstergebilimin **metin açıklama/metin yorumlama teknikleri** ile yazınsal eleştiriye bazı kavramlar, işlemler ve örnekler sunması, onların amacını üstlendiğini göstermez.

Göstergebilim, özellikle de anlamları çözümleyen ve yeniden yapılandıran **anamlama göstergebilimi**, öbür okuma yöntemlerine eklenen yeni bir okuma biçimi değil, okumanın, çözümlemenin koşulları konusunda ortaya atılmış, geliştirilmiş **tutarlı, tümükapsayıcı varsayımlar demetidir, varsayımlar ağıdır**. Bir başka deyişle, anlatılarda, metinlerde anlamların nasıl birbiriyle **eklemlenerek** üretildiğini araştıran, öncelikle de bu üretim sürecini ortaya koyabilecek bir kuramsal aygıt (düşünme modeli) geliştiren bir bilimsel tasarıdır göstergebilim. Bu açıdan hızla oluşturulmuş betimleme ve gözlemleme amaçlı derme çatma aygıtlardan (sözde kuramlardan) da ayrılır. Amacı, bir önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, varsayımsal-tümdengelimli bir kuramı, tutarlı, tümükapsayıcı, yalın ve üretici bir biçimde yaratma tasarısını sürekli olarak geliştirmektir.

Göstergebilim, bir dizge (anamlı ve yapılı bir bütün) oluşturan birimlerin aralarında, bir bağıntının, bir kurallı dayanışmanın bulunduğu inanır; anlamın benzer öğelerden değil, karşıt öğeler arasındaki ilişkilerden doğduğu varsayımından hareket eder. Bu nedenle, insanın düşünsel, dilsel, kurmaca yaratımının en üst aşamalarında yer aldığı kabul edilen, yoğun anlam demetinden oluşmuş **yazınsal/sanatsal ürünlere** (sonuç) ve **üretimlere** (süreç) yaklaşırken bile, bu ürün ve üretimlerin yapısına uygun bir tutarlılık içinde çalışmayı ister. Bu tür çokanamlı dizgeleri ele aldığı anda, "yorumla açık bir dizge" ya da "anlamı sonsuz bir dizge" diyerek,

“her şeyi söyleyebilme” yetkisini kendisine tanımaz. Anlatının çokanlamlılığını (anlatı içine yerleşmiş, aralarında bağlantı bulunan anlamlar demetini) yine anlatının kendisi içinde tutarlı bir bağıntılar, ilişkiler ağı kurarak yeniden yapılandırmaya çalışır. Anlatının yüzeyini değil, derinliklerinden yüzeye uzanan üretim sürecini çözümlerken, “her şeyin söylenebileceği” ne değil, “her şeyin birbiriyle bağıntı içinde bulunduğu”na, bu nedenle, çözümleyici söylemin de bir tutarlılık içinde yaratılabileceğine inanır.

Göstergebilim daha geniş ve daha yalınlaştırılmış bir anlatımla, insanın, içinde yaşadığı dünyayı anlamasını sağlayacak bir model geliştirir. Çevresini anlamaya çalışan herkes zaten bir ölçüde bir “gösterge avcısı”dır. Daha fazla bir çabayla bu anlama süreci yöntemli bir biçime dönüştürülebilir. Bu yöntemi sağlayacak olan da göstergebilimdir. Araştırmacıların, bilim adamlarının, öğretim üyelerinin, yazarların, şairlerin, çevirmenlerin, sanatçıların, eleştirmenlerin, siyaset bilimcilerin, hukukçuların, tiyatrocuların, sinemacıların, müzik yorumcularının, mimarların, reklam metni yazarlarının, vb’nun göstergebilimin yöntem, kavram ve terimlerinden şu ya da bu biçimde yararlandıkları, dolayısıyla göstergebilimin sürekli gelişmesine katkıda bulundukları bir elli yıl yaşandı (1960’lardan günümüze). Bu süre içinde insanın düşünme mekanizmasının modelini belirlemeye çalışan göstergebilimin bugün artık tasarısının büyük bir bölümünü gerçekleştirdiğini ve sınırlarının nereye kadar uzanabileceğini tartışma aşamasına geldiğini görüyoruz.

III. BÖLÜM

GÖSTERGEBİLİMİN TARİHÇESİ*

I. Göstergeler Kuramının Kaynakları

Gösterge kavramı üstüne Eskiçağ'dan günümüze birçok felsefeci, bilim adamı ve hekim düşünce üretmiş, başta dilsel göstergeler olmak üzere çeşitli alanlardaki göstergeleri, belirtileri (sözelimi tıp alanındaki) incelemişlerdir. Bugün Batı dillerinde kullanılan ve Türkçede **göstergebilim** ile karşıladığımız **semyotik** sözcüğü Yunancadaki **semeiotike** teriminden, **semyoloji** sözcüğü ise Yunanca **semeion** (gösterge) ve **logia** ("kuram"; "söz" anlamındaki **logos**'tan) sözcüklerinin birleşiminden doğmuştur. **Gösterge** (ya da **belirti**, **işaret**) anlamına gelen Yunanca **semeion**, teknik ve felsefi bir terim olarak İÖ 5. yüzyılda Yunanlı hekim Hippokrates ve Yunanlı felsefeci Parmenides tarafından daha çok "kanıt", "belirti", "semptom" anlamına gelen Yunanca **tekmerion** ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

Bir göstergeler öğretisi ise Stoacılarla birlikte özellikle mantık ve dil alanındaki tartışmalarda ortaya çıkmıştır (İÖ 3. yüzyıl). Stoacılar **gösteren (semainon)** ile **gösterilen (semainomenon)** arasındaki karşıtlıktan söz etmişlerdir. Yunanlı hekim Galenos ise hastalık belirtilerinin incelenmesi anla-

* Kitabımızın bu bölümünde, dipnotlarda da açıkça görüleceği gibi, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları adlı iki ciltlik kitabımızdan yararlandık.

mında **semeiotike** terimine başvurmuştur. İşte bu ilk kaynaklardan sonra da Batı düşünce tarihinde bir **göstergeler öğretisi** yerleşmeye başlamıştır.

Gerçekten de Ortaçağ'da skolastik felsefeciler döneminde **anamlama biçimleriyle (modi significandi)** ilgili çok sayıda kitap yazılmış ve hatta bu dönemin dilbilgicileri "modus" çu- lar diye adlandırılmıştır. Modusçular, dilin dünyayı bir ayna gibi yansıttığına inanıyorlar ve içerik (anlam) ile biçim ara- sındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışıyorlardı.

17. ve 18. yüzyıllarda da genel bir dil ve anlam kuramı ta- sarlayan Locke, Leibniz, Diderot, Condillac, Lambert gibi fel- sefeciler göstergelerle ve anlam taşıyan biçimlerle ilgilendiler. Bunların arasında İngiliz felsefeci John Locke (1632–1704) dört Kitap'tan oluşan *An Essay Concerning Human Understanding* (İn- san Anlığı Üstüne Bir Deneme) [1690] adlı yapıtında gösterge sorununa da yer vermiş ve "göstergeler öğretisi" anlamında **semeiotike** terimini kullanmıştır. J. Locke, bu yapıtın 4. Kitabı- nın son bölümünde (XXI. Bölüm)¹ [Bilimlerin Bölümelenmesi Üstüne] bilimleri üç sınıfa ayırır ve bunları Yunanca te- rimlerle şöyle adlandırır: 1. **Physike** ya da **doğa felsefesi**; 2. **Praktike** (en önemli bölümü **Etik [Ahlak]** olarak adlan- dırılır); 3. **Semeiotike** ya da **Göstergeler öğretisi (Logike** yani **Mantık** olarak da adlandırılır). Böylece J. Locke'un gös- tergebilime, bilimler arasında ayrı bir yer verdiği görülür. Ona göre bu göstergeler öğretisinin amacı da, zihnin şeyleri anlamak (kavramak) ya da bilgilerini başkalarına anlatmak için kullandığı göstergelerin niteliğini incelemektir.

J. Locke'un bu önemli yapıtındaki görüşlerden etkilenen Fransız matematikçisi Jean Henri Lambert² (1728–1777) ise

1 J. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Oxford University Press, 1975, s. 720–721.

2 Bazı kaynaklarda adı Almanca biçimiyle Johann Heinrich olarak da be- lirlir.

göstergeler öğretisinin J. Locke'tan sonraki en önemli temsilcilerinden biri sayılır. J. H. Lambert iki ciltten oluşan *Neues Organon*³ (Yeni Organon) [1764] adlı yapıtının her iki cildini kendi içinde iki bölüme ayırır ve toplam olarak dört ayrı bilim dalını ele alır:⁴ **dianoiooloji** (mantık yöntemi); **aletioloji** (metafizik dersi); **semyotik** (genel dil bilgisi dersi); **fenomenoloji** (gerçeği gerçek gibi görünenden ayıran yöntem).

J. H. Lambert "Semiyotik" bölümünde düşüncelerin ve nesnelerin adlandırılmasıyla, belirtilmesiyle ilgili bir öğreti geliştirir. Daha çok dilsel göstergeler üstünde durmakla birlikte öbür gösterge türlerine de değinir: Bunlar arasında da müzik, koreografi, arma, amblem, törenler, vb. yer alır. J. H. Lambert ayrıca göstergelerin dönüşümlerini, birleşim kurallarını inceler.

Göstergeler öğretisi anlamındaki **semyotik** terimi, J. Locke ve J. H. Lambert'in etkisiyle 19. yüzyılın başlarında yeniden kullanıma girer.

Polonyalı Joseph Marie Hoene-Wronski (1778–1848) ancak ölümünden sonra yayımlanabilen *Philosophie du langage* (Dil Felsefesi) [1879] adlı yapıtında göstergelerin öz niteliklerini incelerken bunları **varoluş ve üretiliş** kategorilerine göre ayırdıktan sonra **semeiotikenin** konusunun göstergelerin yetkinliği olduğunu belirtir.

Öte yandan, Çek felsefecisi Bern(h)ard(t) Bolzano (1781–1848) 4 ciltlik *Wissenschaftslehre* (Bilim Öğretisi) [1837] adlı yapıtının özellikle son iki cildinde göstergibilime ("Semiotik") geniş yer ayırır ve bu bilim dalını "göstergeler öğretisi" ("Zeichenlehre") olarak tanımlar.

3 Yapıtın Fransızca adı *Nouvel Organon*'dur.

4 Bkz. *Neues Organon*, 2 cilt, Leipzig, Johann Wendler, 1764. Ayrıca bkz. *Grand Dictionnaire universel du XIX siècle*'in 10. cildinde "Lambert (Jean Henri)" maddesi, s. 108.

Alman felsefecisi Edmund Husserl'in (1859–1938) 1890'da yazdığı ama ancak 1970'te yayımlanan "Zur Logik der Zeichen (Semiotik)" ("Göstergelerin Mantığı Üstüne [Göstergebilim]") başlıklı incelemesi ile *Logische Untersuchungen'i* (Mantıksal İncelemeler) [1900–1901] göstergebilimle ilgili genel gözlemler içerir.

II. Çağdaş Göstergebilimin İki Öncüsü: Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure

Çağdaş anlamdaki göstergebilimin birbirinden habersiz iki öncüsü vardır: Bunlardan biri Amerikalı öbürüyse Avrupalıdır.

- Göstergebilimin bağımsız bir bilim dalına dönüşmesini sağlayan ABD'li felsefeci, mantıkçı ve matematikçi Ch. S. Peirce (1839–1914) hem dilsel hem de dildışı göstergelerle ilgili bir kuram tasarlamış ve buna "semiotic" adını vermiştir. Ch. S. Peirce'e göre "göstergelerin biçimsel öğretisi" olan **göstergebilim**, **mantığın** bir başka adıdır. Ch. S. Peirce her çeşit olguyu inceleyecek ve sınıflandıracak bir dal olarak gördüğü göstergebilimi üç bölüme ayırır: 1. **salt (katışıksız) dilbilgisi**; 2. **gerçek anlamıyla mantık**; 3. **salt (katışıksız) sözbilim (retorik)**.

Yazıları ölümünden sonra *Collected Papers* (Toplu Yazılar) [1931–1958] adıyla biraraya getirilen Ch. S. Peirce'ün yaklaşımının en belirgin özelliği her alandaki göstergelerin eksiksiz bir sınıflandırmasını yapmasıdır. Bu sınıflandırmanın bir başka özelliği de göstergeleri ikiliklere göre değil **üçlüklere** göre ele almasıdır. Nitekim çalışmalarının son aşamasında 10 üçlük ve 66 sınıf içeren bir göstergeler dizgesi tasarlar.

Ch. S. Peirce söyler der: "Bir gösterge [İng. *sign*] ya da **representamen**, bir kişi için, herhangi bir şeyin yerini, herhangi

bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan bir şeydir. Birine yöneliktir, bir başka deyişle bu kişinin zihninde eşdeğerli bir gösterge ya da belki daha gelişmiş bir gösterge yaratır. Yaratıldığı bu göstergeyi ben birinci göstergenin yorumlayanı (İng. *interpretant*) olarak adlandırıyorum. Bu gösterge bir şeyin yerini tutar: Yani Nesne'sinin [İng. *object*] yerini."⁵

İşte burada görülen gösterge (representamen), yorumlayan ve nesne kavramları Ch. S. Peirce'ün en önemli üçlü ayırmalarından biridir. Göstergelerin sınıflandırılmasına ilişkin olarak önerdiği bir başka üçlük de görüntüsel gösterge (ikon), belirti ve simgedir. Bu üçlüğü Ch. S. Peirce'ün tanımlarına dayanarak şöyle açıklayabiliriz:

– **görüntüsel gösterge** (İng. *icon*), belirttiği şeyi doğrudan doğruya temsil eder, canlandırır: sözgelimi geometrik bir çizgiyi canlandıran, kurşunkalemle çizilmiş bir çizgi; bir resim, bir fotoğraf;

– **belirti** (İng. *index*), “nesnesi ortadan kalktığında kendisini gösterge yapan özelliği hemen yitirecek olan ama yorumlayan bulunmadığında bu özelliği yitirmeyecek olan göstergedir. Sözgelimi içinde ateş edilmiş olabileceğini gösteren bir kurşun deliğinin bulunduğu bir mulaj; eğer ateş edilmemiş olsaydı, delik olmayacaktı; ama burada bir delik var, herhangi biri bunu ateş edilmiş olmasına bağlasın ya da bağlamasın.”⁶ Bir başka deyişle **belirti** iki öge arasındaki gerçek bir çağrışıma dayanır. Bir başka örnek olarak da dumanın ateşi çağrıştırdığını, yani ateşin belirtisi olduğunu söyleyebiliriz;

5 Ch. S. Peirce, *Écrits sur le signe* (Fransızca çeviri), s. 121. (Ayrıca bkz. M. Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1: Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler, s. 117.

6 Ch. S. Peirce, *a.g.y.*, s. 139–140; ve M. Rifat, *a.g.y.*, s. 118.

– **simge** (İng. *symbol*), ise “yorumlayan olmasaydı kendisini gösterge yapan özelliği yitirecek olan göstergedir.”⁷ Bir başka deyişle simge insanlar arasında uzlaşmaya dayanan bir göstergedir: Sözelimi, doğal dillerdeki sözcükler uzlaşmaya dayalı birer simgedir; çünkü bir sözcük belirttiği şeyi yalnızca bu anlama geldiğini anlamamız sayesinde belirtmiş olur. Ayrıca matematikte ve kimyada da simgeler vardır. Bir başka örnek de terazi figürünün adaletin simgesi olmasıdır.

Ch. S. Peirce’ün bir başka gösterge üçlüsü de şudur:

– **nitel gösterge** (İng. *qualisign*), bir gösterge olan bir niteliktir: sözelimi bir sesin tonu; bir kimsenin kullandığı koku.

– **yalın gösterge** ya da **tekil gösterge** (İng. *sinsign*), bir gösterge olan bir şey ya da varolan gerçek bir olaydır;

– **kural gösterge** (İng. *legisign*), bir gösterge olan bir yasadır, bir kuraldır: saymaca olan her gösterge bir kural göstergedir.⁸

• Çağdaş göstergebilimin Avrupa’daki öncüsü ise İsviçreli dilbilimci F. de Saussure’dür (1857–1913). Öğrencilerinin derlediği ders notlarına dayanılarak ölümünden sonra yayımlanan *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri) [1916] adlı yapıtında F. de Saussure dilleri dilbilimin inceleme alanına alırken, dil dışındaki göstergelerin işleyişini araştıracak bir bilim dalının kurulmasını öngörür ve bu bilim dalını Fransızca *sémiologie* terimiyle adlandırır. F. de Saussure, tasarladığı göstergebilim konusunda da şu açıklamayı yapar:

“Dil kavramlar belirten bir göstergeler dizgesidir; bu özelliğiyle de yazıyla, sağır–dilsiz alfabetiyle, simgesel öğrenlerle, incelik belirten davranış biçimleriyle, askerlerin kul-

7 Ch. S. Peirce, *a.g.y.*, s. 140; M. Rifat, *a.g.y.*, s. 119.

8 Ch. S. Peirce’ün üçlü ayrımları konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Rifat, *a.g.y.*, s. 116–120.

landıkları işaretlerle, vb. karşılaştırılabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir.

Demek ki, **göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim** tasarlanabilir; bu bilim toplumsal ruhbilimin, dolayısıyla da genel ruhbilimin bir bölümünü oluşturacaktır; biz bu bilimi **göstergebilim** (Fransızca *sémiologie*; 'gösterge' anlamındaki Yunanca *semeion*'dan) olarak adlandıracağız. Göstergebilim bize göstergelerin ne gibi özellikler içerdiğini, hangi yasalara bağlı olduğunu öğretecektir. Henüz böyle bir bilim var olmadığından, nasıl bir şey olacağını söyleyemeyiz ama kurulması gereklidir, yeri önceden belirlenmiştir. Dilbilim, bu genel bilimin bir bölümünden başka bir şey değildir; göstergebilimin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilecek ve dilbilim, böylece, insanla ilgili olgular bütünü içinde iyice belirlenmiş bir alana bağlanmış olacaktır.

Göstergebilimin kesin yerini belirlemek de ruhbilimciye düşer."⁹

ABD'de Ch. S. Peirce mantıksal kökenli bir göstergebilimin temelini attığına inanırken, Avrupa'da toplumsal olan ile ruhsal olanı aynı kuram içinde birleştirmeye çalışan F. de Saussure göstergebilimden ileride kurulması gereken bir bilim dalı olarak söz eder.

III. Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure'den Hemen Sonra Gelişen Göstergebilim, Yazınbilim ve Anlatı Çözümlemesi Çalışmaları

ABD'de Ch. S. Peirce'ten, Avrupa ile Rusya'da F. de Saussure'den sonra dilbilim, göstergebilim, yazınbilim (**poetik**) ve

9 F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, s. 33. Ayrıca bkz. M. Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2: Temel Metinler, s. 235-236.

anlatı çözümlemesi alanlarında birbiriyle bağlantılı olarak önemli gelişmeler oldu.

• ABD'de Ch. S. Peirce'ün ve mantıkçı Rudolf Carnap'ın (1891–1970) etkisi altında kalan Charles W. Morris (1901–1979) özellikle “Foundations of the Theory of Signs” (“Göstergeler Kuramının Temelleri”) [1938] ve *Signs, Language and Behaviour* (Göstergeler, Dil ve Davranış) [1946] adlı yapıtlarında bütün göstergelerin bir öğretisini ya da bir kuramını oluşturmaya çalışır. Tasarladığı bu genel göstergebilim kuramını da mantıktan yararlanarak üç bölüme ayırır:

1. **sözdizim (sentaks):** göstergelerin aralarındaki ilişkileri araştırır; göstergelerin, birleşik göstergeler (bildiriler) oluşturmak için nasıl biraraya geldiklerini inceler;

2. **anlambilim (semantik):** göstergelerin belirttikleri anlamları, yani gösterge ile gösterilen arasındaki ilişkiyi inceler;

3. **edimbilim (pragmatik):** göstergeler ile bunları kullananlar arasındaki ilişkiyi inceler.

Ch. W. Morris ayrıca üç tür göstergebilim tasarlar:

1. **salt (katıksız) göstergebilim:** göstergelerden söz etmeyi sağlayacak bir üstdil hazırlar;

2. **betimleyici göstergebilim:** belirlenmiş göstergeleri inceler;

3. **uygulamalı göstergebilim:** göstergeler bilgisini değişik amaçlarda kullanır.

Ch. W. Morris'in göstergeler kuramıyla ilgili yazıları bir araya getirilerek yayımlanmıştır: *Writings on the General Theory of Signs* (Göstergelerin Genel Kuramı Üstüne Yazılar) [1971].

• ABD'de Ch. W. Morris, Ch. S. Peirce'ün görüşlerini geliştirirken Avrupa ülkelerinde ve bu arada Rusya'da özellikle dilbilim kavramlarından esinlenen bazı kuramcılar hem göstergebilime katkıda bulundular hem de onunla bağlantılı çağdaş yazınbilimin temellerini attılar.

İşte bu kuramcılar arasında Rus asıllı Amerikan bilim adamı Roman Jakobson (1896--1982) ayrı bir yer tutar.

R. Jakobson hem Rus biçimcileri¹⁰ arasında yer almış, hem Prag Dilbilim Çevresi'nin¹¹ kurulmasına katkıda bulunmuş, hem de Avrupa'da ve ABD'de dilbilim, göstergebilim ve yazınbilimin gelişmesini uzun yıllar etkilemiş bir bilim adamıdır. "Yazın'ı ayrı bir inceleme konusu olarak ele alan ve bu konuyu bilimsel kavram ve ilkelerle incelemek gerektiğini belirten R. Jakobson yazın olayını bir dil olayı olarak görür ve başta şiir olmak üzere çeşitli yazınsal ve sanatsal ürünleri inceler. Ona göre yazınbilimin konusu yazın değil yazınsallıktır. Bir başka deyişle, yazınbilim her şeyden önce 'dilsel bir bildiriye sanat yapıtı yapan nedir?' sorusunu yanıtlamaya çalışır. R. Jakobson yazınsal metinleri incelerken yine kendi geliştirdiği dilbilim yöntemini örnek alır. Nitekim yazınbilim de ona göre dilbilimin bir bölümüdür. Fransız insanbilimcisi Claude Lévi-Strauss ile birlikte Baudelaire'in 'Les Chats' ('Kediler') adlı şiiri üstüne 1962'de yayımladığı dilbilimsel ve biçimsel ağırlıklı inceleme, bugün birçok açıdan eleştirilse de, hem yazınbilim hem de göstergebilim için öncü bir çözümleme yazısı olmuştur."¹²

10 1915–1930 yılları arasında Leningrad'da ve Moskova'da şiir ve düzyazı kuramı, biçim sorunları, tema örgüsü, halk masalları üstünde çalışan ve bir yöntem arayışı içinde olan topluluğa verilen ad. Üyeleri arasında O. Brik, B. Eyhenbaum, R. Jakobson, V. Propp, V. Şklovski, Y. Tinyanov, B. Tomaşevski, V. Vinogradov sayılabilir. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri*, derleyen: T. Todorov.)

11 Özellikle F. de Saussure'ün görüşlerinden esinlenen V. Mathesius, B. Trnka, J. Vachek, B. Havranek, J. Mukarovsky, R. Jakobson, N. Trubetskoy, S. Karsevski, vb.'nın Prag'da 1920'li yılların sonlarına doğru oluşturduğu dilbilim okulu.

12 M. Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları I, s. 123.

Öte yandan, Uluslararası Göstergebilim Derneği'nin Milano'daki 1. Kongresinin [1974] açılışında sunduğu rapor, göstergebilimin doğuşunu, gelişmesini ve o günkü sınırlarını belirlemesi açısından önemlidir. Bizim de bu tarihten itibaren yazarken yararlandığımız söz konusu rapor, *Coup d'œil sur le développement de la sémiotique* (Göstergebilimin Gelişmesine Bir Bakış) [1975] adıyla yayımlanmıştır.

R. Jakobson'un uzun yaşamı süresince değişik dillerde yayımladığı yazıları *Selected Writings* (Seçme Yazılar) [1962–1984] adıyla yedi ciltte bir araya getirilmiştir.

- Etkinliklerini özellikle 1920'li ve 1930'lu yıllarda sürdüren Prag Dilbilim Çevresi'nin üyelerinden Çek estetikçisi Jan Mukarovsky (1891–1975) dilbilimden bağımsız bir bilim dalı olarak tanımladığı yazınbilimi, estetik ile dilbilimin karşılıklı etkileşimi içine, daha doğrusu çok daha geniş bir göstergeler bilimi içine oturtur. Bu açıdan J. Mukarovsky'nin yaklaşımı (estetik işlev, estetik kural, estetik değer kavramlarını kullanır), F. de Saussure'ün göstergebilimle ilgili görüşlerine yaklaşır. J. Mukarovsky'nin bir başka özelliği de sanatı göstergesel bir olgu olarak tanımlaması ve sanat incelemelerini göstergebilimin bir bölümü biçiminde ele almasıdır.

J. Mukarovsky'nin kuramsal denemeleri Batı dillerinden özellikle İngilizceye çevrilmiş ve şu başlıklar altında toplanmıştır: *On Poetic Language* (Şiir Dili Üstüne) [1976]; *The Word and Verbal Art* (Sözcük ve Dilsel Sanat) [1977]; *Structure, Sign and Function* (Yapı, Gösterge ve İşlev) [1978].

- F. de Saussure'ün göstergebilim tasarısını kuramsal özelliklerle donatarak geliştiren bilim adamı da Danimarkalı Louis Hjelmslev'dir (1899–1965). Kopenhag Dilbilim

Çevresi'nin¹³ kurucuları arasında yer alan L. Hjelmslev, F. de Saussure'ü bir öncü olarak kabul etmekle birlikte, doğrudan anlam üretimi sürecine ilişkin çok daha soyut bir dil kuramı ya da **dil cebiri** geliştirmiştir.

L. Hjelmslev, dilin bir **oluş**, bir **süreç** olduğunu temel ilke olarak benimser ve buna bağlı olarak da göstergebilimin amacının bu sürece denk düşecek, onu belli sayıda ilkeyle çözümleyip betimleyebilecek bir dizge kurmak olduğunu söyler. Gerçekten de L. Hjelmslev dil kuramının temellerini saptadığı *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse* (Dil Kuramının Temel İlkeleri) [1943] adlı Danca yapıtının¹⁴ son bölümlerinde, dildışı gösterge dizgelerini de ele alarak, mantıksal biçimselleştirmeye dayalı bir göstergebilim kuramının temellerini attı. Ona göre, bütün gösterge alanlarına yönelik olan göstergebilim, **konudili** (inceleme konusu; sözelimi bir metin) bilimsel olmayan bir **üstdildir** (tutarlı varsayımlar ve terimler bütünü; yani kuram). Ama, L. Hjelmslev'e göre, bilimlerde göstergebilimin inceleme alanına girebilir: Bu durumda bir **üstgöstergebilim** söz konusudur.

L. Hjelmslev'in göstergebilim açısından getirdiği yeniliklerin bir başkası da F. de Saussure'ün **gösteren/gösterilen** ikilisini ve **biçim/töz** karşıtlığını yeniden düzenlemesidir. L. Hjelmslev, bu düzenlemeye göre, ses düzlemine **anlatım**, anlam düzlemine de **içerik** olarak adlandırmakta; ay-

13 L. Hjelmslev, V. Brøndal, H. J. Uldall gibi Danimarkalı dilbilimcilerin girişimiyle kurulan ve bütün gösterge dizgelerini inceleyebilecek nitelikte genel ve evrensel bir kuram geliştirmeyi (bu kurama "dil" anlamındaki Yunanca *glossa*'dan hareket ederek **glosematik** adını verdiler) amaçlayan dilbilim okulu.

14 Bu yapıt 1953'te İngilizceye, 1968'de de Fransızcaya çevrilmesinden sonra yaygınlık kazanmıştır. Fransızca çevirisi: *Prolégomènes à une théorie du langage*.

rica her iki düzlemdeki birimlerin **biçimi** ile **tözünü** birbirinden ayırt etmektedir. Böylece iki düzlem ve dört bölüm saptanmış olur: **Anlatımın tözü ve anlatımın biçimi; içeriğin tözü ve içeriğin biçimi.**

L. Hjelmslev genel dil kuramının ya da göstergebilimin, tözleri değil biçimleri araştırması gerektiğine inanır. Bu biçimler de, yukarıdaki ayırmadan da anlaşılacağı gibi, anlatım ve içerik düzlemlerinde yer alan türdeş öğeler arasındaki ilişkiler ağıdır.

L. Hjelmslev'in göstergebilim incelemeleri açısından önem taşıyan bir başka kavramlar ikilisi de **düzanlam** ve **yananlam**-dır. Bu, en yalın biçimiyle, herhangi bir birim, ilk anlamının (**düzanlam**) dışında, bağlama ve ilişkilere göre başka ve yeni anlamlar (**yananlam**) da içerir demektir.¹⁵

• F. de Saussure'ün temel kavramlarından esinlenen Éric Buyssens (1900–2000) ise göstergebilimi, toplum yaşamı içinde bildirişimi sağlamak amacıyla üretilmiş göstergeleri (trafik işaretleri, vb.) inceleyen bir bilim dalı olarak görür. Daha çok **işlevsel dilbilimin** ve buna bağlı olarak **bildirişim göstergebiliminin** öncüsü sayılan É. Buyssens'in temel yapıtı *Les langages et le discours*'dur¹⁶ (Diller ve Söylem) [1943].

• 1920'li ve 1930'lu yıllarda, doğrudan göstergebilim kuramı içinde yer almasa da, anlatı yapılarını çözümleme açısından önem taşıyan, Rus Vladimir Propp'un (1895–1970) çalışmalarını da bu aşamada belirtmek gerekir. 1960 sonrası göstergebilim kuramcılarının kalkış noktası olarak başvurdukla-

15 **Düzanlam/yananlam** ikilisi 1960'lı yıllarda Fransız göstergebilimcisi R. Barthes tarafından da kullanılmıştır. Ama L. Hjelmslev'in kuramını asıl geliştirecek olan Litvanya asıllı Fransız göstergebilimcisi A. J. Greimas olmuştur. Her ikisini de ileride inceleyeceğiz.

16 É. Buyssens'in bu kitabı 1967'de *La communication et l'articulation linguistique* (Bildirişim ve Dilsel Eklemlleme) adıyla basılmıştır.

rı *Morfologiya skazki* (Masalın Biçimbilimi) [1. basım 1928; gözden geçirilmiş 2. basım 1969] V. Propp'un temel yapıtıdır.¹⁷

Rus biçimcilerinden biri olan V. Propp bu kitabında Rus halk masallarını eşsüremlî (senkronik) bir incelemeyle ele almış ve olağanüstü masalların temel yapısını ortaya çıkarmıştır. V. Propp'a göre masallar görünürdeki çeşitlilikleri, çok renklilikleri altında değişmeyen "temel işlevler" içerirler. Bir anlatı çözümlemesinin amacı da eşsüremlî bir incelemeyle bu temel işlevleri saptayarak, masalın yapısını ortaya çıkarmaktır. V. Propp, işlevleri masal kişilerinin eylemlerinde araştırır. Onun işlevler diye adlandırdığı eylemler, masalların olay örgüsü, anlatı zinciri (anlatı sözdizimi) içinde sürekli var olan öğelerdir. V. Propp bu eylemleri, kişilerin, masalarda değişik niteliklere bürünmüş durumlarından soyutlayarak ele alır. Sonuçta da toplam olarak, değişmeyen otuz bir işlev saptar: Uzaklaşma; yasaklama; yasağı çiğneme; soruşturma; bilgi toplama; aldatma; suça katılma; kötülük (eksiklik); aracılık (geçiş anı); karşıt eylemin başlangıcı; gidiş; bağışçının ilk işlevi; kahramanın tepkisi; büyüğü nesnenin alınması; iki krallık (ülke) arasında yolculuk (bir kılavuz eşliğinde yolculuk); çatışma; özel işaret; zafer; giderme; geri dönüş; izleme; yardım (kurtarma); kimliğini gizleyerek gelme; asılsız savlar; güç iş; güç işi yerine getirme; tanı(n)ma; ortaya çıkarma; biçim değiştirme; cezalandırma; evlenme.

Bu otuz bir işlevin tümüne bütün olağanüstü masalarda rastlanırsa da, bu işlevler aynı sırayı izleyerek ortaya çıkarlar.

V. Propp, incelemesinin ikinci aşamasında söz konusu işlevlerin yedi kişinin (anlatı kişisi) eylem alanı içinde yer aldığını da belirtir: Saldırganın (kötü kişinin) eylem alanı; bağışçının (sağlayıcının) eylem alanı; yardımcının eylem

17 Türkçe çevirisi için bkz. V. Propp, *Masalın Biçimbilimi*.

alanı; prensesin (aranan kişinin) ve babasının eylem alanı; gönderenin (görevlendirenin) eylem alanı; kahramanın eylem alanı; düzmece kahramanın eylem alanı.

V. Propp'un bu yöntemi özellikle yapısal anlatı çözümlemesi alanında örnek oluşturmuş, A. J. Greimas, R. Barthes, Cl. Bremond, T. Todorov gibi Fransız göstergebilimcileri tarafından değişik doğrultularda geliştirilmiştir.

• Ch. S. Peirce ve F. de Saussure sonrası dil ve gösterge bilimleri dünyası ile felsefe ve insanbilim (antropoloji) dünyasının bazı önemli adları da modern göstergebilimin ilerlemesine katkıda bulunmuşlardır. Bunların arasında da Alman felsefecisi Ernst Cassirer (1874–1945) ile yukarıda R. Jakobson'dan söz ederken değindiğimiz Fransız insanbilimcisi Claude Lévi-Strauss'u (doğ. 1908) belirtmek gerekir. E. Cassirer diller, mitler, dinler, sanatlar, bilimler gibi dizgeleri incelediği *Philosophie der symbolischen Formen*¹⁸ (Simgesel Biçimlerin Felsefesi) [3 cilt, 1923–1929] adlı yapıtında bu simgesel dizgelerin düzenlenişinde etkili olan yasaları saptamaya çalışmıştır.

Cl. Lévi-Strauss ise akrabalık ilişkileri ile mitlerin temel yapısını araştırırken ortaya koyduğu yapısal inceleme yöntemiyle etkili olmuştur. Bu açıdan, yapıtları arasında özellikle *Les structures élémentaires de la parenté* (Akrabalığın Temel Yapıları) [1949] ile *Anthropologie structurale*'i (Yapısal İnsanbilim) [özellikle 1. cilt, 1958] belirtmek gerekir.

• Öte yandan, aynı dönemlerde Edward Sapir (1884–1939), Nikolay Trubetskoy (1890–1938), Émile Benveniste (1902–1976) gibi dilbilimciler özellikle dilin başka gösterge dizgeleri içindeki yerini saptamaya yönelik araştırmalarıyla dikkati çekmişlerdir.

18 Bu yapıtın Fransızca çevirisi *La philosophie des formes symboliques* (Minuit, 1972) adıyla yayımlanmıştır.

• Ayrıca, Rus biçimcileriyle çağdaş olan edebiyat kuramcısı Rus Mihail Bahtin (1895–1975) de bu dönemin önemli bir adıdır. Ancak, bu bilim adamının iki Dünya Savaşı arasında gerçekleştirdiği çalışmaları bütün dünyada daha çok 1960’tan sonra etkili olduğundan, M. Bahtin’i bir sonraki bölümde ele almanın daha uygun olacağını sanıyoruz.

IV. 1960’lı Yıllardan Başlayarak Gelişen Göstergebilimsel Çalışmalar

“İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda, insan bilimleri alanındaki yöntemlerin gelişmesi sonucu, göstergebilimsel etkinlikler hem hızlandı hem de çeşitlilik kazandı. Kimi çalışma toplulukları tek bir araştırma yöntemine özgü kavram ve ilkeleri geliştirmeyi yeğlerken kimileri de sanatsal ve bilimsel yaklaşımları kaynaştırmayı, sınırları belirgin bir kuram oluşturmak yerine değişik yaklaşımlardan aynı anda yararlanmayı, inceledikleri konunun doğası (bu konu özellikle yazınsal ve sanatsal nitelikliydi) gereği daha uygun, daha geçerli buldular. Böylece özellikle 1960’tan sonra, zorlamalı da olsa, terimin anlamsal açılımını genişletip göstergebilim başlığı altında toplayabileceğimiz, bilimsel yaklaşıma şu ya da bu ölçüde ağırlık veren yazınbilim, yazınsal eleştiri, yorumbilim, sözbilim, yazın toplumbilimi, alımlama estetiği, okumanın yazınbilimi, biçembilim, anlatıbilim, metin çözümleme, metin dilbilimi, yapıbozucu eleştiri, vb. araştırmaların başta Fransa, ABD, SSCB (Rusya), İtalya, Federal Almanya (Almanya) olmak üzere çeşitli ülkelere yayıldığı görüldü.”¹⁹

19 M. Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1, s. 139.

Şimdi bu etkinliklerin önde gelenlerini ülkelere göre ele alıp inceleyelim:

* **ABD'de.** – Ch. S. Peirce ve Ch. W. Morris'ten sonra en dikkati çeken araştırmacı, özellikle 1970'li yıllarda Amerikan göstergebiliminin odak noktası durumuna gelen Thomas A. Sebeok olmuştur (1920–2001). Daha çok insan ve hayvan davranışlarının betimlenmesiyle ilgilenen T. A. Sebeok göstergebilimin inceleme alanları arasında özellikle şöyle bir ayrım yapar; insana ilişkin göstergelerin incelenmesi (**antroposemiotik** ya da **insan göstergebilimi**); bedenin sibernetik dizgelerinin incelenmesi (**endosemiotik** ya da **bedeniçi göstergebilimi**); hayvanlar arası ya da insan ve hayvan arası bildirişimin incelenmesi (**zoosemiotik** ya da **hayvan göstergebilimi**).

T. A. Sebeok göstergeyi yalnızca insana ve insan kültürüne özgü bir kavram olarak değil de bütün canlılar dünyasına ilişkin bir kavram olarak görür. Gerçi Ch. S. Peirce ve Ch. W. Morris de gösterge karşısında insan ve hayvan ayrımı yapmaz. Ancak Batı dünyasındaki bazı dilbilimci ve göstergebilimciler (F. de Saussure, R. Barthes, L. Hjelmslev, J. Kristeva) yalnızca insana özgü kültür dünyasının göstergelerini incelerler.

Dolayısıyla T. A. Sebeok'un göstergebilimi yalnızca insan kültürünün göstergebilimi değil, bütün canlılar dünyasının göstergebilimidir (**biyosemiotik** ya da **canlılar göstergebilimi**) denilebilir.

Mantık, felsefe, dilbilim ve sanatın yanında biyoloji, bilişim (enformatik) ve tıptan da yararlanan T. A. Sebeok gösterge türlerini altıya ayırır: **belirtke (sinyal)**, **septom**, **görüntüsel gösterge (ikon)**, **belirti (endis)**, **simge (sembol)** ve **ad**.

Göstergebilimin tarihini üç temele (**dilbilim**: Saussure; **felsefe**: Peirce; **tıp**: Hippokrates) dayandıran T. A. Sebeok görüşlerini özellikle şu çalışmalarında ortaya koymuştur:

Style in Language (Dilde Biçem) [1960]; “Semiotics: A Survey of the State of Art” (Göstergebilim: Sanatın Durumuna Genel Bir Bakış”) [1974]; *Contributions to the Doctrine of Signs* (Göstergeler Öğretisine Katkılar) [1976]; “Six Species of Signs: Some Propositions and Strictures” (“Altı Gösterge Türü: Bazı Öneriler ve Eleştiriler”) [1979]; *The Sign and its Masters* (Gösterge ve Ustaları) [1979]; *Semiotics* (Göstergebilim) [1979]; *Encyclopedic Dictionary of Semiotics* (Göstergebilimin Ansiklopedik Sözlüğü) [T. A. Sebeok yönetiminde, 3 cilt, 1986]; vb.

• “ABD’de genel göstergebilimin kuramsal çerçevesi içinde yer alan çalışmaların yanı sıra, yazınsal sorunlara yapısal açıdan yaklaşan ve bu doğrultuda hem dilbilimin, hem **biçembilimin** (stilistik ya da üslupbilim), hem de göstergebilimin ilke ve kavramlarından yararlanan araştırmacıların etkinlikleri de dikkati çekti. Bunların arasında özellikle Michael Riffaterre’in (1924–2006) çalışmalarını belirtmek gerekir.”²⁰

Gerçekten de gerek ABD’de, gerekse Avrupa’da çağımızın önemli eleştirmenlerinden biri olarak kabul edilen M. Riffaterre, 1960’lı yıllarda, yapısal dilbilimden ve bu arada R. Jakobson’un görüşlerinden de yararlanarak *Essais de stylistique structurale* (Yapısal Biçembilim Denemeleri) [1971] adlı yapıtında yer alan incelemelerinde **biçimsel** ve **yapısal bir biçembilimin** temelini ortaya atmaya çalıştı. Ancak **yazınsal biçemi** (edebi üslubu) yalnızca dilbilimin verileriyle açıklamamanın yeterli olamayacağını, biçimsel olguların dilsel olgulardan, dilin de edebiyattan ayırt edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Ayrıca, bir metnin biçimsel değerini sözcüklerde değil, sözcüklerin bağlamsal ilişkilerinde araştırdı.

M. Riffaterre daha sonraki çalışmalarında biçembilimden yazınbilime ve göstergebilime yöneldi. *Sémiotique de la poésie*

20 M. Rifat, a.g.y., s. 157.

(Şiirin Göstergebilimi) [1983; İngilizcesi *Semiotics of Poetry*, 1978] ile *La production du texte* (Metnin Üretimi) [1979] adlı yapıtlarında metinlerdeki, özellikle de şiirdeki anlamların üretilişinde devingenliği araştırdı. “Bir şiirin bize bir şey söyleyip bir başka şey belirttiğini vurgulayan M. Riffaterre, bu ayrımın, bir şiirsel metnin kendi anlamını üretim biçimiyle açıklanması gerektiğine inanır. Ayrıca, şiirin okunmasını belirleyen değişik algılama, alımlama biçimlerini ele alırken, okurların bir metni kendi kültürlerinin açılımlarıyla alımlaması üstünde durur. Buna bağlı olarak da metinlerarası ilişkileri değerlendirir. Şiiri her zaman için bir “motif” üstüne bir çeşitleme, bir sözcüğün ya da bir tümcenin bir metne dönüştürülmesi olarak gören M. Riffaterre’in göstergebilimsel çözümleme anlayışında bu açıdan **metinlerarasılık (metinlerarası ilişkiler)** kavramı önemli yer tutar.

Böylece, M. Riffaterre son yıllardaki çalışmalarında metni hem sonuçlanmış bir ürün, hem de bir üretim süreci olarak kavramaya yönelirken yazınsal göstergebilimi de dilbilimden bağımsız bir dal olarak görür. Kısaca belirtirsek, M. Riffaterre metinleri dilbilimden yararlanarak yüzeysel, görünen boyutta inceleyen bir biçembilimden, metinleri anlamsal açıdan üretim süreçleriyle ele alan bir göstergebilime geçmiştir.”²¹

• ABD’de göstergebilim açısından bir başka ilgi çekici etkinlik de Fransız felsefecisi Jacques Derrida’nın²² (1930–2004) **yazıbilim** (Fransızcası *grammatologie*) ve **yapıbozma** (Fransızcası *déconstruction*) ile ilgili görüşlerinden doğmuş **yapıbozucu eleştiridir**. J. Derrida 1966’da Baltimore’daki Johns Hopkins Üniversitesi’nde verdiği bir konferanstan sonra Amerikan üniversitelerindeki felsefecileri ve karşılaştırmalı edebiyat araştır-

21 M. Rifat, *a.g.y.*, s. 158.

22 J. Derrida’nın temel görüşleri ve yapıtları için bkz. ileride Fransa bölümü.

macılarını etkilemeye başlamış, daha sonraki yıllarda ABD’de verdiği derslerle özellikle Yale ve Johns Hopkins Üniversitelerindeki öğretim üyelerinin **yapıbozucu eleştiri** anlayışını geliştirmelerine olanak sağlamıştır. Avrupa’daki biçimciliğe karşı çıkan bu akımın önde gelen temsilcileri arasında Paul de Man (1919–1983), Geoffrey Hartman (doğ. 1929), Jay Hillis Miller (doğ. 1928), Harold Bloom (doğ. 1930) sayılabilir.

“Yapıbozucu eleştiri, **metin incelemelerinde retorik** (sözbilim) ile **gramer** (dilbilgisi) karşıtlığına dayanır. Gerçekten de bu akıma göre, bir metnin dilbilgisel yapısının (ya da sözdizimsel yapısının) yarattığı anlam ile aynı metnin dokusunda yatan retorik yapılarının (söz sanatları ya da bir başka deyişle ‘retorik figürleri’) belirttikleri anlamlar birbirleriyle büyük bir çelişki içinde bulunabilir. Daha değişik bir anlatımla, bir metnin içindeki söz sanatları aynı metnin dilbilgisel yapısının söylediğinden farklı, onunla tam anlamıyla çelişen şeyleri belirtebilir. Bu da akıl ile retorik, gramer ile retorik arasında bir çatışma bulunduğunu gösterir. Bu nedenle bir metnin anlamını, anlamlarını kavramada tam bir açıklığa, tam bir kesinliğe, gerçek anlama (eğer böyle bir anlam varsa) hiçbir zaman ulaşamayacaktır. Bir başka deyişle, bir metni okuyabilmek için **retorik/gramer** çelişkisinin yarattığı anlaşmazlığı ortadan kaldırmak, o metnin dokusunu, yapısını ‘bozmak’, ‘kırmak’, ‘sökme’, ‘ayrıştırmak’, böylece anlamları dağıtmak gerekir. Bir metin gerçekliği ararken, kendini yaratırken yine kendi yapısını, anlamsal düzenini, tutarlılığını bozar; okurun karşısına dilbilgisel kurallarla örülmüş ve belli anlamlar içeren bir düzenek, bir yapı olarak değil, söz sanatlarıyla örülü bir oyun biçiminde çıkar. Böylece dilbilgisel yapının söylediğinden başka bir şey de belirtmiş olur. Bu yüzden, aynı metne yönelik okumalarda farklı ve hatta çelişkili yorumlara va-

rılmasının nedeni, okuma yöntemlerinin ve yaklaşım biçimlerinin farklı olması değil, çelişkilerin doğrudan doğruya metnin içinde bulunması, metnin oluşum sürecindeki retorik/gramer karşıtlığından doğmasıdır.”²³

J. Derrida'ya, onun Amerika'daki öğrencilerine, özellikle de Jonathan Culler'a göre yapıbozma temelde şu işlemleri gerçekleştirir:

Bir metne egemen olan karşıtlığı ve bu karşıtlığın ayrıcalıklı öğesini ortaya çıkarmak; karşıtlığın metafizik ve ideolojik önvarsayımlarını belirgin duruma getirmek; bu karşıtlığın, kendisi tarafından kurulduğu kabul edilen aynı metin içinde nasıl bozulup parçalandığını ve tam tersi bir durumun ortaya çıktığını göstermek; karşıtlığı altüst etmek ve böylece, daha önce ayrıcalıklı görünmeyen öğeyi ön plana çıkarmak; karşıtlığı sarsıp, yerinden oynatıp metnin söz konusu sorunsal alanına yeni bir biçim vermek.

Demek ki yapıbozma ne yalnızca bir aşama sırasının altüst edilmesine ne de bir karşıtlığın bütünüyle yadsınmasına indirgenebilir. Tersine, karşıtlık korunur ama yalnızca iç yapısındaki aşama sırası altüst edilir ve eklemlenme yeri değiştirilir.²⁴

Yapıbozucu eleştiri akımı içinde, J. Derrida'nın görüşlerinden esinlenmekle birlikte, kendine özgü bir göstergebilim ve yorumbilim anlayışı geliştiren P. de Man özellikle *Allegories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke and Proust* (Okumanın Alegorileri. Rousseau, Nietzsche, Rilke ve Proust'ta Mecazlı Dil) (1979)²⁵ adlı yapıtıyla dikkati

23 M. Rifat, *a.g.y.*, s. 159–160.

24 Bkz. S. Alexandrescu, “Déconstruction”, A. J. Greimas ve J. Courtés, *Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, cilt 2, s. 62.

25 Bu yapının Fransızca çevirisi: *Allégories de la lecture. Le langage figuré chez Rousseau, Nietzsche, Rilke et Proust*, 1989.

çekmiştir. P. de Man, tarihsel bir inceleme kitabı olarak tasarladığı ama sonunda okumanın kuramını yaptığı bu kitabında Avrupa'daki biçimci yaklaşımları eleştirdikten sonra yine Avrupa'daki yazınsal göstergebilim etkinliklerinde dilbilgisel yapılar (özellikle de sözdizimsel yapılar) ile retorik yapıların birlikte kullanıldığını, aralarında bir ayrılığın, bir sapmanın bulunabileceğinin belirgin bir biçimde ele alınmadığını vurgular. Hatta daha da ileri giderek R. Barthes, G. Genette, T. Todorov ve A. J. Greimas'ın gramer ve retorikği tam olarak birbirinin devamı biçiminde değerlendirdiklerini ve incelemelerinde dilbilgisel yapılardan retorik yapılara kolayca ve bir kesintiye uğramadan geçtiklerini söyler.

Ch. S. Peirce'ün gramer ile retorik arasında yaptığı ayrılma dayanan P. de Man'a göre, yukarıda da belirttiğimiz gibi, gramer ile retorik arasında bir gerilim vardır. Gramer bir tümceyi oluşturmaya sağlarken, retorik bu tümcenin varlığını sorunlu hale getirir. P. de Man bir tek dilbilgisel yapının bile çelişen iki yorumunun bulunabileceğini belirtir; çünkü dil, söylediğinden farklı bir şeyi belirtmekte, bir şeyi söyleyip bir başka şeyi gösterebilmektedir. Bir tümcenin dilbilgisel anlamı onun 'gerçek anlam'ıyla çelişen bir durumda bulunabilir; bu 'gerçek anlam' da söz sanatlarının, retorik oyunlarının kurduğu, yarattığı, ördüğü 'mecaz anlam' düzleminde yer alabilir."²⁶

"Kendini açık seçik olarak ortaya koymasını, belirtmesini engelleyen, dolayısıyla bildirisi aksatan bir şeyler vardır dil içinde. Bir okur, karşısındaki metni anlamak, ona egemen olmak ister, ama metin kendini tam olarak ele vermez, vermek istemez. Yapıbozma bu sorunu çözmek için devreye sokulur."²⁷

26 M. Rifat, *a.g.y.*, s. 160-161.

27 M. Rifat, *a.g.y.*, s. 161.

P. de Man'ın yukarıda belirttiğimiz kitabı dışında şu çalışmalarını da özellikle belirtmemiz gerekir: *Blindness and Insight* (Körlük ve İçgörü) [1971]; *The Rhetoric of Romanticism* (Romantizmin Retoriği) [1984]; *The Resistance to Theory* (Kurama Direniş) [1986]; *Critical Writings 1953–1978* (Eleştiri Yazıları 1953–1978) [1989]; vb.

Yapıbozucu eleştirinin öbür temsilcilerinin ve bu konuda çalışmalar yapan araştırmacıların başlıca kitapları arasında da şunları sayabiliriz: –Geoffrey Hartman: *Deconstruction and Criticism* (Yapıbozma ve Eleştiri) [1979]; –Barbara Johnson: *Défigurations du langage poétique* (1979); –Jay Hillis Miller: *Fiction and Repetition: Seven English Novels* (Kurmaca ve Yineleme: Yedi İngiliz Romanı) [1982]; –Jonathan Culler: *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism* (Yapıbozma Üstüne: Yapısalcılıktan Sonra Kuram ve Eleştiri) [1983]; –Harold Bloom: *Agon: Towards Theory of Revisionism* (1982); –Christopher Norris: *Deconstruction: Theory and Practice* (Yapıbozma: Kuram ve Uygulama) [1982]; –Vincent B. Leitch: *Deconstructive Criticism. An Advanced Introduction* (Yapıbozucu Eleştiri. İleri Düzeyde Bir Giriş) [1983]; vb.

• SSCB'de (dağılmadan önce) ve Rusya'da. –1915–1930 yılları arasında Rus biçimcilerinin düzyazı ve şiir kuramı ile masal incelemesi alanlarında başlattıkları öncü çalışmalardan sonra, 1960'lı yıllarda dilbilimin, sibernetiğin, matematiğin, bildirişim kuramının, tarih biliminin ve toplum biliminin etkisiyle dil, din, şiir, söylen (mit), söylence (efsane), roman, sinema gibi dizgeler üstüne sürdürülen çalışmalar da yoğunluk kazandı. 1962'de Moskova'da gösterge dizgelerinin yapısal incelemesi konusunda düzenlenen bir sempozyumdan sonra doğal dillerin yanı sıra sanatın göstergebilimi,

yazınsal eleştiri, toplumsal–kültürel gösterge dizgelerinin çözümlenmesi konuları hızla gündeme geldi.

• Çalışmalarını, daha önce de belirttiğimiz gibi iki Dünya Savaşı arasındaki yıllarda gerçekleştirmesine karşın adını daha çok 1960'lı yıllarda duyuran Mihail Bahtin (1895–1975) yaptığı araştırmalarla hem yazınsal eleştiriye, hem yazınbilime, hem de yazın toplumbilimine (edebiyat sosyolojisine) bağlanır. Rabelais'den Dostoyevski'ye kadar uzanan roman türüne içerik ve biçim açısından yeni bir bakışla yaklaşan M. Bahtin'in incelemelerinde, daha çok diyalog kuramı, parodi kuramı, romanda uzam ve zaman sorunları, metinlerarası ilişkiler üstüne görüşlere rastlanır.

"Kültürü insan belleğini oluşturan bir söylemler birleşimi, toplamı olarak gören M. Bahtin'in bilimsel yaklaşımının en ilgi çekici ve Avrupa'daki göstergebilimcileri en çok etkileyen yönü, metinleri açıklamada başvurduğu **diyalojizm** (Rusçası *dialogisatsya*) kavramıdır. 1960'lı yıllarda Fransa'da başta Julia Kristeva'nın etkisiyle **metinlerarası ilişkiler** ya da **metinlerarasılık** (Fransızcası *intertextualité*) kavramıyla karşılaşan **diyalojizm**, insanlararası bir karşılıklı etkileşim ve söyleşim olgusunun varlığını belirtir. Bir başka deyişle, M. Bahtin, söylemlerin (ya da metinlerin) tarihsel, toplumsal, kültürel geçmişleri ve çevreleriyle birlikte ele alınması gerektiğine inanır; böylece bir metnin hem kendinden önceki metinlerle, hem de bu metni okuyanların (ya da dinleyenlerin) yaratacakları metinlerle çoksesli bir ilişki içinde bulunduğunu belirtir. (...) M. Bahtin'in yazınbilim (...) anlayışı da bu ilişkileri araştırmayı amaçlar. Ona göre, çoksesliliğin, daha doğrusu **metinlerarası ilişkilerin en yoğun olduğu, yani diyalojizmi en iyi yansıtan yazınsal tür romandır**; (...) çünkü roman bütün öbür türlerin bir birleşimidir, bir etkileşimler dizgesi-

dir. Bu nedenle, roman öbür söylemlere açılarak çözümlenebilir ancak. Burada M. Bahtin'in yazımsal göstergebilim ya da yazımsal eleştiri açısından ilgi çekici bir yaklaşımından da söz edelim. M. Bahtin, romancının olay, kişi, zaman ve yer arasında kurduğu organik ilişkileri daha iyi kavrayabilmek için **kronotop** (zamansal uzam) kavramını ortaya atmış ve her çağın kendine özgü kronotoplar (şato, yol, meydan, salon, vb.) yarattığını belirtmiştir (sözgelimi Fransız yazarları Stendhal ile Balzac'ta 'salon'dan söz eder)."²⁸

Görüşleri Batı ülkelerinde daha çok J. Kristeva ve T. Todorov tarafından sürdürülen M. Bahtin'in Fransızcaya çevrilmiş başlıca yapıtları arasında şunları belirtebiliriz: *L'Œuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Age et sous la Renaissance* (François Rabelais'nin Yapıtı ve Ortaçağ ile Rönesans Döneminde Halk Kültürü) [1970]; *La Poétique de Dostoïevski* (Dostoyevski'nin Poetikası) [1970]; *Esthétique et théorie du roman* (Estetik ve Roman Kuramı) [1978]; *Esthétique de la création verbale* (Dilsel Yaratımın Estetiği) [1984].

• 1960 sonrasında Batı'da en çok sözü edilen "Sovyet" göstergebilimcisiyse Yuri M. Lotman'dır (1922–1993). Gerçekten de yazılarıyla, seminerleriyle (Tartu Üniversitesi'nde), yönettiği yayın organlarıyla, Rusya'daki göstergebilimsel araştırmaların doğrultusunu belirleyen kişi Y. M. Lotman olmuştur. Başlangıçta edebiyat tarihiyle (özellikle 18. yüzyıl edebiyatı tarihiyle) ilgilenen Y. M. Lotman yapısal yöntemi benimseyerek, sanata, edebiyata, sinemaya, kısacası toplumsal kültür dizgelerine ilişkin bir göstergebilim anlayışı geliştirmiştir. "Ona göre, insanlık tarihinde birbirinden bağımsız ama birbirine eşit iki kültür göstergesi vardı: **Sözcük ve çizim** (desen). Birinci kültür göstergelerinden **dilsel sanatlar**, ikincilerdense **figür-**

28 M. Rifat, a.g.y., s. 163–164.

tif sanatlar doğmuştur. Ancak bu iki gösterge dizgesinin iç içe geçeceği durumlar da söz konusu olabilir: Bir şairin metni bir figüratif gösterge olabileceği gibi bir çizim de figüratif olmanın yanı sıra bir şeyi anlatabilir.”²⁹

Y. M. Lotman’ın Fransızcaya çevrilmiş kitapları arasında şunları belirtebiliriz: *La structure du texte artistique* (Sanatsal Metnin Yapısı) [1973]; *Esthétique et sémiotique du cinéma* (Estetik ve Sinema Göstergebilimi) [1977]; *Travaux sur les systèmes de signes. École de Tartu* (Gösterge Dizgeleri Üstüne Çalışmalar. Tartu Okulu) [B. Uspenski ile birlikte, 1976].

• **İtalya’da.** – Çağdaş göstergebilimin gelişmesine yoğun bir biçimde katkıda bulunan ve çalışmalarıyla hem Avrupa’da hem de ABD’de etkili olan İtalyan göstergebilimcisi (ve de romancısı) Umberto Eco (doğ. 1932), F. de Saussure, Ch. S. Peirce, R. Jakobson’un görüşlerinden kalkarak bugün kendine özgü bir **alımlama göstergebilimi** ya da bir **metin yorumlama anlayışı** geliştirmiştir. U. Eco, adını bilim ve sanat çevrelerinde duyuran *Opera aperta* (Açık Yapıt) [1962] adlı kitabında, yazınsal nitelikli **metinlerin**, sanat ve müzik yapıtlarının üretiliş açısından tamamlanmış, bitmiş olmalarına karşın yoruma açık olacaklarını ileri sürdü, çeşitli yorumlamaların da bu yapıtların yapısını bozmayacağı görüşünü ortaya attı. Daha sonraki yıllarda **yapısalcılık**’ı kuramsal temelleriyle değerlendiren, çeşitli gösterge dizgelerini ve anlatı yapılarını inceleyen, okuma uğraşının özelliklerini ve metin kavramını açıklayan, Eskiçağ’dan günümüze dil felsefeleriyle göstergebilimsel düşünce arasındaki ilişkileri araştıran şu yapıtları yayımladı: *La struttura assente* (Var Olmayan Yapı) [1968]; *Trattato di semiotica generale* (Genel Göstergebilim İncelemesi) [1975]; *Lector in fabula* (1979); *Semiotica e filosofia*

29 M. Rifat, a.g.y., s. 165.

del linguaggio (Göstergebilim ve Dil Felsefesi) [1984]; *Le Signe* (Gösterge) [1988; bu yapıt 1973'te İtalyanca olarak yayımlanan *Segno'nun* gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçiminin Fransızcaya aktarılmış baskısıdır]; *I limiti dell'interpretazione* (Yorumlamanın Sınırları) [1990]; vb.

U. Eco'nun önemli metinlerinden biri de yorumbilim, alımlama estetiği ve göstergebilim alanlarında dünyanın çeşitli ülkelerindeki son gelişmeleri yakından izleyen ve bunlara katkıda bulunan biri olarak kaleme aldığı *Appunti sulla semiotica della ricezione'dir*³⁰ (Alımlama Göstergebilimi Üstüne Notlar) [1989].

• **Almanya'da.** – “Almanya’da ve Almanca konuşulan ülkelerde göstergebilim çalışmaları temelde üç dala ayrılabilir:

1. Doğrudan doğruya Amerikan göstergebiliminin, yani Ch. S. Peirce ile Ch. W. Morris’in etkisi altında gelişen genel göstergebilim çalışmaları: Sözgelimi Max Bense ile Stuttgart topluluğunun araştırmaları bu doğrultuda yer alır. Burada söz konusu olan mantıksal ve matematiksel bir göstergebilimdir;

2. F. de Saussure’ün dilbilim anlayışına dayanarak dilbilimi göstergebilimin genel örneği biçiminde gören kuramcılarının tasarladığı **metin dilbilimi** çalışmaları. Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde Saussure doğrultusunda gelişen dilbilim daha çok sözlü dili ve bu dilin bildirişim işlevini incelerken, Almanya’da bildirişim dilbiliminden farklı olarak bir **metin dil-**

30 U. Eco’nun 1985’te bir konferans metni olarak hazırladığı bu yazı 1986’da *Carte semioiche* dergisinde (2 1986) İtalyanca olarak yayımlandıktan sonra Paris Göstergebilim Okulu’nun ilgisini çekmiş ve 1987’de bu okulun yayın organı *Actes sémiotiques*’te Fransızca çevirisiyle yayımlanmıştır. Aynı metin Türkçeye de çevrilmiştir. “Alımlama Göstergebilim Üstüne Notlar”, U. Eco, *Alımlama Göstergebilimi*, s. 15-45.

bilimi doğmuştur: Bu akımın başlıca temsilcileri arasında Siegfried J. Schmidt, G. Wienold gösterilebilir;

3. Estetiğin, yorumbilimin ve yazın toplumbiliminin değişik etkileriyle gelişen ve günümüzde metin inceleme, yorumlama yaklaşımları arasında büyük ilgi gören, göstergebilimle de yakın ilişkisi bulunan **alımlama estetiği** çalışmaları: Bu yaklaşımın önde gelen temsilcileriye Konstanz Okulu'nun üyeleri olan Hans Robert Jauss (1921–1997) ile Wolfgang Iser'dir (1926–2007).

Şimdi bu son iki kuramcının görüşlerine kısaca değinelim:

• Edebiyat tarihini yenileştirmeyi amaçlayan H. R. Jauss'un **alımlama estetiği** (Almanca: *Rezeptionästhetik*), metinleri inceleyen araştırmacının dikkatini, yazar–metin arasındaki ilişkiden metin–okur arasındaki ilişkiye kaydırır. Böylece, edebiyat tarihçilerinin yıllardır sürdürdüğü, bir metnin hangi koşullarda üretildiğinin araştırılması, yerini, bir metnin çeşitli zamanlarda okurlar tarafından nasıl alımlandığının araştırılmasına bırakır. H. R. Jauss'a göre, okurlar tarafından gerçekleştirilecek alımlamanın tarihsel ve toplumsal koşulları değiştikçe, yapıtın anlamında da değişiklik olur. Dolayısıyla, bir yapıtın kendi yapısı içinde var olan etki gücü ile aynı metnin okurlar tarafından alımlanması sürecinin ortaya çıkaracağı anlamlar evrenini birbirinden ayırt etmek gerekir. Alımlama estetiği, bir yapıtı hareketsiz, değişmez bir yapı olarak görmez. Bir yapıt, yaratıldığı dönemdeki kuşakları aşmış sonraki kuşakların okurlarına da ulaşabiliyorsa, bu, yapısının ya da biçiminin başka zamanlardaki okur kuşaklarına da seslendiğini gösterir. Böylece geçmişte yaratılmış bir yapıt ile bugün var olan bir okur arasında karşılıklı bir ilişki kurulmuş olur. Dolayısıyla işin içine hem yapıtın kendi ufku hem de bu ufku çözümlemeye girişen okurların dünyayı alımlama biçimleri gir-

miş olur. Yapıtın yorum bekleyen ufku ile okurun kendi dünyasının ufku arasındaki kaynaşma sonucu ortaya yeni anlamlar, yeni anlamlandırmalar çıkar. Bu kaynaşma, yapıtın yaratıldığı anda olabileceği gibi daha sonraki dönemlerde de olabilir. H. R. Jauss, alımlama estetiğiyle ilgili görüşlerini *Literaturgeschichte als Provokation*³¹ (1970) adlı yapıtında ortaya koymuştur.

• Alımlama estetiğinin öbür temsilcisi W. Iser de çalışmalarında dil felsefesi, algılamanın ruhbilimi, tarih kuramı, dilbilim ve yorumbilim araştırmalarından yararlanır, tasarladığı alımlama estetiğini de temelde okuma edimine dayandırır. “Ona göre, her metin bizi zorunlu olarak bir okuma edimine iletir; çünkü her metinde, daha doğrusu her metnin kendi düzenleniş biçimi içinde, kendi alımlanmasının koşulları yatar. (...) W. Iser, anlamı da estetik etkiyi de metnin verileri olarak kabul etmez; bu özellikler yazınsal bir metnin beklediği, istediği bir karşılıklı etkiden (okur ile metin arasındaki etkileşim) doğar. Demek ki, bir yazınsal metnin var olma koşulu ve tarihsel sürekliliği kendi içinde yatan gücüllüklerin okurlar tarafından ortaya çıkarılmasına bağlıdır. Ama, burada önemli olan, okurların yazınsal metinleri okuyarak anlamları dönüştürmesi değildir. Temel amaç, okurun algılama biçimini yönlendirecek olan ve metnin kendi içinde yatan özelliğın ne olduğunu bulmaktır. Bir okuma edimi, metnin belirsiz, örtük eğilimlerini, gücüllüklerini ortaya çıkarmak demektir. Bu belirsizliği, bu kapalılığı da ortaya çıkaracak olan, metin ile okur arasındaki ilişkidir. Ama W. Iser’in okuru, ‘örtük’ bir biçimde metnin içinde var olan bir okurdur (örtük okur). Bir başka deyişle, bir yazınsal metin,

31 H. R. Jauss’un alımlama estetiğiyle ilgili yazıları Fransızcaya *Pour une esthétique de la réception* (Bir Alımlama Estetiği İçin) [1978] başlığı altında çevrilmiştir.

olası okurlarına belli bir rol verir. Olası okurlar da, okuma edimine başladıklarında, metnin sunduğu değişik gücül bakış açılarını gerçekleştirme aşamasına getirirler ve okuma süreçlerini ilerlettikçe, ortaya çıkan birikim sonucu, metne ilişkin yeni bir gerçekliğe ulaşabilirler. Demek ki, bir metnin, yaratıldıktan sonra uzun yıllar varlığını sürdürebilmesi, gelecekteki alımlama biçimlerini içkin olarak yapısında bulundurmasına dayanır. Böylece **estetik etki** ('güzellik') okurun yapıtı okurken, alımlarken aldığı zevkten, duyduğu hazdan doğar; bu haz ya da tad da, metnin biçimsel yapısının çağrılarına verilen bir karşılıktır; yani bir bakıma kalkışta bu çağrılardan kaynaklanır."³²

W. Iser kısaca özetlediğimiz görüşlerini *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*³³ (Okuma Edimi. Estetik Etkinin Kuramı) [1976] adlı yapıtında geliştirmiştir.

* **Fransa'da.** –Fransa gerek doğrudan doğruya göstergebilim için, gerekse bu geniş bilim dalıyla ilgili **yazınsal eleştiri, yazınbilim, söylem çözümlemesi, metin dilbilimi, sözbilim (retorik), yorumbilim, edimbilim (pragmatik), dil felsefesi**, vb. çalışmalar için verimli bir tartışma alanı oluşturmuştur. Gerçekten de aşağıda tek tek ele alacağımız Fransız bilim adamları dünyadaki göstergebilim akımlarını ve bu akımlarla bağlantılı metin kuramı yaklaşımlarını derinden etkileyip yönlendirmişlerdir.

Bu kişilerin başında göstergebilimi (Fransızca *sémiotique* karşılığında) kendi kendine yeten, özerk bir "bilimsel tasarım" biçiminde ortaya atıp, bu tasarısını, çevresinde oluşturduğu Paris Göstergebilim Okulu'yla sürekli geliştirmiş olan Algirdas Julien Greimas (1917–1992) gelir. A. J. Greimas'ın 1960'lı

32 M. Rifat, *a.g.y.*, s. 171–172.

33 Bu yapıt Fransızcaya *L'acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique* (1985) adıyla çevrilmiştir.

yıllardan başlayarak kurduğu göstergebilimin temeli bir yanıyla simgesel mantığa, matematiğe, L. Hjelmslev'in dilbilim ve göstergebilim kuramına, bir yanıyla da budunbilime (etnoloji) dayanır. A. J. Greimas yönetiminde gelişen göstergebilim çalışmaları bugün artık bütün dünyada ilgi görmektedir. Temelde insan ile insan ve insan ile dünya arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlayan A. J. Greimas, bu ilişkileri **anlamlandırma**ya yönelirken, katı ve değişmez kuralları olan betimleyici bir bilim dalı yaratmak yerine, tasarı biçiminde ortaya attığı bir bilimsel yaklaşımı, çevresindeki araştırmacılarla birlikte sürekli geliştirmeyi yeğledi. Dünyadaki anlamlar evrenini çözümlmeyi ve sınıflandırmayı amaçlayan Greimas göstergebiliminin kuşkusuz **en belirgin özelliği, kavramsal ve biçimsel** açıdan bir **üstdil** oluşturmasıdır. Bir göstergeler dizgesindeki anlamsal ayrılıkların yeniden üretilmesini ve kavranmasını araştırmada başvuru olan bu üstdil, **varsayımsal-tümdengelimli** (hipotetiko-dedüktif) bir yaklaşımla kurulmuştur. Bu yaklaşımın **gereği** olarak söz konusu üstdil, yani göstergebilim kuramı, oluşum açısından birbirini içeren, birbirini tanımlayan ve birbirini denetleyen üç ayrı düzeyi içerir:

"1. Betimsel düzey: Çeşitli kavram (öge, birim, kategori, sınıf, vb.) ve işlemlerin (belirleme, kesitleme, değiştirme, vb.) kullanıldığı ve incelenecek gösterge dizgesinin (anamlı bütün de diyebiliriz) betimlendiği düzeydir. Böylece inceleme konusu (**konudil**) açıklayıcı bir dil aracılığıyla bir başka düzeye (**üstdil**) aktarılır;

2. Yöntembilimsel düzey: Betimsel düzeyde kullanılan kavram ve işlemlerin hem gözden geçirildiği hem de aralarında bir tutarlılığın sağlanmasına çalışıldığı aşamadır. Betimleyici dilin uygulanması sırasında kavramlar arasında çıkabilecek aksaklıklar da bu düzeyin yöntemsel denetimi sonucunda giderilir;

3. Bilimkuramsal düzey: Varsayımsal–tümdengelimli göstergebilim kuramının kalkış noktasıdır. Hem yöntembilimsel hem de betimsel düzey bu kalkış noktası üstünde temellenir. Peki nedir bu bilimkuramsal düzey? Göstergebilim kuramı bazı tanıtlanmamış kavramları ortaya atmakla işe başlar ve bu kavramları, oluşturulacak kuramın temel ilkesi, ön dayanağı olarak görür. Daha teknik bir anlatımla belirtcecek olursak, göstergebilim kuramının temelinde belitlerden (aksiyomlar) oluşan tutarlı bir dizgenin, belitsel dizgenin (aksiyomatik) varlığı söz konusudur. Kendisi tanıtlanmayan ama öbür kavramların tanıtlanması için temel alınan bu belitsel dizgedeki kavramların (belitlerin) en aza indirgenmesi gerekir. Böylece kalkışta tanıtlanmamış belli sayıdaki kavramların karşılıklı tanımlanması yoluyla tutarlı bir kavramlar bütünü, ağı oluşturulur.”³⁴

“Göstergebilimin dayandığı belitler arasında özellikle **bağıntı** (ya da **ilişki**) kavramı önemli bir yer tutar. Çünkü göstergebilim anlamların eklemlenişini araştırmaya yönelirken ‘anlam, bağıntıdan, ayrılıktan doğar’ ilkesini kalkış noktası olarak saptamıştır. **Bağıntı** tanıtlanmamış bir kavramdır ama bu kavramdan kalkılarak oluşturulacak tutarlı bir bütün içinde bağıntı kavramı da bir değer kazanmış olur. Göstergebilimin bağıntı kavramını temel ilke olarak benimsemesi sonucu, bağıntının ancak öğeler arasında (**özdeşlik/başkalık**) kurulabileceği görüşü de kendiliğinden ortaya çıkar; bu öğelerin karşılıklı tanımlanmasıyla da **yapı** (anlamlamanın temel yapısı) diye adlandırılan kavram oluşur. Yapıyı kuran bağıntı türleri de mantıksal olarak saptanır: **karşıtlık, çelişiklik, içerre** (ya da **tümleme**), vb. bağıntıları.”³⁵

34 M. Rifat, *a.g.y.*, s. 201–202.

35 M. Rifat, *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları*, s. 87–88.

"Bu üç düzeyin birbirini denetlemesinden ve birbiriyle tutarlı bir biçimde kaynaşmasından oluşan Greimas göstergebilimi yalnızca bildirilişimi (iletişimi) sağlayan yalın gösterge dizgelerini değil, amaçlı olarak bir bildiri (ileti) sunmayan ama yine de anlamsal katmanlardan oluşan bütün gösterge dizgelerini çözümleyebilecek bir kuramdır, sürekli gelişen bir bilimsel tasarıdır. Bu tasarı, herhangi bir anlamlı bütün, sözgelimi yazınsal ya da bilimsel bir metin, bir resim (tablo), bir mimarlık yapısı, bir tiyatro gösterisi, bir müzik yapıtı, bir film, ya da sözgelimi insanları yönlendiren tutkular evreni hangi anlamsal katmanlardan geçerek oluşuyor, bunu bir üstdil aracılığıyla yeniden yapılandırmaya çalışır. Dolayısıyla bir gösterge dizgesindeki anlamları değil de anlamın eklemeleniş biçimini, anlam üretiminin süreçlerini (anlamlama süreçleri) ortaya çıkarmaya çalışır."³⁶

A. J. Greimas'ın, kuramını aşama aşama geliştirdiği yapıtları arasında özellikle şunları belirtmemiz gerekir: *Sémantique structurale* (Yapısal Anlambilim [1966]; *Du sens* (Anlam Üstüne) [2 cilt, 1970, 1983]; *Essais de sémiotique poétique* (Şiir Göstergebilimi Denemeleri) [başkalarıyla birlikte 1972]; *Maupassant. La sémiotique du texte. Exercices pratiques* (Maupassant. Metnin Göstergebilimi. Uygulama Alistirmaları) [1916]; *Sémiotique et sciences sociales* (Göstergebilim ve Toplumsal Bilimler) [1976]; *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* (Göstergebilim. Dil Kuramının Açıklamalı Sözlüğü) [J. Courtés ve başkalarıyla birlikte, 2 cilt, 1979, 1986]; *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales* (Toplumsal Bilimlerdeki Söylem Çözümlemesine Giriş) [É. Landowski ve başkalarıyla birlikte, 1979]; *Essais de sémiotique*

36 M. Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1, s. 202–203.

des passions (Tutkuların Göstergebilimi Üstüne Denemeler) [J. Fontanille ile birlikte, 1991].

A. J. Greimas'ın çevresinde kurulan ama dünyanın birçok ülkesinde de üyesi bulunan Paris Göstergebilim Okulu'nun önde gelen temsilcileri arasında da şu kişileri belirtebiliriz: – Jean-Claude Coquet (doğ. 1928): *Sémiotique littéraire* (Yazınsal Göstergebilim) [1972]; *Sémiotique. L'École de Paris* (Göstergebilim. Paris Okulu) [başkalarıyla birlikte, 1982]; *Le discours et son sujet* (Söylem ve Öznesi) [2 cilt; 1984, 1985]; – Michel Arrivé (doğ. 1936): *Les langages de Jarry. Essai de sémiotique littéraire* (Jarry'nin Dilyetileri. Yazınsal Göstergebilim Denemesi) [1972]; – Joseph Courtés (doğ. 1936): *Introduction à la sémiotique narrative et discursive* (Anlatı ve Söylem Göstergebilimine Giriş) [1976]; *Le conte populaire; poétique et mythologie* (Halk Masalı: Poetika ve Mitoloji) [1986]; *Sémantique de l'énoncé* (Sözce-nin Anlambilimi) [1989]; *Analyse sémiotique du discours* (Söylemin Göstergebilimsel Çözümlemesi) [1991]; *Du lisible au visible. Initiation à la sémiotique du texte et de l'image* (Okunabilirden Görünebilir. Metnin ve Görüntünün Göstergebilimine Giriş) [1995]; –Éric Landowski (doğ. 1942): *La société réfléchie. Essais de socio-sémiotique* (1989); *Présences de l'autre. Essais de socio-sémiotiques II* (1997); *Passions sans nom* (Adı Konmamış Tutkular) [2004]; –Jacques Geninasca: *Analyse structurale des Chimères de Nerval* (Nerval'in Les Chimères'inin Yapısal Çözümlemesi) [1971]; –F. Rastier: *Essais de sémiotique discursive* (Söylem Göstergebilimi Denemeleri) [1973]; –Claude Zilberberg: *Une lecture des 'Fleurs du mal' de Baudelaire* (Baudelaire'in 'Kötülük Çiçekleri'nin Bir Okuması) [1972]; –Félix Thürlmann: *Paul Klee. Analyse de trois peintures* (Paul Klee. Üç Resmin Çözümlemesi) [1982]; –Jean-Marie Floch (1942–2001): *Petites mythologies de l'œil et de l'esprit. Pour une sémiotique plastique*

(1985); –Anne Hénault: *Les enjeux de la sémiotique* (2 cilt, 1979–1983); *Historie de la sémiotique* (Göstergebilimin Tarihi) [1992]; –Jacques Fontanille: *Le savoir partagé. Sémiotique et théorie de la connaissance chez Marcel Proust* (1987); *Les espaces subjectifs: introduction à la sémiotique de l'observateur* (Öznel Uzamlar: Gözlemcinin Göstergebilimine Giriş) [1989]; –Herman Parret; –Jean Petitot; –Hans-Georg Ruprecht; –Alain Renier; –Claude Chabrol; –Paolo Fabbri; –Ivan Darrault; Henri Quéré; –Denis Bertrand; vb.³⁷

• Fransa'daki göstergebilim çalışmalarının evrimini etkileyen, bu çalışmaları kimi kez hızlandıran, kimi kez çeşitlendiren, kimi kez de eleştiren en “renkli kişi” Roland Barthes'tır (1915–1980). Gerçekten de R. Barthes 1950'lerden 1970'lere uzanan süreçte göstergebilimi kendi deyişiyle bir “serüven” olarak yaşamış ve değişik dönemlerde değişik doğrultular izlemiştir. Şimdi bu dönemleri yine kendi adlandırmalarından esinlenerek yorumlayalım:

“1. Hayranlık (ve umut) dönemi: 1950'lerde önceleri K. Marx'ın ve J.-P. Sartre'ın görüşlerinden, ardından da F. de Saussure'den etkilenen R. Barthes bu birinci aşamada “toplumsal söylenbilim” (sosyal mitoloji) diye adlandırılan ilk denemelerini gerçekleştirir: *Le degré zéro de l'écriture* (Yazının Sıfır Derecesi) [1953]; *Mtyhologies* (Çağdaş Söylenler) [1957]. R. Barthes göstergebilimsel serüveninin bu anında, hem bir göstergebilimci (semyolog) hem de bir söylenbilimci (mitolog) olarak göstergeleri ve çağdaş burjuva söylenlerini bilimsel biçimde açıklama, aydınlatma umudunu edinir. Gerçekten de geleceği ve programıyla, göstergebilim R. Barthes'ın hayranlıkla ve umutla bağlandığı bir yöntemdir artık.

37 Paris Göstergebilim Okulu'nun yazınsallık kavramına ve metin çözümleme tekniğine yaklaşım biçimi için bkz. ilerideki bölümler.

2. Bilimsellik dönemi: 1960'lı yıllarda R. Barthes, bu kez doğrudan doğruya dilbilimin ve yapısal çözümleme yöntemlerinin katkılarıyla, daha doğrusu bunları örnek alarak araştırma alanını bilimselliğe yöneltir; göstergebilimi bir bilim olarak kurma tasarısından çok bir "sistematik" uygulamaya yönelir. Özellikle 1957 ve 1963 yılları arasında gerçekleştirdiği bu çalışmalar da birkaç yıl sonra yayımlanır: 'Éléments de sémiologie' ('Göstergebilim İlkeleri') [1964; gözden geçirilmiş ikinci basım 1965]; *Système de la Mode* (Moda Dizgesi) [1967].

R. Barthes bu dönemde göstergebilimi bilimsel bir işlemler ve kavramlar bütünü üstüne oturtmaya çalışırken F. de Saussure ve L. Hjelmslev'in dilbilim yöntemlerini örnek almıştır. Ancak, 'Éléments de sémiologie' de F. de Saussure'ün önerisini tersyüz etmekten de geri kalmaz."³⁸ Gerçekten de F. de Saussure, dilbilimi ileride kurulacak genel göstergeler biliminin bir bölümü olarak düşünürken, R. Barthes göstergebilimi, dilbilimin bir bölümü olarak tasarlar; çünkü, göstergebilimin ele alacağı dizgelerin ancak dil desteğiyle bir gerçeklik kazanacağına inanır. R. Barthes bu yapıtında, göstergebilim ilkelerini yapısal dilbilimden kaynaklanan dört başlık altında ve ikili karşıtlıklar biçiminde toplar: I. Dil ve Söz; II. Gösterilen ve Gösteren; III. Dizim ve Dizge; IV. Düzanlam ve Yananlam.

Moda dilini incelediği *Système de la Mode* ise R. Barthes'ın dizgeleştirme çabalarının en üst aşamasını oluşturur.

3. Metin dönemi: 1966–1970 yılları arasında V. Propp, J. Derrida, M. Foucault, J. Lacan ve *Tel Quel* topluluğunun (özellikle J. Kristeva'nın) etkisinde kalmaya başlayan R. Barthes, önce 1966'da 'Introduction à l'analyse structurale des récits' ('Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş') adlı çalışmasını yayımlar. Artık yeni bir kavramı (anlatı kavramı) gündeme

getirmiştir; yapısal çözümlemenin de sınırlarını buna göre yeniden gözden geçirmeyi amaçlar.

Ama dört yıl sonra yayımlayacağı *S/Z* adlı yapıtıyla yapısal çözümleme modelinden uzaklaşarak 'çoğul okuma'ya dayalı yeni bir **metin** kuramına yönelir. J. Kristeva'nın yaklaşımı ağırlığını duyurmaya başlamıştır artık. **Metin** kavramına yeni bir bakış açısı getirdiği dönemdir bu yıllar.

**4. Umut, bilimsellik ve metin dönemlerindeki yönlen-
dirici etkilerin süzülüp kaynaştığı yıllar:** R. Barthes'ın 1970–1980 arasındaki çalışmalarını kapsar. Artık bu yıllarda R. Barthes, araştırmalarını bir yandan *Tel Quel* topluluğunun (Ph. Sollers, J. Kristeva, vb.) çalışmalarıyla iyice kaynaştırmış, bir yandan yarı–özyaşamöyküsel, yarı–eleştirel yapıtlar üretmeye koyulmuş, bir yandan da Collège de France'ın (Paris) Yazınsal Göstergebilim kürsüsünde son derece özgün, aykırı ve renkli göstergebilim dersleri vermeye başlamıştır.³⁹ *Le plaisir du texte* (Metnin Verdiği Haz) [1973]; *Roland Barthes par Roland Barthes* (Roland Barthes Roland Barthes'ı Anlatıyor) [1975]; *Fragments d'un discours amoureux* (Bir Aşk Söyleminden Parçalar) [1977]; *La leçon* (Ders) [1978]; *La chambre claire* (Aydınlık Oda) [1980] gibi yapıtları bu dönemde gerçekleştirdiği çalışmalarına örnek gösterilebilir.

R. Barthes artık bu dönemde, metinleri yorumlayan ya da çözümleyen göstergebilimciler ile yazın eleştirmelerini, yayımlanmış bir yapıt üstüne konuşan araştırmacılar ya da üniversite profesörleri olarak değil, birer yazar olarak görmek ister. Bir **metin** üstüne konuşan kişinin de yeni bir **metin** yarattığına ya da yaratması gerektiğine ve ancak böyle var olabileceğine inanır. Çünkü R. Barthes'a göre, metinlere

39 Bu derslerin bizce en ilgi çekici olanı *La préparation du roman*'dır. Yapıtın Türkçe çevirisi için bkz: *Romanın Hazırlanışı* 1.

yönelik çözümlemenin kesin geleceği, herhangi bir çözümleme reçetesi yaratmak değil, bir yazı olarak ortaya çıkmaktır.

R. Barthes'ın sunduğu metin kuramının sonuçta tek isteği vardır; bu, ortaya çıkacak yorumun da bir metin olmasıdır. Dolayısıyla R. Barthes söz konusu dönemdeki göstergebilim derslerinde ve yazılarında, eleştirmenlerden, araştırmacılardan, profesörlerden çok, okuyan ve yazı üreten kişilere seslenir. Artık hem bir metni okurken, hem de bu metin üstüne bir yazar olarak yeni bir metin, bir yazı üretirken **haz duyma, tad alma** söz konusudur. Ortada artık bir bilimden söz edilecekse, bu, haz duymanın, tad almanın bilimi olacaktır.

İşte R. Barthes kendine özgü bu göstergebilimsel serüveni⁴⁰ yaşarken, kimi kez aynı anda, kimi kez de art arda olarak şu temel soru(n)ların yanıtını vermeye çalışmıştır hep: Yazı nedir?; Yapısalcılık nedir?; Eleştiri nedir?; Okuyan–yazan özne nedir?”⁴¹

• Fransa’da Julia Kristeva’nın (doğ. 1941) çalışmaları da göstergebilime bir başka boyut getirdi ve canlılık kazandırdı. Dilbilimin yanı sıra mantığın, matematiğin, psikanalizin ve diyalektik maddeciliğin kavramlarından yararlanan J. Kristeva, göstergebilimi bir **eleştirel bilim ve/ya da bilimin eleştirisi** olarak gördü. 1968’de yayımladığı *Semeiotike. Recherches pour une sémanalyse* (Göstergebilim. Bir Göstergeçözüm İçin Araştırmalar) adlı yapıtında göstergebilimsel çözümleme için

40 R. Barthes’ın göstergebilimle ilgili ayrı ayrı yayımlarını yazıları ölümden sonra *L’Aventure sémiologique* (Göstergebilimsel Serüven) [1985] adı altında biraraya getirilmiştir. İçindeki ilk yazı da aynı başlığı taşımaktadır. Bu yazının Türkçe çevirisi için bkz. R. Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, 5. baskı, s. 3–19. Ayrıca R. Barthes’ın daha ayrıntılı değerlendirilmesi için bkz.: M. Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları, 1, 2; M. Rifat (hazırlayan), Roland Barthes: “Yazma Arzusu”.

41 M. Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1, s. 189–190.

yeni bir kavram önerdi: **Göstergeçözüm** ya da **anlamçözüm** (Fransızcası *sémanalyse*). Böylece **metin çözümleme** anlayışını **temelde psikanalize (ruhçözüm)** bağladığını gösterdi. Bu arada M. Bahtin'den de **metinlerarası ilişkiler** kavramını alarak geliştirdi. J. Kristeva'nın göstergeçözüm yöntemi temelde şu iki kavramın ve aşamanın ayırt edilmesine dayanır: **Üreten metin** (Fransızcası *génotexte*) ve **üretilmiş metin** (Fransızcası *phénotexte*). **Üreten metin**, bir metnin üretileceği mantıksal, derin düzeyi, yani doğrudan doğruya üretme aşamasını belirtir. **Üretilmiş metnin** yapılandığı yerdir **üreten metin**. Göstergelerin içtepilerle donandığı aşamadır; anlam üretiminin asıl kaynağıdır. Bu açıdan **üreten metin** hem dilseldir hem de içtepisel. **Üreten metin**, ortaya çıkmış, sonuçlanmış olan **üretilmiş metindeki (olgu metin de diyebiliriz)** Özne'nin oluşumuna özgü mantıksal işlemleri ortaya koyar. **Üretilmiş metin** ise üretimi bitmiş, sonuçlanmış, biçimsel olarak kapanmış metin düzeyini gösterir.

"J. Kristeva'ya göre bir metin, üretkenliği simgeler; yalnızca bitmiş bir çalışmanın ürünü değil ama metnin üreticisi ile okurunun bulunduğu bir üretimin oluşma alanıdır. Bundan da bir metnin, sürekli bir üretim, bir çalışma içinde bulunduğu ortaya çıkar. Metnin böyle bir üretkenliği de yalnızca dilsel boyutu inceleyen dilbilimsel bir betimlemeyle saptanamaz. Bu nedenle göstergeçözüm, üreten metin ile üretilmiş metin arasındaki ilişkileri inceler.

J. Kristeva'nın bu yaklaşımı, bir bakıma konuşan ya da üreten Özne'nin nasıl hareket ettiğini, nasıl yön değiştirdiğini (...) ve yine nasıl yitip gittiğini araştırmaktır.

Öte yandan yine bu yaklaşıma bağlı olarak (...) J. Kristeva her metinde başka metinlerin bulunduğunu kabul eder. Hem eski kültürün hem de çevresel kültürlerin metinleridir

bunlar. Bir başka deyişle, her metin eski ve çevre metinlerin yeni bir dokusudur. (...) Bu da her metnin varoluş koşulu olan **metinlerarası ilişkileri** (Fr. *intertextualité*), çıkarır ortaya. J. Kristeva'nın göstergeçözüm kuramına toplumsal ve tarihsel boyut kazandıran da işte bu **metinlerarası ilişkiler**dir. Gerçekten de J. Kristeva, bir metnin hem tarihi görüp okuduğunu, hem de tarihin içinde yer aldığını söyler. Buna bağlı olarak da göstergeçözüm, metinleri öbür metinler içinde, bir başka deyişle toplum ve tarih içinde değerlendirir."⁴²

J. Kristeva, **göstergeçözüm** anlayışını *Tel Quel* dergisinde gündeme getirmiş ve özellikle R. Barthes'ın desteğini görmüştür. Göstergebilimle ilgili öbür yapıtları arasında özellikle şunları sayabiliriz: *Le texte du roman* (Romanın Metni) [1970]; *La révolution du langage poétique* (Şiirsel Dilin Devrimi) [1974]; *Le langage, cet inconnu* (Şu Bilinmeyen Dil) [1981]; vb.

Fransa'da 1960 sonrasında göstergebilimle bağlantılı alanlarda adlarını duyuran öbür araştırmacılar arasında da şu kişileri (ilgi duydukları konularla birlikte) belirtmemiz gerekir:

- F. de Saussure – É. Buyssens – A. Martinet doğrultusundaki **işlevsel dilbilimden** esinlenerek bildirişim amaçlı dildışı gösterge dizgelerini inceleyen Georges Mounin (1910–1993), Luis J. Prieto (1926–1996) ve Jeanne Martinet **bildirişim göstergebilimi** diye adlandırılan bir doğrultuda çalışmalar yaptılar.

- Önceleri Rus biçimcilerinin, özellikle de R. Jakobson'un görüşlerinden, sonraları da M. Bahtin'in kavramlarından esinlenen Tzvetan Todorov (doğ. 1939), ortaya koyduğu yazınbilim anlayışıyla dikkati çekti. **Metinleri** dilbilim kategorilerinden yararlanarak inceleyen bir anlatı çözümleme modeli geliştirdi; ayrıca yazınsal eleştiri denemeleriyle de dik-

42 M. Rifat, *a.g.y.*, s. 142–143.

kati çekti. Konumuzla ilgili yapıtları özellikle şunlardır: *Grammaire du Décaméron* (Dekameron'un Dilbilgisi) [1969]; *Poétique de la prose* (Düzyazının Yazınbilimi) [1971]; *Poétique* (Yazınbilim) [1973]; *Théories du symbole* (Simge Kuramları) [1977]; *Les genres du discours* (Söylemin Türleri) [1978]; *Introduction à la littérature fantastique* (Fantastik Edebiyata Giriş) [1979]; *Mikhaïl Bakhtine, le principe dialogique* (Mihail Bahtin, Diyalojizm İlkesi) [1981]; *Critique de la critique* (Eleştirinin Eleştirisi) [1984]; vb.

• Fransız yazınbiliminin önde gelen temsilcilerinden biri de Gérard Genette'tir (doğ. 1930). Anlatı tekniklerini ve türlerini, anlatıdaki bakış açılarını, metinlerarası ilişkileri, anlatılardaki öykülemeyi ve zamanların düzenlenişini kendine özgü bir biçimde ele alan G. Genette görüşlerini daha çok *Figures* (5 cilt; 1966, 1969, 1972, 1999, 2000) başlıklı yapıtlarında ortaya koymuştur.

G. Genette'nin öbür yapıtları arasında da özellikle şunlar sayılabilir: *Mimologiques* (1976); *Introduction à l'architexte* (Önmetne Giriş) [1979]; *Palimpsestes* [1982]; *Nouveau discours du récit* (Anlatının Yeni Söylemi) [1983]; *L'Œuvre de l'art* (Sanat(ın) Yapıtı) [1994]; vb.⁴³

• Fransa'da göstergebilimsel çalışmalarıyla dikkati çeken öbür araştırmacıları da şöyle sıralayabiliriz: – Sinema göstergebilimiyle ilgilenen Christian Metz (1931–1993): *Essais sur la signification au cinéma* (Sinemada Anlamlama Üstüne Denemeler) [2 cilt, 1968, 1972]; *Langage et cinéma* (Dil ve Sinema) [1971]; *Essais sémiotiques* (Göstergebilim Denemeleri) [1977]; – anlatıların mantıksal yapısına ilişkin bir çözümleme modeli geliştiren Claude Bremond (doğ. 1929): *Logique du récit* (Anlatı-

43 G. Genette'in anlatı türleri, anlatıdaki bakış açıları ve metinlerarası ilişkiler konusundaki görüşleri için bkz. M. Rifat, a.g.y., s. 146-149.

nın Mantiğı] [1973]; –Nicolas Ruwet (1932–2001): *Langage, musique et poésie* (Dil, Müzik ve Şiir) [1972]; – H. Meschonnic (1932–2009): *Pour la poétique* (Yazınbilim İçin) [4 cilt, 1970-1973, 1977]; –L. Marin (1931–1992): *Études sémiologiques. Écritures. Peintures* (Göstergebilimsel İncelemeler. Yazılar. Resimler) [1971]; –Philippe Hamon: *Introduction à l'analyse du descriptif* (Betimselin Çözümlemesine Giriş) [1981]; *Texte et idéologie* (Metin ve İdeoloji) [1984]; –yorumbilim çalışmalarıyla dikkati çeken ve Paris Göstergebilim Okulu'yla yakın bir bağlantı içinde bulunan Paul Ricœur (1913-2005): *Le conflit des interprétations* (Yorumların Çatışması) [1969]; *Temps et récit*⁴⁴ (Zaman ve Anlatı) [3 cilt, 1983–1985]; vb.

• Bu arada, Fransa'daki etkinliklerle ilgili olarak bir de felsefeci Jacques Derrida'dan (1930–2004) söz etmemiz gerekir. Yukarıda **yapıbozucu eleştiriyi** ele alırken, J. Derrida'nın görüşlerinin, bu yaklaşım biçiminin doğmasına yol açmış olduğunu belirtmiştik. Gerçekten de **sesmerkezci dilbilim** kuramları yerine **yazı** kavramına önem veren **yazıbilimi** (Fransızcası *grammatologie*) ve **yapıbozma** (Fransızcası *déconstruction*) işlemini ortaya atan J. Derrida Fransa'da özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda etkili olmuştu. Ama kendi görüşlerine dayalı bir **eleştiri** akımının (**yapıbozucu eleştiri**) ABD'de gelişmesinden sonra J. Derrida son yıllarda Fransa'da yeniden ilgi görmeye başladı. Daha çok felsefenin sınırları içinde yer alan yapıtları arasında özellikle şunları belirtiriz: *L'Écriture et la différence* (Yazı ve Ayrım) [1967]; *La Voix et le Phénomène* (Ses ve Olgı) [1967]; *De la grammatologie*

44 P. Ricœur'ün yorumbilimle ilgili yaklaşımı için bkz. M. Rifat, "Daha İyi Anlamak İçin Daha Fazla Açıklamak' İsteyen Bir Yorumbilimci: Paul Ricœur", *Cogito*, 56 (Paul Ricœur Özel Sayısı), Güz 2008, s. 51–58; P. Ricœur, *Zaman ve Anlatı 1: Zaman–Olayörgüsü–Üçlü Mimesis; Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı*.

(Yazıbilim Üstüne) [1968]; *La dissémination* (Yayılma) [1972]; *Marges de la philosophie* (Felsefenin Sınırları) [1972]; *Positions* (Konumlar) [1972]; *L'Archéologie du frivole* (Boş Şeylerin Arkeolojisi) [1973]; *La Vérité en peinture* (Resimde Gerçeklik) [1978]; *Éperons: les styles de Nietzsche* (1978); *La Carte postale. De Socrate à Freud et au-delà* (1980); *Otobiographies* (1984); *Mémoires, Pour Paul de Man* [1988]; *Apories* (1995); vb.

* Dünya göstergebilim kaynakçalarına girmiş, kendi alanlarında kuramsal açıdan etkili olmuş şu kişileri de özellikle belirtelim: **Yorumbilim:** Hans-Georg Gadamer (1900–2002), Eric D. Hirsch (doğ. 1928); **metin dilbilimi:** Janos Sandor Petöfi (doğ. 1931); **üretici yazınbilim ve edimbilim:** Teun Van Dijk, Thomas G. Pavel (doğ. 1941); **yazın göstergebilimi ve tiyatro göstergebilimi:** André Helbo (doğ. 1947); **matematik ve göstergebilim:** Solomon Marcus (doğ. 1925); **felsefe, mantık ve göstergebilim:** Georges Kalinowski; **görsel göstergebilim:** René Lindekens; **sözbilim:** Groupeµ, A. Kibedi-Varga, Jean-Marie Klinkenberg; **genel edimbilim:** John R. Searle (doğ. 1932); **anlatıbilim:** Jean-Michel Adam; vb.

[**Açıklama:** Göstergebilimle yakından bağlantılı olan yazınsal eleştiri (L. Spitzer, E. Auerbach, Yeni-Eleştiri Akımı), toplumbilimsel eleştiri (L. Goldmann), felsefi eleştiri (G. Deleuze), ruhsal eleştiri (Ch. Mauron), oluşsal (genetik) eleştiri için bkz. M. Rifat: *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1; Yaklaşımlarıyla Eleştiri Kuramcıları.*]

• **Türkiye’de.** –1930’lu yıllarda Leo Spitzer’in (1887–1960), 1930’lu ve 1940’lı yıllarda Erich Auerbach’ın (1892–1957), 1958–1962 yılları arasında da Algirdas Julien Greimas’ın (1917–1992) Türkiye’de ders vermiş olması **metin inceleme ve yorumlama yöntemlerinin gelişmesine, dil ve edebiyat kuram-**

larına özel bir ilgi gösterilmesine elverişli bir ortam hazırladı.

1960'lerden başlayarak daha çok dilbilimin ve insanbilimin (antropolojinin) sağladığı kavram ve ilkelere dayanılarak yapılan göstergebilimsel çalışmalar daha sonraki yıllarda özellikle genel göstergebilim, tiyatro göstergebilimi, masal çözümlemesi, sinema göstergebilimi, anlatıbilim, yorumbilim, dil felsefesi, alımlama estetiği, yapıbozucu eleştiri alanlarında gerçekleştirilen telif ve çeviri çalışmalarla çeşitlendi.

Gerek doğrudan doğruya göstergebilim alanı içinde, gerekse göstergebilimle yakından bağlantılı alanlarda (özellikle de edebiyat eleştirisi; metin incelemesi; anlatısal bakış açısı; tiyatro, sinema, mimarlık, reklam incelemeleri; vb.) çalışmalar yapmış yazar ve araştırmacılar arasında özellikle şu adları sayabiliriz: Adnan Benk, Tahsin Yücel, Süheylâ Bavrav, Mehmet Rifat, Akşit Göktürk, Berna Moran, Doğan Aksan, Gül Işık, Fatma Erkman, Enis Batur, Oğuz Demiralp, Önay Sözer, Şârâ Sayın, Ayşegül Yüksel, Sema Rifat, Nükhet (Gündeş) Güz, Veyis Özek, Ayşe Eziler Kıran, Seçil Büker, vb.

[Ayrıca bkz. ileride "Türkiye'de Göstergebilimle İlgili Başlıca Çalışmalardan" başlıklı bölüm.]

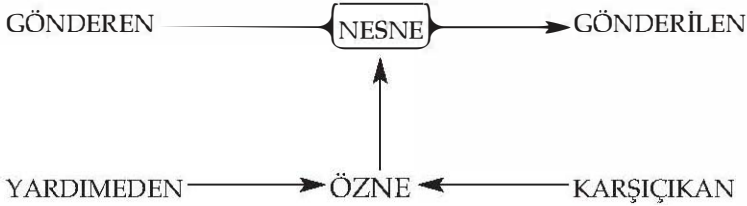
IV. BÖLÜM

METİN ELEŞTİRİSİNİ ETKİLEYEN İKİ GÖSTERGEBİLİMSEL MODEL: EYLEYENLER MODELİ / İŞLEVLER MODELİ*

Anlamlama göstergebilimi yöntemsel açıdan bir bütün olarak kullanılabileceği gibi, kuramın özellikle anlatı boyutu için geliştirmiş olduğu modeller de yazınsal eleştiriye, yazınsal incelemeleri, metin açıklamalarını ya da anlatı çözümleme tekniklerini büyük ölçüde etkilemiştir. Biz şimdi burada metin eleştirisine yön vermiş iki göstergebilimsel model üstünde durmak istiyoruz: **eyleyenler modeli** ile **işlevler modeli**.

1. Eyleyenler modeli: Anlatılar, çok değişik biçimlerde gerçekleşme durumu bulsalar da anlatıdaki olaylar aynı tip-kişiler (**eyleyenler**: Fr. *actants*) çevresinde gelişme gösterirler; bu eyleyenlerin özellikleri de anlatıdaki ilişkilerine göre belirlenir. Eyleyenler, anlatı dilbilgisinin (**anlatı sözdiziminin**) değişik kişileridir. A. J. Greimas, kuramının 1966'daki aşamasında altı eyleyenli bir model oluşturmuştur:

* Bu bölüm için ayrıca bkz. M. Rifat, "Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu", *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1*.

Bu eyleyenler modeli doğrudan doğruya Özne'nin (kahramanın) ulaşmayı amaçladığı ve Gönderen ile Gönderilen arasında bir iletişim birimi olarak konumlanan Nesne çevresinde odaklanır. Özne'nin isteğiyle, Yardımeden ile Karşıçıkan'ın anlatıda oynayacakları rollere (yaptırımlara) göre biçimlenir.

Bu modeldeki kavramları şöyle açıklayabiliriz:

– **Gönderen:** Anlatıyı harekete geçirir. Arayışın Nesne'sini belirler ve eksikliği duyulan bu Nesne'nin bulunması için bir kişiyi (kahramanı, Özne'yi) göreve çağırır;

– **Nesne:** Anlatıda aranılan eyleyen; arayışın konusu;

– **Özne:** Gönderenin çağrısına uyarak onunla bir anlaşma (sözleşme) yapan ve arayışın konusu olan Nesne'yi bulup getirmekle görevlendirilen eyleyen (kahraman);

– **Karşıçıkan:** Özne'nin arayışını durdurmaya, engellemeye çalışan eyleyen, Karşıt-Özne.

– **Yardımeden:** Özne'nin arayışını kolaylaştıran, ona görevini yerine getirmede katkıda bulunan eyleyen: Özne/Nesne arasındaki iletişimi kolaylaştırır.

– **Gönderilen:** Arayışın konusu olan Nesne'yi Özne'nin arayışı sonunda elde eden ve Özne'yi ödüllendiren eyleyen. Özne'nin başarısızlığı karşısında da onu başlangıçta yapılan anlaşma gereği cezalandıracak olan eyleyen.

2. İşlevler modeli: Anlatılar işlevler diye adlandırılan, eylem-tiplerinin zincirlenişine göre betimlenebilirler. Bu işlevlere verilen adlarla da anlatıdaki eylemler (yani işlevler) betim-

Gerek bu iki model, gerekse kuramının öteki aşamaları için bkz. yukarıda 3. Bölümün IV. altbölümünde 'Fransa'da' kesimi. Ayrıca bkz. ileride 5., 7., 8. Bölümler.

[Greimas kuramını daha ayrıntılı tanıtan ve uygulayan Türkçe yapıtlar için de bkz. Kaynakça'da Mehmet Rifat.]

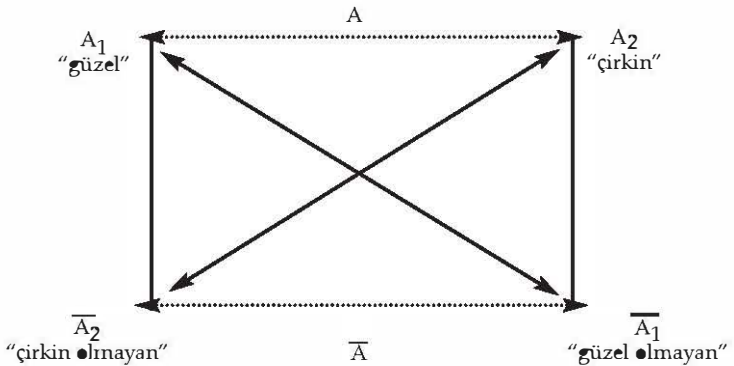
V. BÖLÜM

TEMEL YAPI ÇÖZÜMLEMESİNDE BAŞVURULAN GÖSTERGEBİLİMSEL DÖRTGEN MODELİ

Herhangi bir anlam evreninin temel yapısını oluşturan soyut birimleri ve bu birimler arasındaki ilişkileri belirlemek, sınıflandırmak ve sergilemek için **anamlama göstergebilimi** (A. J. Greimas) tarafından geliştirilen mantıksal örnek ve bu örneğin çizimsel gösterimi **göstergebilimsel dörtgen** (Fransızcası *carré sémiotique*) diye adlandırılır.

Bu modelde ortaya konan ilişkiler düzeni, bir anlamlı bütünün soyut ve mantıksal düzeyde oluşmasını sağlayan **temel anlamsal yapı** (ikilikler) ile **temel sözdizimsel yapıyı** (ikiliğin öğeleri arasındaki mantıksal ilişkiler, dönüşümler) değerlendirmeye yarar.

Göstergebilimsel dörtgen çizimini (sözcüksel birimlerle birlikte) ve çizimde yer alan öğeleri, vereceğimiz bir örnekle açıklayalım:

A	ve	$\bar{A}$	: Anlam eksenleri
$\bar{A}_1$	ve	$\bar{A}_2$	: Karşıtlıklar
$\bar{A}_1$	ve	$\bar{A}_2$	: Altkarşıtlıklar
A_1	ve	$\bar{A}_1$	: Çelişikler
A_2	ve	$\bar{A}_2$	: Çelişikler
A_1	ve	$\bar{A}_2$	$\rangle$: Birbirini içeren (tümleyen) öğeler
A_2	ve	$\bar{A}_1$	
$\longleftrightarrow$			: Karşıtlık ve altkarşıtlık bağıntısı
$\longleftrightarrow$			: Çelişki bağıntısı
$\underline{\hspace{2cm}}$			: İçerme (tümleme) bağıntısı

Açıklamamızı göstergebilimsel dörtgen üstüne yerleştirdiğimiz sözcüksel birimlere göre yapacak olursak “güzel”in karşıt ögesi “çirkin”dir, çelişik ögesiye “güzel olmayan”dır. Öte yandan “güzel” ile “çirkin olmayan” ve “çirkin” ile de “güzel olmayan” karşılıklı olarak birbirlerini içerirler (tümleyerler). Demek ki “güzel”den ya da “çirkin”den kalkarak karşıt, çelişik ve içerilen öğeleri bulabiliriz. Dönüşümleri sağlayan mantıksal işlemlerse *değilleme*, *varlama* ve dolayısıyla *içermedir*.

Göstergebilimsel dörtgen modelinin bir metne uygulanmasını ilerideki 8. Bölümde ele alacağız.

[Ayrıca bkz. M. Rifat, *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları*.]

VI. BÖLÜM

GÖSTERGEBİLİM AÇISINDAN YAZINSALLIK KAVRAMI*

I. Yazınsallık Kavramının Ortaya Çıkışı

Göstergebilim, özellikle de Paris Göstergebilim Okulu'nun geliştirdiği mantıksal-matematiksel göstergebilim (anlamlama göstergebilimi) kuruluş aşamasına denk düşen yıllarda (1960-1980 arası), uygulama alanı olarak daha çok yazını (edebiyatı) seçmiş, ayrıca halk edebiyatının örneklerinden olan olağanüstü masalları da inceleme konusu yapmıştı.

Yazınsal metinler üstünde yapılan bu çözümleme çalışmalarında, bir yandan kuramsal çözümleme modeli oluşturulurken, öte yandan da yazın'ın ne olduğu, ne tür metinlere "yazınsal metin" dendiği, yazınsal diye adlandırılan metinleri öbür metin türlerinden ayıran özelliklerin neler olduğu araştırılıyordu.

1960'lı ve 1970'li yıllarda metin türlerini saptama, metinlerin tipolojisini düzenleme çalışmaları sürdürülürken, yıllar önce, 1920'lerde, R. Jakobson ile öbür Rus biçimcileri tarafından ortaya atılmış ve sınırları araştırma konusu yapılmış yazınsallık (Rusçası *literaturnost*) kavramı da yeniden gündeme gelmişti. R. Jakobson'a göre, yazın biliminin konusu yazın değil, yazınsallık olacaktı; bir başka deyişle, belli bir yapıtı yazınsal yapan şeyi araştıracaktı bu yazın bilimi.¹

* Bu bölüme *Gösterge Eleştirisi* adlı kitabımızda da yer verilmiştir

1 Bkz. R. Jakobson, *Questions de poétique*, s. 15.

Rus biçimcileri, bu amaçla yaptıkları incelemelerde, yazınsal özellikleri, bir işlevler bütünü olan “biçim” boyutunda aramışlar ve yazın’a özgü birtakım anlatım tekniklerinden söz etmişlerdi.

Yazınsallık, 1960’lı ve 1970’li yıllarda, yeniden ele alınırken, yazınsal diye adlandırılan metinlerin öbür metinlerden ayrılmasını sağlayan **metiniçi nitelikler** (metnin yapısına özgü nitelikler), dolayısıyla yapıya ilişkin bazı ölçütler bulunup bulunmadığı üstünde duruldu. Dilbilimciler, eleştirmenler, göstergebilimciler, biçim sorunlarıyla ilgilenen araştırmacılar ortaya değişik ama birbirini bütünlleyen görüşler attılar. 1970’li yılların başlarındaki tartışmalara ve görüşlere dayanarak, biz de 1976’da, yazınsallık sorunlarına dilbilim ve göstergebilim açısından yaklaşan, yapılan araştırmaları ve belirlenen ölçütleri tanıtan, Türk yazınından örneklere dayanarak bir bireşime gitmeye çalışan bir kitap yayımladık.² 1976’dan günümüze uzunca bir süre geçti. Bu süre, gelişmekte olan bir bilimsel tasarı (göstergebilimsel tasarı) için çok önemli bir süreydi. Nitekim, başlangıçta yazınsal metinlerle sınırlı kalan araştırmalardan, giderek her çeşit metnin inceleme konusu yapıldığı araştırmalara geçildi. Yalnızca yazılı metinler değil, anlamlı bir bütün değeri taşıyan değişik dizgeler (müzik, mimarlık, siyaset, hukuk, vb.) de incelendi. Bu çalışmalar sonucunda, en yalından en karmaşığa çeşitli söylem (metin) türlerinin ayırıcı özellikleri belirlenmiş oldu. 1920’lerde R. Jakobson ve Rus biçimcilerinin, 1960’lı ve 1970’li yıllarda göstergebilimcilerin sözünü ettikleri yazınsallık kavramı da bu yeni gelişmeler sonucu, metinlerin iç özellikleriyle belirlenebilecek bir kavram olarak görülmenin

2 M. Rifat, *Yazınsal Betik Üstüne Araştırmalar*. (O yıllarda “metin” terimi yerine “betik” terimini kullarınıştık. Ama bu sözcük, dar bir çevre dışında, yayılma aları bulamadı.)

yanı sıra, çağlara, kültürlere, toplumsal değerlere göre de değişim geçiren bir kavram olarak tanımlanmaya başlamıştı.

1976'da yayımladığımız kitapta o günün kuramsal yaklaşımlarına dayanarak belirlemiş olduğumuz yazınsallık niteliklerini ya da ölçütlerini, burada şimdi yeniden, daha geniş, daha kuramsal bir biçimde ele alırken, son yıllardaki göstergebilimsel gelişmeleri, değerlendirmeleri ve bakış açılarını da tartışarak vermeye çalışacağız.

II. "Yazınsal Metin" Kavramının Varsayımsal Bir Tanımı

Yazınsal göstergebilim (edebiyat semiyotigi) açısından **yazın**, belli bir toplumsal kültür tarafından **yazınsal** olarak kabul edilen ve kendine özgü niteliklerle donanmış iki temel düzlemde (**anlatım ve içerik**) oluşan metinler toplamıdır.

Kuşkusuz böyle bir tanımlama, kendi içinde, tanımlanması gereken iki ayrı kavram içermektedir. **Yazınsal ve metin**. Burada bütünüyle, **yazınsallık** kavramının tartışmasına yöneldiğimizden, bu birinci kavramı ilk aşamada tanımlamamız olanaksız. Ama **metin** kavramını az çok belirleyebiliriz. **Metin**, göstergebilim açısından, **söylem** (dilsel boyuttaki birimlerin ilişkileri; anlatım düzlemi) ile **anlatı**³ (anlam ve öyküleme boyutundaki birimlerin ilişkileri; içerik düzlemi) düzlemlerinden ve bu düzlemlerin birbiriyle olan ilişkilerinden oluşan bir bütündür. Bu iki düzlem de, birbirinden görece olarak bağımsız katmanlardan oluşur. Şimdi **yazınsal ve metin** kavramlarını birleştirip, ortaya çıkan bütünün (**yazınsal metin**), öbür bütünlere (**öbür metinler**) ayrılmasını sağlayan özellikler

3 Burada anlatı kavramını daha önce ele aldığımız geniş anlamıyla değil de dar ve teknik anlamıyla kullanıyoruz.

bulunup bulunmadığını araştıralım. Bir başka deyişle, yazınsal metnin ayırıcı özellikleri diye ortaya atılıp tartışılan niteliklere ya da ölçütlere bakalım ve bunların göstergebilim açısından ne derece geçerli olduklarını tartışalım.

III. Yazınsallık Nitelikleri, Ölçütleri ve Postulatları

Burada yazınsallık kavramını, birbiriyle bağlantılı, birbirini içeren değişik açılardan ele alırken, belli nitelikleri, ölçütleri ve postulatları tartışmaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

III. 1. Yazınsal Metin “Açık” Bir Bütün müdür, Yoksa “Kapalı” Bir Bütün mü?

Metinlerin kabaca iki düzlemde kurulu olduklarını kabul ettiğimize göre, yazınsal metinlerin de açıklığı ya da kapalılığı sorununu bu iki düzleme göre değerlendirmemiz gerekir. Önce, söylem diye adlandırdığımız ve çeşitli dilsel öğelerin birbiriyle birleşmesinden oluşan düzlemi ele alalım (bu düzeye bir başka terimle anlatım düzlemi de diyebiliriz). Söylem düzleminin kapalı olması, kendi bütünlenişini, tamamlanışını bir kapalılık göstergesiyle gerçekleştirmesine bağlıdır. Söylem düzlemini, anlatım düzlemi olarak da adlandırdığımıza göre, söylemin kapalılığını, anlatımın yeni birimlerle çoğalmasına son veren bir gösterge, okura önceden “göz kırpan” bir birim, bir işaret kullanılması olarak ele alabiliriz. Anlatım boyutunda, bir başlangıç ile bir sonuç belirten özelliklerin bulunması, söylemin açılış ve kapanış yerlerini gösterir. Sözelimi, bir şiirin başına konan *Gazel*, *Sone* gibi adlar (başlıklar) daha girişte, okura, şiirin nerede kapacağını, açıklığın söylem açısından ne zaman ve nerede biteceğini belirten göstergelerdir. *Gazel* başlığı, şiirin genelde

5 ile 15 beyit, çoğunlukla da 5 ile 10 beyit arasına sıkıştığını belirtirken, bir Sone başlığı da şiirin 14 dizede biteceğini (4+4+3+3) gösterir. Demek ki, kuralları belirlenmiş, değişmeyen, sabit biçimli şiir türlerinin söylem açısından yazılış programı bir kapalılığın belirtisidir.

Metinleri biçimsel açıdan kapalı bir nesne yapan, dolayısıyla yine söylem boyutuna ilişkin olan temel özelliklerden biri de noktalama işaretlerinin kullanımıdır. Bu, yazınsal metinler için de geçerlidir. İlk satırı başlatan büyük harf ile son satırı kapatan bitiş noktası arasında kalmış, böylece söylem boyutunun açılıp kapandığı metinler en çok rastlanan metinler olmuş, hatta metin kavramı bile ilk satırı başlatan büyük harf ile son satırı kapatan nokta arasındaki bütün olarak tanımlanmaya çalışılmıştı. Noktalama işaretlerinin, yazınsal metinlerde de söylem boyutunun açılıp kapatılmasında çok sıkça kullanılan birimler olduğu bir gerçektir. Ancak noktalama işaretlerine hiç yer vermeyen ve “yazınsal” diye adlandırılan metin örneklerine de rastlanır.

Fransız şairleri arasında Mallarmé (*Un coup de dés jamais n'abolira le hasard*) ile Apollinaire'ın (*Calligrammes*), Türk şairleri arasında Turgut Uyar (*Divan*), Asaf Halet Çelebi (*Om Mani Padme Hum*), Attilâ İlhan (*Yasak Sevişmek; Böyle Bir Sevmek*), Can Yücel (*Beşibiryerde'deki "Naat"*), Salâh Bırsel (*Haydar Haydar*), Arif Dino (*Çok Yaşasın Ölümler'deki "Matematik Şiir Gözlerin"*), Cemal Süreya (*Üvercinka*), vb'nin birçok şiirinde, noktalama işaretlerinin ve büyük harf/küçük harf ayrımına dayanan bir kullanımın bulunmadığını görürüz. Türk şairleri arasında özellikle Turgut Uyar, Asaf Halet Çelebi ve Attilâ İlhan'ın söz konusu kitaplarında, şiirler genellikle noktalama işaretlerinden ve büyük harf kullanımından arındırılmıştır. Öbür şairlerin metinlerindeyse, satır başları büyük

harfle başlarken birçok şiirde noktalama işareti görülmez. Dolayısıyla, bu şiirler, söylem boyutu açısından kendi kapalılık göstergelerini taşımazlar: Bu açıdan söylem boyutu açık bırakılmış şiirlerdir bunlar.

Geleneksel sınıflandırmalarda, yazınsal metinlerin bir alt türü olarak belirlenen şiirlerin söylem boyutundaki kapalılık göstergesine bir başka örnek de, halk şiirinden verilebilir. Bazı halk şiirlerinde ozanın adının geçmesiyle, dizelerin sona ereceği işareti verilmiş olur. Böyle bir şiir, biçimsel boyutundaki kapalılık göstergesini yine kendi içinde üretmektedir.

Öte yandan, halk edebiyatı ürünlerinden bir başka metin türü olan Karagöz metinlerini ele aldığımızda, burada, söylem boyutundaki kapanış göstergesine daha açık seçik bir örnek verebiliriz: *"Yıktın perdeyi eyledin viran / Varayım sahibine haber vereyim hemân."* Bu sözler Karagöz oyununun söylem boyutunda bitişini, kapanışını, bütünlenişini gösteren öğelerdir.

Söylem boyutundaki kapalılık ve açıklık özelliklerinden sonra, şimdi de yazınsal metinlerin anlatı düzlemindeki kapalılığını ve açıklığını ele alalım.

Anlatı düzlemi, anlam ve öyküleme boyutudur. Bir başka deyişle, anlatı sözcüğünden olaylar örgüsünü oluşturan ve eyleme katılan işlevsel birimlerin⁴ aralarındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin yarattığı anlam evreni (anlatının anlam boyutu) ile öyküleme zincirini (anlatının sözdizim boyutu) anlıyoruz.

Anlatı boyutunun kapalılığı genelde yazınsal metinlere ilişkin bir özelliktir ama, aşağıda da belirteceğimiz gibi, anlatı boyutu kapalı olduğu için ilginç bir yapıya bürünen metinlerin yanı sıra anlatı boyutu açık bırakılmış yazınsal metinlerden de söz edilebilir.

4 Göstergebilimde bu birimleri **eyleyenler** olarak adlandırıyoruz: **Gönderen/Gönderilen; Özne/Nesne; Yardımeden/Karşıçıkan.**

Anlatının kapalılığına en yalın örnek olarak **bitimli eylemlerin** kullanımını (aranılan bir şeyi *bulmak*; istenilen bir yere *varmak*; *ölmek*; vb.), anlatının açıklığına en yalın örnek olarak da **bitimsiz eylemlerin** kullanımını (bir kimseyi ya da bir şeyi *aramak*; bir olayı *araştırmak*; bir yere *ulaşmaya çalışmak*; bir ipucu doğrultusunda *ilerlemek*; bir strateji için *hazırlık yapmak*; *yaşamak*, vb.) gösterilebilir.

Bitimli bir eylemin ve bu eyleme dayalı bir izlencenin (programın) uygulanması, olayların, bu eylemin kapsadığı anlamlar ötesinde sürmeyeceğini, bittiğini belirtir. Saptanan, belirlenen izlencenin amacına ulaşması, anlatı sürecini de bütünler, kapatır. Sözgelimi, **polis romanları** diye adlandırılan metinlerin birçoğu bir **soruşturmanın** (anlatı izlencesi) başlatılmasıyla açılır, bu soruşturmanın son bulmasıyla da biter. Aranılan kişi (suçlu), araştırılan gerçek, metnin akışı içinde ortaya çıkarıldığında (ya da böyle bir kişi veya gerçeğin ortaya çıkarıldığına inanıldığında) yeni bir araştırmaya gerek kalmayacağına göre, anlatı izlencesi de kapanır.

Ama buna karşılık, **iz sürme** izlencesinin yer aldığı bazı polis romanlarında, başlatılan soruşturmanın son aşamasına ve dolayısıyla metnin son bölümüne gelindiğinde, ortaya beklenmedik verilerin, ipuçlarının çıktığı, bunun da yeni bir soruşturmaya, yeni bir iz sürmeye yol açacağı, yol açması gerektiği sezdirilir. Aranılan, araştırılan kişi, konu, nesne, olay için yeni bir soruşturmanın başlatılacağı, böylece metnin, **anlatı** boyutu açısından, bir sonuca ulaşmadan noktalandığı görülür. Bu tür bir metin de, **anlatı düzlemi açık metin** olarak adlandırılır. Anlatı yapısı, metin içinde bütünlenmemiş metinlerdir bunlar.

Anlatı ve söylem düzlemlerindeki açılma ve kapanma teknikleri, yazınsal metinlerin en ilgi çekici özelliklerinden

biri olarak görülebilir. Yapılacak bir metin çözümlemesinde, eleştirisinde, yorumunda, metnin gerek söylem, gerekse anlatı boyutundaki **açıklık/kapalılık** düzeninin araştırılması, yapıyı kavramada önemli ipuçları verecek ve bir bakıma yazınsallığın sınırlarını gösterecektir.

Çalışmalarını daha çok yazınsal göstergebilim alanında ve Paris Göstergebilim Okulu doğrultusunda sürdüren, araştırmalarından büyük ölçüde yararlanma olanağı bulduğumuz M. Arrivé, 1982'de yayımladığı "La sémiotique littéraire"⁵ ("Yazınsal Göstergebilim") başlıklı yazısında, **açıklık/kapalılık** ikilisine göre yazınsal metinlerin bir tipolojisini yapmaya çalışır ve dört metin kategorisi belirler:

- "A. Kapalı söylem, kapalı anlatı:** klasik trajedi, klasik biçimli polis romanı, vb.;
- B. Kapalı söylem, açık anlatı:** Çözümü olmayan dramatik metinler, tarihsel göndergesi olan kronikler, aynı kişilerin sınırsız olarak yeniden belirdiği roman çevrimleri, vb.;
- C. Açık söylem, açık anlatı:** Yeni-roman türündeki romanlar, açıklıklarını kendileri gösteren şiirsel metinler, vb.;
- D. Açık söylem, kapalı anlatı:** Kuşkusuz en az rastlanan durumdur bu. Anlatının kapalılığı, çoğu kez, söylemin kapalılığının göstergesi işlevini gördüğünden, söylemin kapanmadığını açık seçik olarak gösteren bir belirtinin bulunması zorunlu olmaktadır. Alfred Jarry'nin *Messaline*'i bu tekniğin iyi bir örneğini oluşturur."⁶

M. Arrivé'nin bu tipolojisinin de gösterdiği gibi, ancak **A** durumundaki metinler için kapalı ve **C** durumundaki metin-

5 Bkz. J.-C. Coquet'nin yönetiminde hazırlanan *Sémiotique. L'École de Paris*, s. 127-147.

6 A.g.y., s.136.

ler için açık nitelmesi kullanılabilir. **B** ve **D** durumundaki metinlerse hem açık hem de kapalı metinlerdir.

III. 2. Yazınsal Metnin “Gönderge”si Var mıdır? Varsa Nerededir ve Nedir Bu Gönderge? Bir Başka Deyişle, Yazınsal Metnin, Okuru İlettiği Şey, Yer, Nesne, Olay, vb. “Gerçek Dünya”da mıdır, Yoksa “İmgesel Dünya”da mı?

Öncelikle **gönderge** sözcüğünden ne anladığımızı açıklayalım. Bu sözcüğü dilsel bir göstergenin gerçek dünyada ya da imgesel dünyada bizi ilettiği şey, yer olarak tanımlıyoruz. Yazınsal metinlerdeki gönderge olayına geçmeden önce, bu kavramı, doğal dilden alınmış bazı sözcüklerle açıklamaya çalışalım.

Sözgelimi **anka**, **martı**, **denizkızı** sözcüklerinin gerçek dünyada ya da imgesel dünyada benzerleri yani göndergele-ri vardır. **Martı** denildiğinde, gerçek dünyadaki bir varlık (**gerçek gönderge**) söz konusuysen, **anka** denildiğinde, gerçek dünyada bulamayacağımız ama bu kez imgesel dünyada var olan bir karşılık (**düşsel gönderge**) söz konusudur. **Denizkızı** sözcüğü ise, hem gerçek dünyada (“otçul amfibyumlar sınıfından bir hayvan”), hem de imgesel dünyada (“doğüstü yaratık”) göndergeleri (**gerçek gönderge ve düşsel gönderge**) bulunan bir dilsel birimdir. Bu arada gerçek göndergesi bulunduğunu söylediğimiz **martı** sözcüğü de bir romancının anlatımında, dış gerçekteki hiç benzemeyen özellikler kazanabilir; bu durumda da gerçek dünyadaki nesnesinden ayrılır kuşkusuz.

Doğal dil boyutundaki gönderge sorunu yazınsal metinlerde ele alındığındaysa farklı bir durum ortaya çıkar. Yazınsal metinler, göstergebilim açısından kurmaca metinlerdir; deneysel (ampirik) dünyadaki bir şeyin, bir durumun karşılığı olmak zorunda değildirler. Bir başka deyişle ve gele-

neksel bir anlatımla, yazınsal metinler imgegücünün ürünüdür; gerçek dünyada göndermeleri yoktur, ancak benzerleri bulunabilir. Bu öngerçekler doğrultusunda ilerleyerek, yazınsal bir metnin, yazar tarafından yaratılan evren'in bir parçası olduğu ve bir göndergesi varsa, bunun, dış gerçekte değil, yine o evren'in içinde yer aldığını söyleyebiliriz. Buna göre, yazınsal metnin göndergesi gerçek gönderge değil düşsel göndergedir. Ama bu düşsel gönderge, dış gerçekteki durumlarla da benzerlik gösterebilir, onları çağrıştıracaktır. Bu da yazınsal metinlerin dış gerçekten bağımsız bir evren yaratmakla birlikte, dış gerçeğe olan bağlarını koruyabileceğini gösterir. Ama sorun, yazınsal metinleri gerçek dünya ile kurulacak bağıntılara göre değerlendirmek, yazınsallığı bu bağıntılarda aramak değil, yazınsal metinlerin, kendi gerçeklerini, kendi doğrularını yine kendi yapılarında tutarlı bir biçimde kurup kurmadıklarına bakmaktır. Yazınsal metinlerin gerçek dünyaya bazı açılardan benzeyen yapılar sunması, bu yapıların yine gerçek dünyanın kalıplarıyla yorumlanabileceği anlamına gelmez. Yazınsal metinlerin göndergesi olsa düşsel, yapay, imgesel, kendine dönük ve öz göndergedir. Ama bu özellikler, bir kez daha belirtelim, dış dünyanın gerçeğine benzer yanların bulunmasını da engellemez. Sözgelimi Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* adlı romanında, dış dünyanın gerçeğiyle ilişkiler kurabilecek bölümler, kesitler saptanabilir. Ama bu bölümlerde, gerçek dünya ile kurulacak bağıntılar, *Kara Kitap*'ın metnini, metin dışı gerçek özelliklerle açıklamak olur. Bu romandaki her bölüm, romanın geliştirdiği temel ve yan izlenceler (kişiler arası ilişkiler ve arayışlar), kendi göndermelerini kendi içinde taşımak zorundadır. Romanın metninde bir gerçeklik, bir hakikilik, bir doğruluk aranacaksa, bu ancak, romandaki kişiler arası anlatı strateji-

lerine göre, roman içindeki kişilerin bu stratejileri değerlendirilmelerine göre yapılabilir. Romanı yazınsal kılacak özellikler, gerçek dünya ile roman arasındaki benzerlikler, uygunluklar değildir. Tarih konusunda belgelere dayanılarak yazılmış tarih kitaplarının dış gerçekte göndergesi vardır kuşkusuz ama, tarihsel olayların yer aldığını gördüğümüz her anlatıyı da bir tarih kitabı sayamayız.

Öte yandan, ister yazınsal olsun ister yazın dışı, her metin kendi göndergesini (gerçek ya da düşsel) kendi yaratırken, göndergelerin gerçekliği ya da düşselliği konusu da kültürden kültüre değişebilir. Sözelimi A. J. Greimas ve J. Courtés'in belirttikleri⁷ gibi Afrikalı bir topluluk için, gerçek, hakiki diye adlandırılan metinler ya da söylemler, mitsel anlatılardır. Gündelik olayların anlatısıysa "gülmek için anlatılan hikâyeler" arasında yer alır. Bu açıdan, metinlerin göndergeleriyle ilgili saptamalar, toplumların anlamlandırma, değerlendirme biçimine göre değişmekte ama bu durum ele alınan metnin yapısı konusunda da bir şey söylememektedir.

III. 3. "Çokanlamlılık" Yazınsal Metne Özgü Bir Nitelik midir? Ya da Yazınsal Metnin Yapısı, Yoruma Açık, Sınırsız Anlamlar Taşır mı?

Bu soruları bir başka soruyla açarak ele almaya çalışalım: Yazınsal metinlerin, değişik dönemlerde, değişik eleştirmenler ve göstergebilimciler tarafından incelenmesi sonucu ortaya çıkan/çıkaabilecek yorum farklılıkları, söz konusu metinlerin yapılarında, farklı anlamlar taşımalarından mı kaynaklanır, yoksa eleştirmenlerin bakış açılarındaki farklılıktan mı? Buradaki sorunun (ya da sorunsalın) birbirine karşıtmış gibi görünen özellikleri, aslında, birbirini bütünleyici, biri olmadan var olmayan

7 *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, 1. cilt, s. 213.

özelliklerdir. Bakış açıları, dünya görüşleri, ideolojileri ve çözümleme yöntemleri farklı olan eleştirmenlerin aynı yazımsal metne baktıklarında farklı şeyler söylemeleri, birbirine karşıt yorumlamalara gitmeleri söz konusu olabiliyorsa, bu durum, doğrudan doğruya yazımsal metnin “çokanlamlı” doğasından kaynaklanmaz mı? Gündelik yaşamda ve bu yaşamın çeşitli düzeylerinde kullandığımız doğal diller, insanlar arasında bildirişim sağlamada, anlamsal açıdan bazı aksamalara, neredeyse bir iletişimsizliğe yol açan bir yapı sunarken, aynı yapı ya da dizge, kurmaca nitelikli yazımsal metinlerde tam anlamıyla “karmaşık” bir biçime bürünür. Bir başka deyişle, doğal dilleri bir araç olarak kullanan yazımsal metinler, bu araçtan kendilerine özgü yeni, ikinci bir dil dizgesi yaratırlar: Yazımsal metnin dili, doğal dil üstünde yükselen ikinci bir dil, türeme bir dil, ölçüt ve kurallardan sapan bir dil durumuna gelir. Doğal diller boyutunda kimi durumlarda bildirişimi aksatacak bir özellik taşıyan, gündelik konuşmalarda bile değişik yorumlamalara yol açan ve konuşan kişilerin stratejileri gereği “söylediğinin dışında bir şeyler söyleyen” dilsel yapı, yazımsal metinler boyutunda, birinci dil (doğal dil) aşamasından ikinci dil (yazımsal dil) aşamasına üretici dönüşümlerle geçer. Bu üretici dönüşümler de, gerek söylem, gerekse anlatı boyutunda bir çokanlamlılığın kurulmasına yol açar. Söz konusu üretici dönüşümler, bir metnin yazımsallığını belirleyebilecek önemli özelliktir kuşkusuz. Ancak çokanlamlılığı yalnızca yazımsal metinlere özgü bir nitelik olarak görmek de olanaksızdır. Dilsel dizgenin kullanıldığı başka birçok düzeyde de çokanlamlılıktan söz edilebilir. Tanımları gereği, tek anlamlı terimlerden kurulu olan bilimsel metinler bile, çokanlamlı metinler olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle, yazımsal metinleri, çokanlamlı metinler olarak görmekten çok, anlamlılığın sınırlarını iyice zorlayan metinler olarak değerlendirmek daha geçerli olur.

Bu arada, çokanlamlılığa bağlı bir başka soruna da değinmek gerekir: Eleştirmen tarafından getirilen yorumlardaki çeşitliliğin sınırı sorunudur bu. Yazınsal metinlerin çokanlamlı bir “muamma” olduğunu ileri sürerek, bu tür metinlerde “her şeyin söylendiğine”, dolayısıyla yorumlama aşamasında da “her şeyin ileri sürülebileceğine” inanmak (inananlar da çok sayıdadır) yerine, göstergebilim, yazınsal metinlerde de “her şeyin birbiriyle bir bağıntı içinde ortaya konduğuna, konması gerektiğine”, “çokanlamlılığın metin içindeki yapıda bulunduğu”, bir “muamma”dan değil de bir ilişkiler ağındaki çokanlamlılıktan (aynı yerde birbiriyle bağlantılı birçok ögenin bulunmasını göstergebilim **çoğulyerdeşlik** diye adlandırır) söz edilmesi gerektiğine inanır.

Ama bu aşamada yazınsal metne ilişkin bir başka sorun çıkar ortaya: Yazınsal metin bitmiş bir ürün müdür, yoksa üretime açık bir süreç midir?

III. 4. Yazınsal Metin, Üretimi Bitmiş, Tamamlanmış Bir “Ürün” müdür, Yoksa “Okurun Üretimine Açık Bir Süreç” midir?

Yazınsal metinlere ilişkin çözümleme modellerinde kuramsal açıdan birbirine karşıt noktalardan söz edilebilirse, bunlar arasında belki de en belirgin olanı, yazınsal metnin kimilerince bitmiş bir ürün, kimilerince de üretime açık bir süreç olarak değerlendirilmesidir. Kendilerine yapısal dilbilimi örnek alan bazı araştırmacılar, yazınsal metni bitmiş, tamamlanmış, üretimi sonuçlanmış bir ürün, bir yapı olarak ele alırlar. Bir başka deyişle, yazınsal metnin üretim süreci yazar tarafından gerçekleştirilmiş ve bütünlenmiştir, onlara göre. Bu açıdan, metnin içindeki çokanlamlılık ne denli geniş olursa olsun, metnin anlam düzlemleri artık çoğalamaz: Üretimi bitmiş

bir dilsel yapıdır artık o. Bu yaklaşıma göre, **metin öncesi** ve **metin sonrası** aşamaları yoktur, yalnızca **metin** vardır.

Yazınsal metnin, üretimi bitmiş bir dilsel yapı biçiminde değerlendirilmesine karşı çıkan araştırmacılar, yazınsal metni bir üretim kaynağı olarak görürler. Bu yaklaşıma göre, yazınsal metnin varlığı, yazarın bu metne yüklediği anlamlar ile okurun aynı metne vereceği anlamların kaynaşmasından oluşur. Böylece hem **metin öncesi**, hem **metin**, hem de **metin sonrası**, anlam üretme devresine girmiş olur. Bu da yazınsal metnin, üretime kapalı bir ürün değil, sonsuz bir üretim kaynağı olduğunu gösterir onlara göre. Bu görüşü savunanlar, metinlerin yalnızca başka metinleri özümsemekle kalmadıklarını, onları dönüştürdüklerini de ileri sürerler ve hiçbir okurun, hiçbir bilimsel yaklaşımın yazınsal metinlerdeki üretim sürecini durduramayacağına inanırlar.

İşte bu iki karşıt görüş, yaklaşımlarındaki varsayımsal ayrılıktan ötürü, ayrı çözümleme modellerinin geliştirilmesine neden olmuştur; ama her iki görüş de, yazınsallıktan söz etmektedir. Bu iki görüş arasına ya da daha doğrusu **ürün** ve **üretim** olguları arasına böylesine kesin bir kuramsal ayrım çizgisi koymak yerine, R. Barthes'ın önerisini⁸ benimseyerek, **yapı** (ürün) düşüncesi ile **sonsuz üretim çekirdeği** düşüncesi (ya da bir başka deyişle **yapı** kavramı ile **birleşimsel sonsuz** kavramını) birbirini bütünleyen öğeler olarak görmek daha geçerli bir model çıkarır ortaya. Gerçekten de yazınsal metin, hem dilin kurallarına dayanılarak, dilin üstünde oluşturulmuş bir yapı, sürekli işleyen bir dizgedir, hem de okurun zaman içindeki varlığıyla sonsuza ulaşabilecek anlamsal bir üretim

8 Bkz. R. Barthes, *L'Aventure sémiologique*, s. 332. (Türkçe çevirisi: *Göstergebilimsel Serüven*.)

mekanizmasıdır. Bu üretimi sağlayan da hem işleyen yapı içindeki ilişkiler ağıdır, hem de okurun bir metinden bir başka metne geçmesini, bir başka metni çağrıştırmasını, bir başka metni görmesini sağlayan “metin bölgeleri” dir.

Bir başka deyişle, hem metin içindeki öğeler arasında, çeşitli düzlemlerde kurulmuş ilişkiler vardır (**metiniçi çokanlamlılık**), hem de bu metnin gönderme yaptığı başka metinlerle kurulacak **metinlerarası ilişkiler** (**metinlerarası çokanlamlılık**) söz konusudur. Çünkü, yazınsal metin, bir kültür göstergesi olarak, kültürün öbür göstergelerine yani öbür metinlerine açılır, onlarla bağlantı kurar; onları hem kendi içine alır, hem de dönüştürür.

Bu aşamada da yazınsallık sorunuyla ilgili yeni bir nitelik ortaya çıkar: **Metinlerarası ilişkiler**.

III. 5. Yazınsal Metin Başka Metinlerle (Yazınsal ve Yazın Dışı) İlişkisi Olan Bir Metin midir? Metinlerarası İlişkiler Yazınsallığın Bir Ölçütü Olarak Görülebilir mi?

Yukarıda da değindiğimiz gibi, yazınsal metinler, bir kültür bütünlüğü oluşturan öbür metinlerle, öbür dizgelerle bir bağlantı kurabilir. Bu öbür metinler, aynı kültür çağına ve uzamına ilişkin olabileceği gibi, başka kültür çağlarından ve başka kültür uzamlarından da gelebilir.

Bir yazınsal metnin bir dizge oluşturmaları, onun üretim açısından bütünlenmiş olduğunu gösterirken, çevresindeki öbür kültür olgularından koparılamaz oluşu da açıklığının bir belirtisidir. Her metin, bir başka “kültür metni”nin özümlemesi ve dönüştürülmesi sonucu oluşur. Bir metnin, kendi yapısı içinde başka metinleri barındırması, başka metinlerden “gizli” alıntılar taşıması, başka metinlerin vardığı görüş ve düşünceleri geliştirmesi, ortaya **metinlerarası ilişkiler** sorununu çı-

karmıştır. Kültürü, metinler, söylemler bütünü, birleşimi olarak gören yazın kuramcısı M. Bahtin'in ortaya attığı çokseslilik olgusu ya da karşılıklı etkileşim olgusu (bir başka deyişle **diyalojizm**), bu kültürün bir parçası olan yazınsal metinleri de tarih, toplum ve kültür çevreleriyle ele almayı gerektirir. 1960'lı yıllarda J. Kristeva'nın M. Bahtin'in **diyalojizm** (Rusçası *dialogisatsya*) kavramından esinlenerek geliştirdiği **metinlerarası ilişkiler** kavramı da, yazınsal metinlerin yorumlanması olayının sınırlarını genişletmiştir. Böylece **metiniçi ilişkiler** kavramı dışında bir de **metinlerarası ilişkiler** kavramından söz edilmektedir. Metinlerarası ilişkiler, sonsuzluğu, sınırsızlığı da beraberinde getirebileceği için, yorumlamaların, eleştirilerin, çözümlemelerin ve anlamlandırmaların kişiden kişiye, çağdan çağa, kültürden kültüre değişmesi, çoğalması olayını da doğurmaktadır.

Bir metnin anlamlar evrenini metiniçi ilişkilerde arayan göstergebilim ile aynı metnin anlamlar evrenini metinlerarası ilişkilerde bulan göstergebilim arasındaki ayrım, doğrudan doğruya bilimkuramsal (epistemolojik) bir ayrım olmaktadır.

Bu iki yaklaşım biçiminden hangisinin üstün olduğu tartışmasını bir yana bırakıp (üstünlük söz konusu değil kuşkusuz, birbirini bütünleme söz konusu) metinlerarası ilişkiler sorununa bir örnek vermeye çalışalım.

Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* adlı romanının arka kapak yazısında şöyle bir tümce var: "Alışılmadık bir dille yazılmış ve okuyucunun dönüp dönüp yeniden okumak isteyeceği hikâyelerle kurulmuş bir arayış romanı, bir aşk romanı, bir ansiklopedik roman *Kara Kitap*."⁹ Bu tümce, varsayımsal olarak, *Kara Kitap*'ın yapısını yansıtan bir açıklama olarak kabul edilecek olursa (ya da diyelim ki *Kara Kitap*'ı

9 İstanbul, Can Yayınları, 1990.

tam olarak yansıtan bir değerlendirme bu tümce), *Kara Kitap* hem metiniçi ilişkiler, hem de metinlerarası ilişkilerden oluşmaktadır.

“Alışılmadık bir dille yazılmış” olma, “hikâyelerle kurulmuş” olma ve bir “arayış”ı, bir “aşk”ı anlatma, *Kara Kitap*’ın kendi içinde bir yapı, bir dizge oluşturduğunu en güzel biçimde ortaya koyar. Kullanılan dilin “alışılmadık” olması, yazınsal dilin, gündelik dilden bir sapma sonucu gerçekleştiğini ve bu romanın da öbürlerine göre sapma açısını artırdığını gösterir. “Okurun dönüp dönüp yeniden okumak isteyeceği” olgusuysa, ilk aşamada metiniçi öğeler arasındaki kurgunun çekiciliğini anlatırken, *Kara Kitap*’ın bir arayış romanı, bir aşk romanı olma özelliğini de pekiştirir. “Dönüp dönüp yeniden okuma” isteği kuşkusuz, alışılmadık bir dilin kullanılmış olmasından da kaynaklanabilir. Ama, o zaman, alışılmadık dilin okura itici gelmediğini, tam tersine çekici geldiğini gösterir. Ne olursa olsun, bütün bu özellikler, *Kara Kitap*’ın bitmiş, tamamlanmış bir ürün olarak ele alınıp, metiniçi yapısının çözümlenmesiyle yorumlanabilecek bir roman olduğuna işaret eder; böyle okunmasını ister.

Ama değerlendirme tümcesindeki “ansiklopedik roman” deyişi, okuma sürecinin boyutlarını birden değiştirir. “Ansiklopedik roman” kavramı, “arayış romanı” ve “aşk romanı” kavramlarıyla aynı düzlemde değerlendirilemez. İnsanı ilgilendiren bilgilerin yer aldığı yapıtları adlandırmada kullanılan “ansiklopedi” sözcüğü ve bu sözcüğün sıfatı “ansiklopedik”, roman gibi, tanımı ve niteliği belli kalıplara sığmayan bir adlandırmayla birleşince (“ansiklopedik roman”), “insanı ilgilendiren bilgileri kuşatan yazınsal nitelikli bir metin türü”

gibi **tuhaf** bir şey çıkar ortaya.¹⁰ Metinlerarası ilişkiler kavramı da belki en güzel örneğini bu “ansiklopedik roman” deyişinde bulur. “Okurun dönüp dönüp yeniden okumak isteyeceği hikâyeler”, *Kara Kitap*’ı kuran hikâyeler, romanın son parçası olan “Epigraflar” (s. 427) bölümünün de gösterdiği gibi kültür dünyasının çeşitli bilgilerini içerip dönüştürdüğü, dönüştürmeye çalıştığı için, yine onlara açılmaktadır. *Kara Kitap*, “Epigraflar” bölümünde belirtilmiş ya da belirtilmemiş başka metinlerin bir dönüşümüdür; yeniden örülmüş bir metinler mozaiğidir. *Kara Kitap* sürekli olarak kültür dünyasındaki öbür metinlere açılmakta ve yapısı öbür metinlere göre bir anlam kazanmaktadır. Ancak *Kara Kitap*’ın “ansiklopedik roman” olduğunu söylemek, başka metinlerden yararlandığını, bu metinleri bilgi olarak sunduğunu, sunmakla yetindiğini değil, bu metinleri dönüştürerek yeni bir yapı içinde yeniden kurgulayıp anlamlandırdığını da belirtmektedir. (Dıştaki metinlerin **dönüştürülerek** kullanılması söz konusu olmadığında, oluşacak metin, ansiklopedik metin de olsa, yeniden üretilmediği, yeniden anlamlandırılmadığı için kaynak metnin kopyası durumuna gelir, kuşkusuz.)

10 Buradaki “ansiklopedik roman” deyişi, *Kara Kitap*’ın kendi kendisinin ansiklopedisi olduğu anlamını taşımaz. Romanda yine romanla ilgili bilgilerin verilmesi anlamında yorumlayamayız ansiklopedik sözcüğünü. Roman, içinde taşıdığı başka metinsel bilgiler nedeniyle okuru metindışı metinlere iletir ve yeniden metni içine çeker. Burada yeri gelmişken “ansiklopedi” teriminin, gündelik kullanımı dışında, göstergebilim terminolojisi içinde de yer aldığını ve U. Eco’nun *Semiotica e filosofia del linguaggio* (1984) adlı yapıtında **sözlük/ansiklopedi** karşıtlığına dayanarak farklı bir göstergebilim anlayışı geliştirdiğini belirtelim. (Yapıtın Fransızca çevirisi: *Sémiotique et philosophie du langage*.) [“Ansiklopedi” kavramı konusunda ayrıca bkz. M. Rifat, *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları*, s. 60–64.]

Kara Kitap'ı "edebiyatımızda bir benzeri bulunmayan yeni, modern, sürükleyici, tuhaf ve şaşırtıcı bir roman"¹¹ yapan bir özellik varsa, bu belki de metinlerarası ilişkileri en güzel örneklendiren, kültürel çoksesliliği belirgin kılmaya çalışan bir "ansiklopedik roman" olmasıdır.

Ama "ansiklopedik roman" olmak, "yazınsal roman" olmak için yeterli midir, o da ayrı bir sorundur.

III. 6. Yazınsal Metinlerin Sınıflandırılmasında ya da Yazınsallığın Belirlenmesinde "Figüratif" ve "Non-Figüratif" Karşıtlığı Bir Ölçüt Olabilir mi?

Her metnin bir üretilme süreci, bu sürecin de metinden metine değişen gerçekleşme aşamaları vardır. Sözgelimi bir biçimsel mantık yapıtı, metin üretme sürecinin, anlamsal açıdan, en derin düzeylerinde gerçekleşme aşamasına ulaşırken, bir felsefe yapıtı biçimsel mantığın gerçekleştiği derin anlam yapısının (evrensel simgeler yapısı) üstüne çıkarak kavramları belli temalarla donatır. Buna karşılık, yazınsal diye adlandırılan bir metin, hem temalardan hem de bu temaların özel olarak "süslenmesi"nden, "giydirilmesi"nden oluşur. Bu süsleme işi de "figürler"in kullanılması demektir (retorik oyunları, söz sanatları, mecaz anlatımlar, benzetme, eğretilme, düzdeğişmece, vb. geleneksel adlandırmalar da, göstergebilimin ve retorikğin figür¹² diye adlandırdığı kavram içinde yer alabilir). Bir başka örnek vermek gerekirse, olağanüstü halk masallarını ele alabiliriz. Bu tür masallar genelde zengin/yoksul, akıllı/saf, güzel/çirkin, güçlü/güçsüz, vb.

11 *Kara Kitap*'ın arka kapak yazısının giriş bölümü.

12 Figür sözcüğü, Türkçede beti olarak da karşılanmaktadır.

karşıtlıklar üstünde yükselir. Bu özellikler masallar için değişmez temalardır. Dünyadaki birçok olağanüstü masal, bu değişmez temaları değişik özelliklerle (figürler) süsleyerek farklılaşır. Gerçekten de bir ülke masalındaki **saf ve akıllının** özellikleriyle, bir başka ülke masalındaki **saf ve akıllının** özellikleri aynı değildir. Böylece masallar da **tema düzeyinden** (daha doğrusu **tematik düzeyden**) **figür düzeyine** (daha doğrusu **figüratif düzeye**) yükselirler.

Öte yandan, gazetecilik olayı da tema boyutundan figür boyutuna geçiş üstüne kurulmuştur. Gündelik yaşamdaki aynı konunun ya da olayın (tema) çeşitli gazetelerin sayfalarında değişik biçimlerde, değişik anlatımla, değişik özelliklerle (figürler) sunulması, gazetecilik söylemini de **figüratif** bir söylem yapar.

Figüratif diye adlandırılabilen metinlerin en üst aşamasındaysa yazınsal nitelikli metinler yer alır. Yazınsal metinler, soyut, mantıksal kavramlar aşamasında (metin üretme sürecinin derin anlam yapısı) kalmayarak, insan düşüncesi-nin temelinde yatan programlara biçim veren, onları "süsleyen", "giydiren", figürlerle donatan ürünlerin belki en üst aşamasıdır. Varlıkları, kavramları, dünyayı, kişiler arası ilişkileri, karakterleri, özne ve nesne arası ya da kişi ve dünya arası bağıntıları biçimlendiren, canlandıran, yaşatan, hareketlendiren yapıtlardır yazınsal metinler. Bu hareketlendirmeyi sağlayacak ya da gerçekleştirecek birimlerse **figürler**dir, göstergebilim açısından.

Figüratif metinlerin karşısında yer alan **non-figüratif metinler**, metin üretme sürecinin daha ilk aşamalarında, yani en soyut düzeylerde (soyut kavramlar, temel anlam ikilikleri, evrensel ilkeler, mantıksal-matematiksel ilkeler, mantıksal-matematiksel simgeler, vb.) gerçekleşen metin-

lerdir. Bunların arasında da bilimsel nitelikli metinler (söz-gelimi bir kuramsal fizik yapıtı, bir biçimsel mantık kitabı ya da bir matematik kitabı), deneme türüne yaklaşımayan bilimsel felsefe yazıları, terim ağırlıklı uzmanlık yazıları, vb. sayılabilir.

İlk bakışta ters gelse de, yazılı metinlerdeki **figüratif/non-figüratif** karşıtlığını **somut/soyut** karşıtlığıyla da verebiliriz. Bu açıdan, söz sanatlarıyla ya da retorik oyunlarıyla gerçekleşen metinler, insan düşüncesini henüz biçimlenmemiş mantıksal, soyut boyutlardan alıp figürlerle süsleyen, biçimlendiren, dolayısıyla derinden yüzeye çıkararak “somutlaştıran” metinler (yani **figüratif metinler**) olarak da görülebilir. **Non-figüratif metinler**se, soyut, mantıksal kavramlar düzeyinde kalan, bu düzeyde gerçekleşip belirginleşen metinlerdir.

Yazılı ya da sözlü metin düzeyinde, bir şey ne kadar figüratif kılınırsa, o derecede “süslenir” ve anlam yükü de o derecede yoruma açık olur. Yine yazılı ya da sözlü metin düzeyinde, bir şey figüratiftan ne kadar uzak kalarak gerçekleşirse, o şey, her zamanda, her zamanda ve herkes için geçerli olabilecek derin, mantıksal, evrensel, soyut boyutta kalmış olur. Anlam yükünün yoruma açıklığı da görece olarak pek söz konusu edilmez ya da sorun çıkarmaz.

Bir dili, dilbilgisel kategorilerle (özne, tümleç, yüklem, vb.) açıklamak, **non-figüratif** boyutta kalmak demektir. Özne, tümleç ve yüklem, dil birimleri arasından değişik figürlerle (sözcük, vb.) “doldurmak”, “giydirmek”, “süslemek”, son- suza açılacak bir üretim düzeneğini kullanmak, yani figüratif boyuta geçmek demektir. Bu geçişi en iyi, en güzel, en yetkin biçimde sağlayan metinlerse, toplumların inanışına göre, insan ürünlerinden biri olan yazınsal metinlerdir.

IV. Yazınsallığın Belirlenmesinde Başka Ölçütler Var mıdır?

Yukarıda sıralayıp tartışmaya çalıştığımız nitelikler, ölçütler ve bunlara bağlı postulatlar, kuşkusuz, göstergebilimin bugünkü sınırları içinde kalan bir yaklaşımın ürünü. Soruna bir başka açıdan bakmak isteyenler ya da bakanlar, yazınsallığı metindışı ölçütlerle değerlendirebilir ve metindışı ölçütlere göre başka yerlerde arayabilirler. Böyle bir araştırma, metinleri, **metinler için ve metinler içinde** çözümleyen, yorumlayan, metinlerarası ilişkileri de yine metne dönerek anlamlandıran göstergebilimsel yaklaşımla çelişmez; çünkü metinleri metindışı ölçütlerle değerlendirme etkinliği göstergebilimin alanına girmez. Böyle bir etkinlik düşünülebilirse, bu da göstergebilimi ilgilendirmez.

Yine göstergebilimin sınırları içinde kalarak, yazınsal metinlerle ilgili şöyle bir gözlemde de bulunulabilir. Metinleri yazınsal yapan özellikler, insanlığın düşünsel ve kültürel evrimi içinde ve her toplumda aynı kalmış özellikler değildir, kuşkusuz. Metinlerin sınıflandırılma biçimi, dönemden döneme değişiklik gösterebilmekte, bir toplumsal kültürden bir başka toplumsal kültüre, farklı sınıflandırmalar ortaya çıkabilmektedir. Metinlerin yazınsallığını yapan, temelde metiniçi ilişkiler olmakla birlikte, bu metiniçi ilişkilerin dışında, toplumların, yazınsallığı anlamlandırma biçimleri değişebilmektedir. Gerçekten de yazınsallığın ölçütleri kültürel olarak değişim geçirebilmekte, ama **yazın** olayı, yazınsal metinlerin varoluş nedenleri ve biçimleri hangi dönüşümü geçirirse geçirsin, kavramsal olarak ve gerçekte var olan bir olgu olarak hep sürmektedir.

VII. BÖLÜM

GÖSTERGEBİLİM AÇISINDAN ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ ve ÇEVİRİ KURAMI*

Göstergebilim anlam üretiminin aşamalarını araştıran bir bilimsel tasarı olarak temelde iki boyut içerir: Hem ele aldığı inceleme konularına (anamlı bütünler, gösterge dizgeleri) bakar, onları çözümler ve yorumlar, hem de kendi çözümleme yöntemine bakarak tutarlı bir biçimde gelişmeye çalışır. Bir başka deyişle, göstergebilim hem konudilleri çözümleyici bir kuramdır, hem de kendi kendinin kuramını yapar.

Anamlama göstergebilimi bir konudili çözümlerken bir üstdildir; kendine bakarken de bir üstüstdil aşamasına geçer. Şimdi böyle bir bilimsel oluşumun çerçevesi içinde çeviri etkinliği ile çeviri kuramını ele alalım.

I. Anamlama Göstergebilimi Açısından Çeviri Etkinliği

Çeviri etkinliği, anamlama göstergebilimi açısından öncelikle bilişsel (kognitif) bir etkinliktir (çeviri etkinliğinin somut bir metin durumuna getirilmesi, sözgelimi belli bir dilin yazısına geçirilmesi ikincil aşamadır). Gerçekten de

* Bu bölüm için ayrıca bkz. M. Rifat, "Göstergebilim Açısından Çeviri Etkinliği, Çeviri Kuramı ve Çeviri Kuramının Kuramı", *Çeviri Seçkisi 1: Çeviriyi Düşünenler*, 2. baskı, s. 240-252.

bir metni çevirmek, öncelikle bir dizi bilişsel işlemi, belli bir sıra izleyen düzenli bir işlemler bütünüdür. Yaşamak demektir. Bir başka deyişle, çeviri, düşünsel boyutta yaşanan programlı bir etkinliktir, zihinsel bir dönüş(tür)ümün amaçlandığı işlemler bütünüdür. A dilinde üretilmiş bir anlam evreni (**kalkış metni**) B dilinde yeniden üretilmek amacıyla dönüşüme uğratılacaktır (**varış metni**). Ancak bu dönüştürüm işleminin en "ideal" biçimde gerçekleştirilebilmesi için de şu iki sürecin yaşanması zorunludur: **Yorumlama** (ya da **çözümleme**) ve **yeniden üretim** (ya da **yeniden yaratım**).

– **yorumlama**: Kalkış metninin çözümlenmesidir. Çözümleme, çevirmenin **yorumlayıcı edimiyle** oluşur ve göstergebilimcinin çalışmasıyla örtüşür. "İdeal" anlamda her çevirmen bir gösterge çözümleyicisi ya da bir anlamlandırıcı **insandır** (*homo semioticus*). Gerçekten de çevirmen, çalışmasının bu ilk aşamasında, kalkış metninin değişik düzeylerini saptama ve çözümleme becerisini edinmek zorundadır. Anlam üretiminin süreçlerini araştıran göstergebilimin bu konuda ortaya koyduğu kuramsal model çevirmen tarafından benimsenerek uygulanabilir.

Söylemlerin üretilmesi süreçleri üstünde yıllardır yapılan araştırmalar ve çözümlemeler sonucu ortaya çıkan bu kuramsal modelin belirlediği düzeyler, kavramlar ve yöntemler, nasıl göstergebilimcinin bir metni "**ıç**"ten tanımasına ve **anlamlandırmasına** olanak veriyorsa, çevirmene de hem kalkış metninin katmanlarını çözümleme hem de bunları varış metninde yeniden kurma kolaylığını sağlar.

Bu kuramsal modeli, derinden yüzeye ve yüzeyden derine doğru, ana çizgileriyle (yalınlaştırılmış olarak) şöyle gösterebiliriz:

Anlam Üretme Süreci/Anlam Çözümleme Süreci

↓	Derin anlam düzeyi:	Anlamanın temellendiği, kaynaklandığı gücül, mantıksal yapılar.
↓↑	Anlatı düzeyi:	Olay örgüsünün kurulmasını sağlayacak işlevsel anlatı birimlerinin belirlmesi ve aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesi: Gönderen/Gönderilen; Özne/Nesne; Yardımeden/Karşıcılan arası ilişkiler.
↓↑	Söylem düzeyi:	İşlevsel anlatı birimlerinin kişi/uzam/zaman açısından belirlmesi: temaların ve temaları süsleyecek figürlerin ortaya çıkması.
↓↑	Yüzeyse dil düzeyi:	Temaların ve figürlerin bir doğal dille gerçekleştirilmesi; Metnin ortaya çıkması: ses/sözcük/sözdizim/biçem ilişkileri.
↑		

İşaretlerin değeri:

↓ : Bir metni anlamsal açıdan üretme, yönü. ↑ Bir metni anlamsal açıdan çözümleme yönü

[Açıklama: Bu kuramsal modelle ilgili ayrıntılı bilgi ve uygulama için bkz. Kaynakça'da M. Rifat'ın yapıtları].

– **yeniden üretim:** Çeviri etkinliğinin ikinci aşaması, yorumlanan kalkış metninin varış dilinde yeniden üretilmesidir. Böylece dinamik olarak üretilmiş kalkış metni, yine dinamik olarak varış metnine dönüştürülür. **Yorumlama** kalkış metninin üretim sürecine yönelikken, **yeniden üretim** de varış metninin oluşturulmasına yöneliktir. Varış metninin üretilmesi sırasında uygulanacak dönüşümler de, kalkış metninin anlamlar evrenini (üretim sürecindeki aşamalarını) en

uygun, en elverişli biçimde taşıyabilecek, bir başka deyişle **mantıksal–anlatısal–söylemsel** düzeni eşdeğerli olarak taşıyabilecek dilsel işlemler aracılığıyla gerçekleşir.

Demek ki, **çevirmen yorumlama ve yeniden üretim süreçlerini, yapıbozma ve yeniden yapıkurma** olarak yöntemli bir biçimde düzenlerken aynen göstergebilimcinin çalışmasını sürdürür: Göstergebilimci bir konudili kendi üstdiline dönüştürürken, çevirmen de bir metni önce kendi bilişsel diline, sonra da yeniden bir başka doğal dile dönüştürür.

II. Anamlama Göstergebilimi Açısından Çeviri Kuramı

Anamlama göstergebilimi açısından **varsayımsal–tüm-dengelimli** bir kuram, doğrulanabilir, tutarlı varsayımlar bütünüdür. Demek ki, bir yanda mantıksal bir **tutarlılık**, öte yandan da bir **doğrulanabilirlik** söz konusudur. Bu tanımlama çerçevesinde, bir çeviri kuramına bakacak olursak, böyle bir kuramın da her şeyden önce kendi içinde şu üçlü aşamayı oluşturması gerekir:

1. **Çözümleyici ve dönüştürücü yaklaşım:** Kalkış metnini çözümleyecek kavramları belirleme ve varış metnine dönüştürümü sağlayacak işlemleri saptama.

2. **Yöntem:** Çözümleyici yaklaşımdaki kavramlar ile dönüştürücü yaklaşımdaki işlemler arasındaki yöntemsel tutarlılığı sağlama, yöntemsel denetimi yapma.

3. **Bilimkuramı:** Hem çözümleyici ve dönüştürücü yaklaşımın hem de yöntemin, kendilerini hazırlayacak bir **belitsel dizge (aksiyomatik)** üstüne oturtulması. Kendisi tanımlanmayan ama öbür kavramların tanımlanması için dayanak oluşturan **belitlerin (aksiyomların)** ve **varsayımların** düzenlenmesi söz konusudur bu aşamada.

İşte bu üçlü aşama, bir çeviri kuramının, temelde ve soyut olarak, tutarlı bir kavramlar, ilkeler, yöntemler bütününe dayandırılarak oluşturulmasını ister. Ancak varsayımsal-tüm-dengelimli aşamaların içine tümevarımcı özel işlemler de yerleştirilebilir. Ayrıca, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu kuramsal modelin çeviri uygulamalarıyla doğrulanması, bu uygulamalar sonucu varsayımların geliştirilmesi, dönüştürülmesi, yine uygulama sırasında metindışı ya da metinötesi göndergeyle ilgili bilgilerin hesaba katılması da doğal bir zorunluluktur.

Belirtmek istediğimiz bir başka önemli nokta da şu: Böyle bir kuramsal modeli anlamlama göstergebilimine dayanarak önerdiğimiz için, metinleri birer anlam evreni olarak değerlendiriyoruz, anlam evrenini de anlatım/içerik ilişkilerinin bütünü olarak görüyoruz. Bu model, metindeki anlam evreninin çevirisiyle ilgilenir, ancak, buradaki anlam evreni kavramı, anlatımın biçimi ile içeriğin biçimi arasındaki ilişkinin bir doğal sonucudur. Anlatım biçiminin düzenini oluşturan bütün özellikler (sesbirimler, ritim, sözdizim, sözcük seçimi, biçem, retorik oyunları, vb.) ve içerik biçiminin düzenini oluşturan bütün özellikler (anlatı düzeyi ile söylem düzeyinin kuruluşu, metnin göndergeyle ilişkisi, derin anlam yapıları, vb.) sözünü ettiğimiz bu anlam evreninin oluşturmalarıdır.

Bu tür kuramsal model üstünde temellenecek bir çeviri kuramı da tıpkı anlamlama göstergebilimi gibi uygulamadan hiç kopmayan, bundan ötürü de kendini sürekli doğrulayan, geliştiren, yenileyen ve aşama aşama ilerleyen bir bilimsel tasarı olarak yaşayacaktır.

VIII. BÖLÜM

GÖSTERGEBİLİM ve BİR MASAL ÇÖZÜMLEMESİ*

I. Giriş Gözlemleri

“Göstergebilimin Tarihçesi” bölümünde de gördüğümüz gibi, bugün her ne kadar bir tek göstergebilimden değil de göstergebilimlerden söz etmek olanaklıysa da, bu etkinlik alanını dilbilim, yazınsal eleştiri, toplumbilim, ruhbilim, sanat kuramı, vb. dallardan bağımsız bir bilimkuramı olarak tasarlayan ve bu amaçla **genel bir anlamlama kuramı** geliştiren bir tek okuldan söz edebiliriz: A. J. Greimas’ın öncülüğündeki Paris Göstergebilim Okulu.

Biz buradaki çözümlememizde, işte bu okulun geliştirdiği göstergebilim kuramına bağlı kalacağız.

Çözümleme konusu olarak seçtiğimiz masal ise, Fransız yazarı Charles Perrault’nun (1623–1703) derleyip kendine özgü bir yazınsal anlatımla sunduğu masallar kitabında (*Contes de ma mère Loye [L’oye]*, 1695; *Histoires ou Contes du temps passé*, 1697) yer alan *Le Petit Chaperon Rouge*’un Türkçe çevirisidir: *Kırmızı Başlıklı Kız*.¹

* Bu çözümlemeye *Gösterge Eleştirisi* ile *Metnin Sesi* adlı kitaplarımızda da yer verilmiştir.

1 Ch. Perrault’nun bu masalını Türkçeye G. Rouger’nin eleştirili basımından aktardık: *Contes de Perrault*, Paris, Garnier Frères, 1967, s. 113–115. Ch. Perrault’nun masallarının Türkçeye yapılmış eski bir çevirisi için bkz. Ch. Perrault, *Geçmiş Günlerin Masalları*, Maarif Vekâleti Yay., 1942 (çev. V. Âşır).

Göstergebilimsel çözümlememizde yalnızca masalın anlamsal yapısı ve anlatı örgüsünün derin, mantıksal düzeni üstünde duracağımız için, bu ünlü masalın çevirisi üstünde çalışmanın yöntemsel açıdan bir sakıncası yok. Ch. Perrault'nun dilini, anlatımını, Fransızcada kullandığı deyimleri konu alan bir yazınsal inceleme yazısı oluşturmak değil amacımız. Biz, göstergebilimsel bir masal çözümlemesi örneği vermek istediğimiz için masalın Türkçesini bir çeviri olarak değil, bir metin olarak, olduğu gibi ele alıyoruz.

Bu arada masalın, daha yaygın olarak bilinen biçiminden ayrılan bir özelliğinden de söz edelim: Ch. Perrault'nun *Kırmızı Başlıklı Kız* masalı, Grimm Kardeşler'in derlediği aynı adlı masaldan olay örgüsü ve olay örgüsünün sonuçlanması bakımından farklıdır. Sözgelimi, Perrault'nun masalı, Küçük Kız'ın Kurt tarafından yenilmesiyle biter; oysa Grimm Kardeşler'in derlemesinde, Küçük Kız ve Büyükanne, Kurt'un karnını açan bir avcı tarafından kurtarılır.²

Biz burada Ch. Perrault'nun metnindeki anlatıyı inceleyeceğiz. Ch. Perrault'nun derlediği biçimiyle bu masal, sonuçta bir halk masalına dayanmaktadır; düzyazıyla oluşturulmuştur ve kurmaca olayları anlatır.

Son olarak şunu da belirtelim: Ch. Perrault'nun masallarının sonunda ayrı birer bölüm biçiminde yer alan "Kıssadan Hisse" ("Moralité") bölümü çözümlememizin dışında kalacaktır.

2 Bkz. *Grimm Masalları*, 1. cilt, İstanbul, Afa 1989, s. 156-160 (çeviren K. Şipal). Ayrıca, Grimm Kardeşler'in derlemesinde bu masal, yine Kurt'un ölümüyle sonuçlanan bir başka "rivayet"in anlatımıyla sürer (a.g.y. s. 159-160). [*Grimm Masalları*, yeni baskı, İstanbul, YKY. 2003.]

II. Göstergebilimsel Çözümleme Örneği

II. 1. Masalın Metni

KIRMIZI BAŞLIKLİ KIZ

Kesit I: Bir varmış, bir yokmuş, evvel zaman içinde küçük bir Köylü Kızı varmış. Bu kız öylesine güzelmış ki, o güne kadar ondan güzelini gören olmamış. Annesi onun için deli olurmuş. Büyükkannesi ise daha da çıldırmış. Bu kadıncağız ona bir küçük kırmızı başlık yaptırmış. Başlık kıza o kadar çok yakışmış ki, ona her yerde Kırmızı Başlıklı Kız demeye başlamışlar.

Bir gün Annesi ekmek pişirip³ çörek yaptıktan sonra, ona şöyle demiş: “Git bak bakalım, Büyükkannen nasıl, bana hasta olduğunu söylediler, ona bir çörek ile bu küçük kâse tereyağını götür.”

Kesit II: Kırmızı Başlıklı Kız, bir başka Köy’de oturan Büyükkannesine gitmek için hemen yola koyulmuş. Bir korudan geçerken Kurt Arkadaş’a⁴ rastlamış. Kurt’un canı kıızı yemeyi çok istemiş ama Ormandaki Oduncular yüzünden buna bir türlü cesaret edememiş. Ona nereye gittiğini sormuş. Durup Kurt ile konuşmanın tehlikeli olduğunu bilmeyen çocukcağız şöyle demiş: “Büyükkannemi görmeye gidiyorum; Annemin ona yolladığı bir çörek ile bir küçük kâse tereyağını götürüyorum. –Çok mu uzakta oturuyor, Büyükkannen? demiş Kurt. –Evet! Çok uzakta, demiş Kırmızı Başlıklı Kız, ta şu tarafta gördüğünüz de-

3 “Bir gün Annesi ekmek pişirip çörek yaptıktan sonra” deyişinin Fransızca özgün biçimi şöyledir: “Un jour sa mère ayant cuit et fait des galettes.” Burada “ayant cuit” (“pişirip”), “ayant cuit du pain” (“ekmek pişirip”) anlamında kullanılmıştır.

4 Burada “Kurt Arkadaş” diye verdiğimiz deyişin Fransızcası “compère le Loup”dur. “Compère” sözcüğü Fransızcada “(vaftiz anaya göre) bir çocuğun vaftiz babası” anlamı dışında, “arkadaş, dost” anlamını ve bir “dalavere ortağı, işbirlikçi” anlamını içerir. Bu bağlamda “compère le Loup” deyişi “Kurt Arkadaş”, “Kurt Amca”, “Kurt Dayı”, vb. olarak karşılanabilir. Nitekim masalın 1942’de yapılan çevirisinde “Kurt Dayı” deyişi kullanılmıştır.

ğirmenin ötesinde, Köyün ilk evinde. –Pekâlâ, demiş Kurt, ben de gidip onu bir göreyim; ben bu yoldan gideyim, sen de öbür yoldan, bakalım hangimiz daha önce varacak oraya.

Kurt en kestirme yoldan var gücüyle koşmaya başlamış, küçük kız ise en uzun yolu tutmuş, yolda da fındık toplayarak, kelebeklerin peşinden koşarak, rastladığı küçücük çiçeklerden demetler yaparak güle eğlene gitmiş. Kurt çok geçmeden Büyükannenin evine varıp

Kesit III: kapıyı çalmış: Tak tak.

"Kim o?" – Benim! Kırmızı Başlıklı Kız demiş Kurt, kızın sesi ni taklit ederek, "size Annemin gönderdiği bir çörek ile bir küçük kâse tereyağı getirdim." Büyükannecik biraz rahatsız olduğu için yatağında yatıyormuş, seslenmiş: "İpi çek, mandal düşer." Kurt ipi çekmiş, kapı da açılmış. Kurt hemen kadıncağızın üstüne atılmış ve onu bir hamlede parçalayıp yutuvermiş; çünkü üç günden fazla bir süredir ağzına bir lokma yiyecek koymamışmış.

Kesit IV: Ardından da kapıyı kapatmış ve Büyükannenin yatağına girip Kırmızı Başlıklı Kız'ı beklemeye başlamış. Kırmızı Başlıklı Kız bir süre sonra gelip kapıyı vurmuş: Tak, tak. "Kim o?" Kurt'un kalın sesini duyan Kırmızı Başlıklı Kız önce korkmuş ama sonra Büyükannesinin nezle olduğunu sanarak şöyle demiş: "Benim, kızınız Kırmızı Başlıklı Kız, size Annemin gönderdiği bir çörek ile bir küçük kâse tereyağı getirdim." Kurt sesini biraz yumuşatarak seslenmiş: "İpi çek, mandal düşer." Kırmızı Başlıklı Kız ipi çekmiş, kapı da açılmış. Kızın içeri girdiğini gören Kurt, yatakta yorganın altına saklanıp şöyle demiş: "Çörekle küçük tereyağı kâsesini sandığın⁵ üstüne koy, sonra da gel yanıma yat." Kırmızı Başlıklı Kız üstündekileri çıkarıp yatağa girmiş ama Bü-

5 "Sandık" sözcüğünü kullandığımız bu yerde, Ch. Perrault Fransızca "la huche" sözcüğünü kullanmıştır. Bu sözcük Fransızcada "giyecek ya da yiyeceklerin, özellikle de ekmeğin konduğu ağaçtan yapılmış dikdörtgen biçiminde, kapağı düz sandık" anlamına geldiği gibi bir "hamur teknesi" ("huche à pétrir") anlamı da taşır. Masalın 1942 çevirisinde yalnızca "tekne" sözcüğü kullanılmıştır.

yükannesinin soyunukken böyle olduğunu görünce şaşırıp kalmış. Ona şöyle demiş: “Büyükanne, ne kadar büyük kollarınız var! –Seni daha iyi kucaklamak için yavrum. –Büyükanne, ne kadar büyük bacaklarınız var! –Daha hızlı koşmak için yavrum. –Büyükanne, ne kadar büyük kulaklarımız var! –Daha iyi duyabilmek için yavrum. –Büyükanne, ne kadar büyük gözleriniz var! –Daha iyi görmek için yavrum. –Büyükanne, ne kadar büyük dişleriniz var! –Seni yemek için.” Hain Kurt bu sözleri söyler söylemez Kırmızı Başlıklı Kız’ın üstüne atılmış ve onu yemiştir.⁶

II. 2. Masalın Kesitlere Ayrılması

Herhangi bir anlatıyı göstergebilim açısından çözümleyebilmek için, öncelikle bu anlatıyı kesitlere ayırmak gerekir. **Kesitleme**, anlatıyı ya da metni, **anlam kavşaklarına**, bir başka deyişle **okuma birimlerine** ayırmak demektir. Olay örgüsündeki eklemlenme noktalarını dikkate alarak, bu masal metninin dört kesitten oluştuğunu söyleyebiliriz. Yukarıda sunduğumuz metinde de işaretlediğimiz bu kesitlerden birincisi, anlatıya (olay örgüsüne) girişi sağlayan bir **giriş** kesitidir. Öbür üç kesitse, metnin anlamsal açıdan oluşmasını sağlayan, **anlatı izlencesinin** (anlatı programının) düzenlendiği kesitlerdir. Şimdi metni, yazılış çizgisini, okuma çizgisini izleyerek kesit kesit ele alalım.

II. 3. Kesitlerin Çözümlemesi

II. 3.1. Birinci Kesit: Giriş Durumu

“Bir varmış bir yokmuş” ile başlayan ve “ona bir çörek ile bu küçük kâse tereyağını götür” ile biten bu 1. kesit, masalın

6 Burada biten masalın ardından Ch. Perrault’nun eklediği “Moralité” (“Kissadan Hisse”) bölümü gelir. On beş dizeden oluşan ve bir ahlak dersi veren şiirsel anlatımlı bu bölümü çözümlememiz içine almadığımız için buraya yazmadık.

olay örgüsünü hazırlayan, masalın uzam ve zaman açısından ilk belirlemelerini yapan bir giriş, bir başlangıç, bir hazırlık kesitidir. Bu kesitin yapısını inceleyelim.

Giriş Durumu'nda, masalın genel anlatı izlencesi ortaya konur: "Büyükanneyi ziyarete gitmek ve ona yiyecek bir şeyler götürmek." Burada, Gönderen işlevini üstlenen Anne (Özne₃=Ö₃ ile belirteceğiz), Özne işlevini üstlenen Kırmızı Başlıklı Kızı (Özne₁=Ö₁ ile belirteceğiz) belli bir izlenceyi gerçekleştirmeye çağırır. Anlatıya, Özneler arasındaki mantıksal ve sözdizimsel ilişkiler açısından bakacak olursak, Ö₃ (Anne), Ö₁'i (Kırmızı Başlıklı Kız) harekete geçirir. Masalı başlatan, belli bir doğrultuya oturtan da Ö₃'ün bu isteğidir. Bir başka deyişle, masalın anlatı izlencesi, Etkileyen Özne (Ö₃) konumundaki Anne ile Etkilenen Özne (Ö₁) konumundaki Kırmızı Başlıklı Kız arasında kurulan bir bağlantıyla başlama noktasına gelir. Ö₁, Ö₃'ün söylediklerini, istediklerini kabul eder, kabul etmek zorundadır. Başka bir davranış içine giremez, çünkü Kırmızı Başlıklı Kız "küçük bir kız"dır ve "Annesi ile Büyükannesi onu deliler gibi sevmektedir". Bundan ötürü Kırmızı Başlıklı Kız yola koyulur. Böylece, 2. Kesit başlamış, masalın anlatı izlencesi belli bir akış çizgisine, akış yoluna oturmuş olur.

Kısacası, 1. Kesitte, aralarında ilişki kurulması programlanan birimler şunlardır:

<u>GÖNDEREN</u>	<u>ÖZNE</u>	<u>NESNE</u>	<u>GÖNDERİLEN</u>
Ö ₃	Ö ₁	N	Ö ₄
"Anne"	"Kırmızı Başlıklı Kız"	"Çörek" ve Tereyağı"	"Büyükanne"

Gönderen'in (Anne), gerçekleştirilmesini istediği izlenceyi ("çörek" ve "tereyağı"nu Büyükanne'ye götürmek), Özne

(Kırmızı Başlıklı Kız) yerine getirmeyi, yani Nesne'yi Gönderilen'e (Büyükanne) götürmeyi kabul eder.

II. 3.2. İkinci Kesit: Yeni Bir Öznenin Anlatıya Katılması

“Kırmızı Başlıklı Kız... hemen yola koyulmuş” ile başlayan ve “Kurt çok geçmeden Büyükanne'nin evine varıp” a kadar süren 2. Kesit, yeni bir Özne'nin ($\text{Özne}_2 = \text{Ö}_2$ ile belirteceğiz), yani Kurt'un ortaya çıktığı, kendi anlatı izlencesini gündeme getirdiği (“Kırmızı Başlıklı Kız'ı yemek”) ve bu izlenmeyi gerçekleştirebilmek için bir plan hazırladığı kesittir. Ö_2 'nin (Kurt) isteği, Ö_1 'e (Kırmızı Başlıklı Kız) sahip olmaktır, yani onu yemektir. Ancak Kurt ile “kişileşen” Ö_2 , bu isteğini Ö_1 'i gördüğü an gerçekleştiremez: “Orman'daki Oduncular yüzünden buna bir türlü cesaret edememiş”tir. Bu nedenle, temel izlencesini ertelemek zorunda kalır. Ama, bu arada amacını gerçekleştirebilmek için de, bir yan izlençe tasarlar: Ö_1 'in nereye gittiğini kurnazlıkla öğrenmeye çalışır. Bir başka deyişle, Ö_2 , Ö_1 ile iletişime girer ve “Ona nereye gittiğini sorar”. Bu davranış, Kurt'un, etkisini sonradan göreceği uzun vadeli kurnazlıktır. Kırmızı Başlıklı Kız, Kurt'un sorusunu olumlu açıdan yorumlar çünkü “çocukcağız durup Kurt ile konuşmanın tehlikeli olduğunu bilmemektedir”. Böylece, Ö_2 , ertelemek zorunda kaldığı temel izlencesini ileride gerçekleştirebilmek için gereken bilgiyi (bilgi-nesne) elde eder: Kırmızı Başlıklı Kız'ın Büyükannesine gittiğini ve Büyükannesinin de nerede oturduğunu öğrenir.

Uzun vadeli kurnazlık da böylece gerçekleşme aşamasına girmiş olur. Kurnazlık olayı, bu metindeki Kurt kavramının içinde var olan, daha somut olarak söylersek, Kurt'ta doğuştan var olduğu kabul edilen (bu metinde de böyledir) bir yetenektir. Kurt bu yeteneğini (kurnazlıkla kandırma yetene-

ği) Kırmızı Başlıklı Kız'a rahatlıkla uygular. Metin içinde Anlatıcı'nın da belirttiği gibi Kırmızı Başlıklı Kız, Kurt'un gerçek kimliğini bilecek yaşta değildir ("küçük kız'dır, "çocukçağz"dır); bu nedenle Kurt'un kandırıcı davranışını gerçek, doğru sanıp olumlu biçimde yorumlar. Oysa, Kurt gerçek kimliğiyle görünmez ya da görüldüğü gibi değildir gerçek kimliği. Açıkçası, Kurt, **Kötü Kişi** olarak doğruyu, gerçeği görünmek yerine **İyi Kişi** olarak görünüp bir yalanı gerçekleştirir. Kırmızı Başlıklı Kız da bu yalan, bu sahte görünüşü **doğru, gerçek** görünüş (gerçek kimliği yansıtan görünüş) olarak yorumlar. Kurt, incelediğimiz bu kesitte, kurnazlığını, kandırıcılığını bir kez daha uygular: Büyükanne'ye giden en kestirme yolu kendisi tutarken, Kırmızı Başlıklı Kız'a uzun yolu gösterir.

Bu kesitte Oduncular sözcüğüyle karşımıza çıkan anlatı kişisi, Kırmızı Başlıklı Kız açısından, dolaylı olarak, bir **Yardımedendir**; ama Kurt açısından Oduncular, yine dolaylı olarak, bir **Karşıçıkandır** ya da bir **Karşı-Öznedir**.

II. 3.3. Üçüncü Kesit: Kurt'un Birinci Edimi

"Kapıyı çalmış" ile başlayan ve "üç günden fazla... ağzına bir lokma yiyecek koymamışmış" ile biten 3. Kesit, Ö₂'nin (Kurt), **bilgi-nesneyi edinmesinden** sonra, **birinci edimini** (performans, eylemsel başarı) gerçekleştirdiği bir kesittir. Bu **birinci edim**, "**Büyükanneyi yemek**"tir. Ama burada da Ö₂ (Kurt) etkisini **hemen göreceği kısa vadeli bir kurnazlığa** girer: "**Kırmızı Başlıklı Kız'ın sesini taklit eder**". Yine **İyi Kişi** olarak görünür, kandırıcı bir davranış içine girer. Büyükanne "rahatsız olup yatağında yattığı" için, Kurt'un davranışının **sahte** olduğunu anlayamaz. Böylece, **İyi Kişi** görünme, yani Kırmızı Başlıklı Kız'ın sesini taklit etme kurnazlığı da kısa vadede so-

nuca ulaşır: **Büyükanne**, Kurt'un sesini olumlu bir biçimde yorumlayıp kapının nasıl açıldığını söyler. Ö₂'yi bütün bu işlemleri yapmaya ve daha sonraki kesitte karşımıza çıkan **ikinci ve asıl edimini gerçekleştirmeye** iten davranış da metinde "acıkan karnını doyurma" dürtüsüdür. Ve Ö₂ hazırladığı **anlatı izlencesinin** birinci edimini gerçekleştirir: Kurt, Büyükanneyi "bir hamlede parçalayıp yutuverir" çünkü "üç günden fazla bir süredir ağzına bir lokma yiyecek koymamış"tır. **Kısa vadeli birinci kurnazlık** hemen sonuca ulaşırken, **uzun vadeli kurnazlık** da birinci sonucunu vermiştir.

II. 3.4. Dördüncü Kesit: Kurt'un İkinci Edimi

"Ardından, kapıyı kapatmış" ile başlayan ve metnin sonuna kadar süren Dördüncü Kesit, **anlatı izlencesi** ve Kurt'un stratejisi bakımından **yinelemeli bir yapı** sunar. Bir başka deyişle, Dördüncü Kesit, yapı olarak Üçüncü Kesitin yinelenmesidir.

Ö₂ (Kurt) önce Ö₁'i (Kırmızı Başlıklı Kız) kandırma eylemine başvurur: Büyükanneden duyduğu sesleri yineler: "Kim o?" vb. Ö₁, Kurt'un kalın sesini duyunca irkilir, korkar. Bir bakıma, ilk kez "tehlike"yi fark etmeye başlamıştır. Ama sonra, anlatının başında verilen gerekçe (Büyükanne'nin rahatsız olduğunun sanılması) nedeniyle Büyükanne'ninin nezle olduğunu sanır. "Sanmak", Kırmızı Başlıklı Kız'ın, Kurt'un **İyi Kişi** görünüşünün sahte olduğunu anlayamamasına yol açar ve Kırmızı Başlıklı Kız **yalanı** yine **gerçek, doğru** olarak yorumlar. Kurt'un kısa vadeli **ikinci kurnazlığı** da başarıya ulaşır: Ö₂, Ö₁'i kandırmayı başarır. Ö₁, kapıyı açıp içeri girer, Ö₂'nin isteğini bir kez daha yerine getirip, Büyükanne diye yorumladığı Kurt'un yanına yatar.

Kırmızı Başlıklı Kız'ın, bu aşamadan sonra, Büyükanne kılığındaki Kurt'a yönelttiği **şaşkınlık belirtisi sorular**, sonunda Kırmızı Başlıklı Kız'ın **gerçeği sezmeye**, doğruyu bulmaya yöneldiğini gösterir. Kurt'un gerçek kimliğini görmeye, sezmeye başlamıştır sanki Kırmızı Başlıklı Kız. Ancak, son gözlem ("Büyükanne, ne kadar büyük dişleriniz var!"), Kurt'un gerçek yüzünün ortaya çıkmasına (**Kötü Kişi** olduğunu anlamaya başlama) yol açtığı ölçüde, Kırmızı Başlıklı Kız'ın da yok olmasına yol açar: Yani, Kurt kimliğindeki **Ö2**, **ikinci edimini** (ikinci performans) de başarıyla sonuçlandırır ve anlatının başında belirlediği **temel anlatı izlencesini** gerçekleştirir. Böylece **uzun vadeli kurnazlık** da tam olarak yerine getirilmiş olur.

II. 4. Masalın Başlangıcı ile Sonu Arasındaki Temel Dönüşüm

Yukarıda kesitlerin birbirine eklemlenerek bir anlatı zincirini nasıl oluşturduğunu gördük. Bir bakıma, masalı bazı kavram ve terimlere başvurarak, anlatı yapısının kurgusu açısından, göstergebilimsel bakış açısına göre "yeniden okuduk", "yeniden yapılandırdık".

Şimdi, burada, masalın **soyut ve mantıksal düzeyde** oluşmasını sağlayan **temel anlamsal yapı ile temel sözdizimsel yapıyı** ana çizgileriyle değerlendirmeye, dolayısıyla, masalın başlangıcı ile sonu arasındaki farklılığı yaratan, bir bakıma **masalı anlatı yapan** mantıksal ve sözdizimsel **dönüşümü** göstermeye çalışacağız.

Önce **temel anlamsal yapı ile temel sözdizimsel yapı** kavramlarını kısaca açıklayalım:

Temel anlamsal yapı: Bu düzey herhangi bir metnin (anlatının) **en derin düzeyidir**. İnsan düşüncesinin ve eylemleri-

nin en soyut, en evrensel ikiliklerinin, karşıtlıklarının yer aldığı bu düzeyin yine en temel karşıtlığı **yaşam/ölüm** karşıtlığıdır. Bir anlatı, böyle bir temel, evrensel, soyut ikiliğin üstünde yükselerek “şekillenip” metin biçimine dönüşebilir.

Temel sözdizimsel yapı: Bu düzey, hemen yukarıda sözünü ettiğimiz temel karşıtlığı oluşturan ikiliğin öğeleri arasındaki mantıksal işlemlerin, dönüşümlerin yer aldığı derin düzeydir.

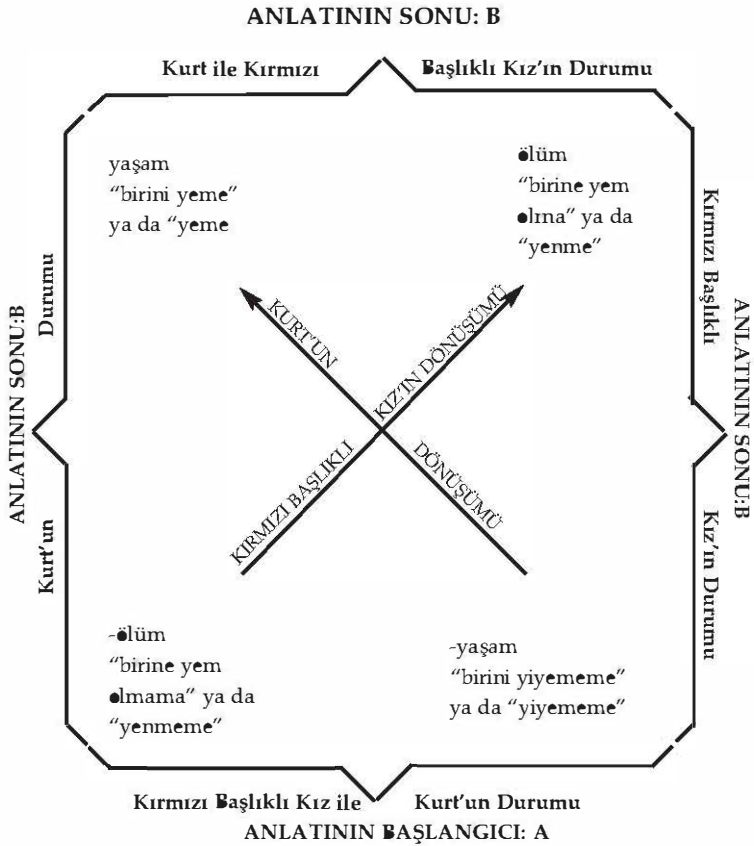
Bu iki temel yapıyı saptamak ve çözümleyici bir yaklaşımla ortaya koymak, göstergebilimcilerin etkinliklerinden biridir. Hem de en temel, en gerekli olanıdır. Bu derin yapılar bilinmeden, bu derin yapılar yeniden ortaya konmadan, bir metnin üretiliş kaynağı ve oluşum süreci açıklanamaz. Bu yapılar ortaya konmadan, olsa olsa **yüzeysel** yapıdaki sözcüklerin kimi kez sözlüksel, kimi kez de bağlamsal anlamlarıyla uğraşılır. Bu da **göstergebilim** olmadığı gibi, **anlatıbilim** de anlambilim de değildir.

Göstergebilimciler, bu iki temel yapıyı özellikle bir çizim aracılığıyla ortaya koyarlar. Ancak, bu çizim, sıradan, rastlantısal bir çizim değil, bir anlam evreninin temel yapılarındaki birimleri (varsayılan birimleri) ve bu birimler arasındaki dönüşümleri ortaya koyan **göstergebilimsel dörtgendir**.

Göstergebilimsel dörtgende ortaya konan ilişkiler düzeni, bir anlamlı bütünün soyut ve mantıksal düzeyde oluşmasını sağlayan **temel anlamsal yapı** (ikilikler) ile **temel sözdizimsel yapıyı** (ikiliğin öğeleri arasındaki mantıksal ilişkiler, dönüşümler) değerlendirmeye yarar.

Göstergebilimsel dörtgendeki öğelerin birinden kalk(ıl)arak ve mantıksal işlemler (**değilleme**, **varlama**, **içerme**) izlenerek, **karşıt**, **çelişik**, **içerilen** (ve **içeren**) öğeler bulunabilir.

Şimdi, *Kırmızı Başlıklı Kız* masalının bu iki temel yapısını göstergebilimsel dörtgen ile açıklayalım:

Bu göstergebilimsel dörtgeni şöyle okuyabiliriz: Kırmızı Başlıklı Kız (Ö₁) ile Kurt (Ö₂), masalın başlangıcında (A durumu) şu konumdadır: Kırmızı Başlıklı Kız "birine yem olmama" durumundadır, yani **ölümün bulunmadığı bir kategoridedir** (–ölüm=eksi ölüm). Buna karşılık, masalın başlangıcında, Kurt, "birini yiyememe" durumundadır, yani **yaşamını açlık nedeniyle sürdüremeyecek bir kategoridedir** (–yaşam=eksi yaşam).

Ama Kurt (Ö₂), anlatının akışı içinde, yukarıda kesitleri incelerken gösterdiğimiz eylemleri yaparak, daha doğrusu gerekli dönüşümleri gerçekleştirerek /-yaşam/'dan /yaşam/'a geçer: Yani, "birini yiyememe" durumundan "birini yeme" durumuna geçer.

Kurt'un izlediği yol: -yaşam $\xrightarrow{\text{dönüşüm}}$ yaşam.

Ö₂'nin yani Kurt'un bu dönüştürücü edimine Ö₁'in yani Kırmızı Başlıklı Kız'ın zorunlu dönüşümü denk düşer: Yani Kırmızı Başlıklı Kız "birine yem olmama" durumundan "birine yem olma" durumuna geçer.

Kırmızı Başlıklı Kız'ın

izlediği yol: -ölüm $\xrightarrow{\text{zorunlu dönüşüm}}$ ölüm.

Göstergebilimsel dörtgenin de ortaya koyduğu gibi, anlatı düzeyinin başlangıcıyla sonu arasında, durumlar, temel anlamsal yapı bakımından, temel sözdizimsel yapıdaki dönüşüm nedeniyle, ters yüz olmuştur: Bunu gerçekleştiren Özne de anlatının ikinci kesitinde ortaya çıkan Ö₂'dir: Kurt.

II. 5. Masaldaki Kişilerin "Bakış Açıları"

Yukarıdaki temel yapıları incelerken masalın en derin katmanını, kesitleri çözümlerken de temel yapıların üstünde yer alan anlatı izlencesinin düzenini ve Özneler arası ilişkileri çözümlemiştik. Şimdi bir üst düzeye çıkarak, kişilerin "bakış açıları"nı (ardından da kişilerin oluşmasını ve bu kişilerin, içinde yer aldıkları uzam/zaman ilişkilerini) ele alacağız.

Masalda anlatı boyutunun yapısında üç "bakış açısı" görülür:

1. Kurt'un "bakış açısı": Kurt gerçek kimliğini saklamakta, Kötü Kişi yerine İyi Kişi görünmektedir. Böylece, gerçek kişiliğini sakladığı oranda, tasarısını gerçekleştirebilmektedir.

2. Kırmızı Başlıklı Kız'ın (ve Büyükanne'nin) "bakış açısı": Kırmızı Başlıklı Kız, Kurt'un kimliğini, kendisine gö-

ründüğü biçimiyle kabul eder. Bu arada Büyükanne de Kurt'un kandırıcı edimine inanır.

3. Anlatıcı'nın "bakış açısı": Masalda Kurt'un gerçek kimliğini, bu kimliğin görünürdeki gibi **İyi Kişi** değil, **Kötü Kişi** olduğunu, okura Anlatıcı ara bilgilerle verir.

II. 6. Masalda Kişilerin Oluşması ve Özellikleri

Masalın anlatı boyutunu gerek kesitlerde, gerekse temel dönüşüm aşamasında incelerken, dikkat edilirse, kişilerden çok, eylemde bulunan, olay örgüsünü mantıksal, sözdizimsel olarak gerçekleştiren **Özne**, **Nesne**, **Gönderen**, **Gönderilen**, **Karşı-Özne** gibi birimlerden söz ettik. Bunun nedeni, masalı, en soyut düzlemde, bir tümceyi dilbilgisel açıdan incelemişçesine değerlendirmektir. Bir başka deyişle, bir anlatı dilbilgisini (anlatı grameri) uygulamaya çalıştık.

Bu aşamadaysa **Özne**, **Nesne**, vb. öğelerin hangi ad ve özelliklerle donandığını, bu sözdizimsel birimlerin, bir bakıma nasıl "kişileştirilip" "giydirildiğini" görmek istiyoruz. Kişiler nasıl beliriyor, kişileşme nasıl oluyor, buna bakacağız. Daha açıkçası, kişileri ve bu kişilerin anlamsal yüklerini, değerlerini araştıracağız.

Kesitlerdeki temel anlatı yapılarını incelerken de belirttiğimiz gibi, masalın anlatı izlencesindeki işlevleri, bir **Özne₂** (Kurt), bir **Karşı-Özne** (Ormancılar), bir **Gönderen** (Anne), bir de masalın sonunda **Nesne** niteliğine bürünecek **Özne₁** (Kırmızı Başlıklı Kız) ve **Özne₄** (Büyükanne) üstleniyorlardı. Bir de bütün masalın içinde yer alan Anlatıcı vardı.

Bu kişiler arasında "Ormancılar" sözcüğüyle kişileşen **Karşı-Özne**'nin, anlatı izlencesi içinde, dolaylı olarak bir işlevi vardır. Gerçekten de, Ormancılar, yalnızca o anda, orada var olmaları nedeniyle, Kurt'un, izlencesini gerçekleştirmesine engel olurlar. Bu **Karşı-Özne** bir bakıma, Olayları Gözlemleyen Kişiler olarak da adlandırılabilir.

Masalda hiç kuşkusuz en işlevsel, en etkin rol, Özne₂'ye denk düşen Kurt'un rolüdür. Kurt, taşıdığı adın ("Kurt") genel anlamsal yükü dışında, masalda kendisine yüklenen özellikler, daha çok da olağanüstü özellikler açısından, okuru olağanüstü masalların "hayvan dünyası"na iletir doğal olarak. Bu da yine olağanüstü masallardaki "insan dünyası" ile bir karşıtlık yaratır:

Hayvan dünyası $\neq$ İnsan dünyası.

Kurt'un (olağanüstü niteliklerle donanmış bir "hayvan" olarak) insan ile dilsel bir bildirişime girmesi olağanüstü masallarda doğal bir olgudur. Kurt, "hayvan dünyası"nın temsilcisi olarak, /tehlakeli/ + /kurnaz/ + /yırtıcı/ + /kötü/ + /hain/ özellikleriyle donanmıştır. Bütün bu özellikleri /kötülük/ ya da /hainlik/ olarak adlandırabiliriz.

Öte yandan, çözümlememiz süresince Ö₁ ile belirttiğimiz ama Ö₂ açısından, ele geçirilmeye çalışılan bir Nesne (değernesne) durumuna düşen Kırmızı Başlıklı Kız ise olağanüstü masallara özgü "insan dünyası"nın bir temsilcisidir. Kırmızı Başlıklı Kız'ın özellikleri şöyle verilmiştir masalda:

/küçük bir köylü kızı /+ /çok güzel /+ /beğenilen biri/ + /kötüleri tanımayan biri/.

Bir olağanüstü masala özgü bu iki "dünya"nın anlamsal açıdan donanımı şöyle özetlenebilir:

"Hayvan dünyası" = /hayvanlık/ + /kurnazlık/ + /kötülük/.
(Kurt)

"İnsan dünyası" = /insanlık/ + /safılık/ + /iyilik/.
(Kırmızı Başlıklı Kız)

Masaldaki öbür kişilerse, Büyükanne ile Anne'dir. Büyükanne, bir bakıma, Kırmızı Başlıklı Kız'ın son aşamada başına geleni, bir önceki aşamada yaşayan kişidir. Gönderi-

len (Kendisine Gönderilen) kişi (Büyükanne) olarak belirmesine karşın, masalın sonuna doğru, Kurt için bir Nesne niteliği kazanır.

Anne'ye gelince, bu kişi, sözdizimsel birim olarak, anlatının var olmasına, masalın kurulmasına yol açan kişidir (bu açıdan Gönderen diye nitelendirilebilir), ama, anlatının akışı içinde bir rol üstlenmez. Masal onun yönlendirmesiyle başlar, onun bir işlevi, bir **yaptırımı** olmadan sürer ve biter.

Bütün bu kişilerin yanı sıra, masalda bir Anlatıcı'nın var olduğunu ve bu Anlatıcı'nın özellikle Kırmızı Başlıklı Kız ile Kurt arasındaki ve Büyükanne ile Kurt arasındaki ilişkilerin gerçek yüzünü okura duyuran kişi olduğunu belirtmemiz gerekir.

Kişi olarak ayrıca, anlatının akışını etkilemeyen "ona her yerde Kırmızı Başlıklı Kız demeye başlamışlar" deyişi altında yatan "Köyün sakinleri"ni de ekleyebiliriz.

II. 7. Masalda Uzamın Oluşması

Masalda işlevi olan dört uzam görülür.

Uzam 1: Köy. Bu uzam, masalın, anlatı boyutu açısından hazırlandığı bir uzamdır ve metinde "Köy" olarak belirtilir. Kırmızı Başlıklı Kız ile Anne'nin oturduğu bu uzam, Küçük Kız açısından /**mutluluk**/ (ya da **esenlik**) simgesidir.

Uzam 2: Koru, Orman. Bu uzam, Kurt ile Kırmızı Başlıklı Kız'ın karşılaştığı uzamdır. Orman, Kurt için, Ormancıların orada bulunması nedeniyle bir /**mitsuzluk**/ (ya da /**esensizlik**/) uzamıdır, ama Kırmızı Başlıklı Kız'a rastladığı için de /**mutluluğun başlangıcı**/nı (ya da /**esenliğin başlangıcı**/nı) gösteren bir uzamdır. Orman, Kırmızı Başlıklı Kız içinse Kurt'a rastlaması bakımından /**mitsuzluk**/ (ya da /**esensizlik**/), Ormancılarının, çiçeklerin, kelebeklerin, fındıklarının bu-

lunması açısından da /**mutluluk**/(ya da/**esenlik**/) uzamıdır. Orman, Kurt'un uzun vadeli kurnazlığını başlattığı yerdir, ayrıca.

Uzam 3: Ormandaki İki Yol. Bu iki uzam, Orman ile Büyükanne'nin evi arasında yer alan ara-uzamdır. En kestirme yol, Kurt'un (yani Kurnaz'ın) seçtiği yol, en uzun yol ise Kırmızı Başlıklı Kız'ın (yani Saf'ın) yoludur. Kurt'un seçtiği kestirme yol, /**mutluluk**/(ya da /**esenlik**/) doludur. Kırmızı Başlıklı Kız'ın yoluysa kısa vadede /**mutluluğun yaşandığı**/(ya da /**esenliğin yaşandığı**/) bir yerdir. Kestirme yol, metinde kısa bir tümceyle belirtilmiş, uzun yol ise betimleyici tümcelerle verilmiştir.

Uzam 4: Büyükanne'nin Evi. Bu uzam, Kurt'un edimlerini gerçekleştirdiği, anlatı izlencesinin tam olarak sonuçlandığı yerdir. Kurt açısından /**mutluluğu**/(ya da/**esenliği**/), Kırmızı Başlıklı Kız açısından da /**mitsuzluğu**/(ya da/**esensizliği**/) simgeler. Kurt'un kısa vadeli kurnazlığını gerçekleştirdiği yerdir, ayrıca.

II. 8. Masalda Zamanın Düzenlenişi

Uzamdan söz etmek aynı anda eylemlerin oluşumu açısından zamandan söz etmeyi de gerektirir.

Kurt ile Kırmızı Başlıklı Kız'ın Uzam 3 ve Uzam 4'teki eylemlerine bakacak olursak, bunların aynı anda gerçekleştiklerini, aynı zaman süresine yayıldıklarını görürüz. Kurt bütün gücüyle en kestirme yoldan gidip ilk edimini gerçekleştirirken, Kırmızı Başlıklı Kız en uzun yolu tutup eğlenerek Büyükanne'nin evine varır.

Masalda Kurt'un, izlediği kestirme yolda yaptıkları bize anlatılmamıştır; yalnızca Kurt'un bu yolu kısa sürede, büyük bir hızla aldığı belirtilir. Kurt'un yolu katedişinin za-

mansal yayılımı yoktur ama buna karşılık, Büyükanenin evindeki edimlerinin bir zamansal yayılımından söz edilebilir.

Kırmızı Başlıklı Kız'ın en uzun yolu izlerken harcadığı zaman ise bize, masalda, açıkça verilmiş, anlatılmıştır. Küçük Kız'ın yola koyulmasıyla Büyükanenin evine varması arasında geçen zaman ile Kurt'un yolu kestirmeden aşip Büyükanne'nin kapısına varması ve içeri girip Büyükanne'yi yedikten sonra yatağa girmesi aynı sürede, eşzamanlı olarak verilmiştir. Bir başka deyişle, Kırmızı Başlıklı Kız'ın Orman'ı geçiş süresi anlatılırken, Kurt'un birkaç eylemi gerçekleştirme süresi, ama hızlı olarak gerçekleştirme süresi anlatılmaktadır. Bu süreler de eşit sürelerdir.

Kırmızı Başlıklı Kız'ın Orman'ı geçmesiyle Kurt'un Orman'ı geçip Büyükanne'yi yemesi ve bir süre beklemesi aynı anda gerçekleşirken, Kurt'un iki edimi birbirini izleyen bir zamansallık sunar: Önce Büyükanne'yi yer, sonra Kırmızı Başlıklı Kız'ı. Anlatı örgüsündeki ikinci ve asıl edimin sonuçlanmasıyla anlatı zamanı da bütünlenir.

III. Sonuç Gözlemleri

İnsanı çevreleyen anlatıları yöntemli bir incelemeyle ele alan birçok yaklaşım biçimi vardır: Göstergebilim de bunlardan biridir. Ancak bu bilim dalını öbür yaklaşımlardan ayıran özelliklerin başında, gösterge dizgelerindeki (sözgeliimi bir metindeki) anlamların üretiliş süreçlerini yeniden oluşturma, anlam katmanlarını yeniden yapılandırma, anlam kuruluşlarını yeniden yaşama, yeniden anlamlandırma çabası gelir. Böylece, göstergebilim, herhangi bir göstergeler dizgesinin, hangi aşamalardan geçerek, hangi anlamları

yüklendiğini araştırır. Bunun için de, metinleri **kendisi için ve kendisi içinde** aşama aşama ayırtıran bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntem birbiriyle bağlantılı birçok düzeyi, her düzeye ilişkin birçok işlemi ve birbirine göre değer kazanan birçok kavramı (terimi) içerir.

Biz, burada, söz konusu çözümleyici bilim dalını bir masal metnine uygularken,⁷ bu bilim dalının öngördüğü aşamaların yalnızca bir bölümünü, öngördüğü yoğun terimler ağının ancak bir kesimini kullandık. Amacımız, göstergebilimsel çözümlemenin temel yaklaşım biçimini, temel ilke ve kavramlarını, bir uygulama çerçevesi içinde sunmaktır.

7 Bir Türk masalına uyguladığımız göstergebilimsel çözümleme için bkz. M. Rifat, *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları*, s. 122-142.

KAYNAKÇA

ARRIVÉ, Michel

- 1972 *Les langages de Jarry. Essai de sémiotique littéraire*. Paris: Klincksieck.

BAKHTINE, Mikhaïl

- 1970 *L'Œuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Age et sous La Renaissance* (Fransızca çeviri). Paris: Gallimard.

BARTHES, Roland

- 1965 “Éléments de sémiologie”, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı, *Le degré zéro de l'écriture* ile birlikte. Paris: Denoël/Gonthier, Médiations dizisi. (Türkçe çevirisi: “Göstergebilim İlkeleri”, *Göstergebilimsel Serüven*’de.)
- 1966 “Introduction à l’analyse structurale des récits”, *Communications* 8. Paris: Seuil. (Türkçe çevirisi: “Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş”, *Göstergebilimsel Serüven*’de.)
- 1973 *Le plaisir du texte*. Paris: Seuil.
- 1973 “Texte (théorie du)”, *Encyclopaedia Universalis*, cilt XV.
- 1985 *L’Aventure sémiologique*. Paris: Seuil. (Bu kitaptan yapılmış bir seçmenin Türkçe Çevirisi: *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: YKY, 5. baskı, 2005; çeviren: M. Rifat-S. Rifat.)

- 2003 *La préparation du roman I et II*. Paris: Seuil. (Birinci bölümün Türkçe çevirisi: *Romanın Hazırlanışı I*. İstanbul: Sel, 2006; çeviren: M. Rifat-S. Rifat.)

COQUET, Jean-Claude

- 1973 *Sémiotique littéraire*. Paris: Mame.
1982 *Sémiotique. L'École de Paris* (J. Cl. Coquet yönetiminde). Paris: Hachette.
1984-1985 *Le discours et son sujet* (2 cilt). Paris: Klincksieck.

COURTÉS, Joseph

- 1976 *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*. Paris: Hachette.
1986 *Le conte populaire: poétique et mythologie*. Paris: PUF.

DELCROIX, Maurice ve Fernand HALLYN (yönetiminde)

- 1987 *Introduction aux études littéraires. Méthodes du texte*. Paris-Gembloux: Duculot.

DERRIDA, Jacques

- 1967 *De la grammatologie*. Paris: Minuit.

DUCROT, Oswald ve Jean-Marie SCHAEFFER

- 1995 *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris: Seuil.

ECO, Umberto

- 1965 *L'Œuvre ouverte* (Fransızca çeviri). Paris: Seuil.
1972 *La structure absente* (Fransızca çeviri). Paris: Mercure de France.
1985 *Lector in fabula ou la coopération interprétative dans les textes narratifs* (Fransızca Çeviri). Paris: Grasset.

- 1987 "Notes sur la sémiotique de la réception" (Fransızca çeviri), *Actes sémiotiques*, IX, 81. (Türkçe çevirisi: "Alımlama Göstergebilimi Üstüne Notlar", *Alımlama Göstergebilimi*, İstanbul, Düzlem, 1991; çeviren: S. Rifat.)
- 1988 *Sémiotique et philosophie du langage* (Fransızca çeviri). Paris: PUF.

FARCY, Gérard-Denis

- 1991 *Lexique de la critique*. Paris: PUF.

GENETTE, Gérard

- 1966-2002 *Figures* (5 cilt). Paris: Seuil.

GREIMAS, Algirdas Julien

- 1966 *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.
- 1970 *Du sens*. Paris: Seuil.
- 1976 *Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques*. Paris: Seuil.
- 1983 *Du sens II*: Paris: Seuil.

GREIMAS, Algirdas Julien ve başkaları

- 1972 *Essais de sémiotique poétique*. Paris: Larousse.

GREIMAS, Algirdas Julien ve Joseph COURTÉS

- 1979-1986 *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* (2 cilt). Paris: Hachette.

GROUPEM d'ENTREVERNES

- 1979 *Analyse sémiotique des textes*. Lyon: PUL.

HELBO, André (yönetiminde)

- 1979 *Le champ sémiologique*. Brüksel: Complexe.

HÉNAULT, Anne

1992 *Histoire de la sémiotique*. Paris: PUF (Que-sais-je? dizisi).

HJELMSLEV, Louis

1868 (1971) *Prologomènes à une théorie du langage* (Fransızca çeviri). Paris: Minuit.

ISER, Wolfgang

1985 *L'Acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique* (Fransızca çeviri). Brüksel: Pierre Mardaga.

JACOB, André

1976 *Introduction à la philosophie du langage*. Paris: Gallimard.

JAKOBSON, Roman

1973 *Questions de poétique* (Fransızca çeviri). Paris: Seuil.

1975 *Coup d'œil sur le développement de la sémiotique*. Bloomington: Indiana University.

JAUSS Hans Robert

1978 *Pour une esthétique de la réception* (Fransızca çeviri). Paris: Gallimard.

KRISTEVA, Julia

1969 *Semeiotike. Recherches pour une sémanalyse*. Paris: Seuil.

1981 *Le langage, cet inconnu*. Paris: Seuil.

LOTMAN Yuri (Iouri)

1973 *La structure du texte artistique* (Fransızca çeviri). Paris: Gallimard.

MAN, Paul de

- 1989 *Allégories de la lecture. Le langage figuré chez Rousseau, Nietzsche, Rilke et Proust* (Fransızca çeviri). Paris: Galilée.

PEIRCE, Charles Sanders

- 1978 *Écrits sur le signe* (Fransızca çeviri). Paris: Seuil.

POTTIER, Bernard

- 1973 *Le langage*. Paris: Centre d'Étude et de Promotion de la Lecture.

PROPP, Vladimir

- 1970 *Morphologie du conte* (Fransızca çeviri). Paris: Seuil.
(Türkçe çevirisi: *Masalın Biçimbilimi*, yeni çeviri, İstanbul, İŞ Kültür, 2008; çeviren: M. Rifat- S. Rifat.)

REY-DEBOVE, Josette

- 1979 *Sémiotique: lexique*. Paris: PUF.

RICŒUR, Paul

- 1983-1985 *Temps et récit* (3 cilt). Paris: Seuil. (Türkçe çevirisi: *Zaman ve Anlatı 1: Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis*, çeviren: M. Rifat-S. Rifat; *Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı*, çeviren: M. Rifat, İstanbul, YKY, 2007, 2009.)

RİFAT, Mehmet

- 1976 *Yazınsal Betik Üstüne Araştırmalar*. İstanbul.
1978 *Roman Kurgusu ve Yapısal çözümleme: Michel Butor'un Değişim'i*. İstanbul: İ.Ü. Y.D.Y.O.
1980 "Essai d'analyse d'un conte: 'les trois devins'", *Degrés* (Brüksel), 23, s. e1-e16.

- 1982 *Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama.* İstanbul: Alaz; gözden geçirilmiş 2. baskı, İstanbul: Sözce, 1986.
- 1983 *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte).* İstanbul: Yazko.
- 1987 “Réflexions sémiotiques sur la pratique et l’enseignement de la traduction”, *Le français dans le monde*, Paris, Hachette, Ağustos-Eylül (“Retour à la traduction” Özel sayısı), s. 33-39.
- 1990 *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları.* İstanbul: Düzlem.
- 1992 *Göstergebilimin ABCsi.* İstanbul: Simavi.
- 1993 *Homo Semioticus.* İstanbul. YKY; gözden geçirilmiş 4. baskı, İstanbul, Om, 2001.
- 1995 “Göstergebilimsel Açıdan Çeviri Etkinliği, Çeviri Kuramı ve Çeviri Kuramının Kuramı”, *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler* (yay. haz. M. Rifat). İstanbul: Düzlem, s. 5-72 (sonradan gözden geçirilmiş olarak *Çeviri Seçkisi 1: Çeviriyi Düşünenler*’de [haz. M. Rifat], 1. baskı, İstanbul, Dünya, 2003; genişletilmiş 2. baskı, İstanbul, Sel, 2008).
- 1996 *Göstergebilimcinin Kitabı* (Göstergebilimin ABC’sinin genişletilmiş 2. baskısı). İstanbul: Düzlem.
- 1997 “À la recherche de l’identité narrativo-discursive du ‘Petit Chaperon rouge’ de Charles Perault—Une mise en œuvre des procédures d’analyse sémiotique”, *Multiculturalism: Identity and Otherness/ Multiculturalisme: identité et altérité* (yay. haz.: N. Kuran-Burçoğlu), İstanbul: Boğaziçi University Press.)
- 1997 *Gösterge Avcıları. Şiiri Okuyan Şairler 1.* İstanbul: YKY; gözden geçirilmiş 2. baskı, İstanbul, OM, 2000.

- 1998 XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları: 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler; 2. Temel Metinler. İstanbul: YKY; genişletilmiş 4. baskı, 2008.
- 1999 Gösterge Eleştirisi. İstanbul. Kaf; genişletilmiş 2. baskı, İstanbul, Tavanarası, 2002.
- 2004 Eleştiri Seckisi: Eleştirel Bakış Açıları (haz. M. Rifat). İstanbul: Dünya.
- 2007 Metnin Sesi. İstanbul: İŞ Kültür.
- 2007 Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları. İstanbul: YKY.
- 2008 Yaklaşımlarıyla Eleştiri Kuramcıları. İstanbul: Sel.
- 2008 Bizim Eleştirmenlerimiz (M. Rifat yönetiminde). İstanbul: İŞ Kültür.
- 2008 “‘Daha İyi Anlamak İçin Daha Çok Açıklamak’ İsteyen Bir Yorumbilimci: Paul Ricœur”, *Cogito*, 56 (Paul Ricœur Özel Sayısı), Güz 2008, s. 51-58.
- 2008 Roland Barthes: “Yazma Arzusu” (haz. M. Rifat). İstanbul: Sel.

RIFFATERRE, Michael

- 1984 *Sémiotique de la poésie* (Fransızca çeviri). Paris: Seuil.

SAUSSURE, Ferdinand de Saussure

- 1972 *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot. (Türkçe çevirisi: *Genel Dilbilim Dersleri*, 2 cilt., Ankara: TDK; 3. baskı, İstanbul, Multilingual, 1998; çeviren: B. Vardar.)

SEBEOK, Thomas A.

- 1974 “Semiotics: A Survey of the State of the Art”, *Current Trends in Linguistics* (yay. haz. T. A. Sebeok), cilt 12, La Haye-Paris: Mouton.

TADIÉ, Jean-Yves

1987 *La critique littéraire*. Paris: Belfond.

TODOROV, Tzvetan

1965 *Théorie de la littérature. Textes des formalistes russes* (derleyen, Fransızcaya çeviren ve sunan: T.Todorov). Paris: Seuil. (Türkçe çevirisi: *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri*, İstanbul, YKY, 1995; gözden geçirilmiş 2. baskı 2005; çeviren: M. Rifat – S. Rifat.)

1971 *Poétique de la prose*. Paris: Seuil.

1981 *Mikhaïl Bakhtine: le principe dialogique* (Écrits du Cercle de Bakhtine ile birlikte). Paris: Seuil.

1984 *Critique de la critique*. Paris: Seuil.

TÜRKÇEDE GÖSTERGEBİLİMLE İLGİLİ BAŞLICA ÇALIŞMALARDAN

Aşağıda doğrudan doğruya göstergebilim konusunda yazılmış kitaplar ile içinde göstergebilime de yer veren başlıca dilbilim, edebiyat kuramı, eleştiri kuramı, mantık, sinema, tiyatro, mimarlık çalışmalarını belirtiyoruz.

TELİF YAPITLAR

AKSAN, Doğan

1993 *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Arkadaş Kültür Merkezi.

BAŞKAN, Özcan

1988 *Bildirişim. İnsan–Dili ve Ötesi*. İstanbul: Altın Kitaplar.

BATUHAN, Hüseyin ve Teo GRÜNBERG

1977 *Modern Mantık*. Ankara: O.D.T.Ü. Fen ve Ed. Fak.

BATUR, Enis

1981 *Tahta Troya. Eleştirel Araştırmalar*. İstanbul: Yazko.

1987 *Estetik Ütopya*. İstanbul: BFS.

1995 *E/Babil Yazıları*. İstanbul: YKY.

BAYRAV, Süheylâ

1976 *Filolojinin Oluşumu. Çağdaş Dilbilim-Eleştiri Sorunları*. İstanbul: İ.Ü. Ed. Fak.

BAYRAV, Süheylâ ve Nûkhet GÜNDEŞ (GÜZ), Gül IŞIK, Sema RÎFAT

1976 “Göstergebilimsel Uygulamalar”, *Dilbilim* 1, s. 72-115. İstanbul: İ.Ü. Y.D.Y.O.

BÜKER, Seçil

1985 *Sinemada Anlam Yaratma*. İstanbul: Milliyet.

EFE, Fehmi

1993 *Dram Sanatı. Göstergebilimsel Bir Yaklaşım*. İstanbul: YKY.

ERKMAN, Fatma

1987 *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Alan; dönüştürülmüş ve genişletilmiş yeni baskı, İstanbul, Multilingual, 2005.

GÖKTÜRK, Akşit

1979 *Okuma Uğraşı*. İstanbul: Çağdaş; yeni baskı İstanbul, YKY; 1997.

IŞIK, Gül

1978 *Montale'nin Şiir Evreninde Anlamsal Yapılar*. İstanbul: İ. Ü. Ed. Fak.

MORAN, Berna

1991 *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem, 8. baskı; sonradan İstanbul, İletişim, 1999.

ÖZEK, Veyis

1980 *Mimarlıkta Gösterge ve Simge. Eşik Aşamasının Belirlenmesi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Ü. İnş. ve Mim. Fak.

RÎFAT, Mehmet

Bkz. Yukarıda **Kaynakça** bölümü.

RİFAT, Sema

- 1976 Bkz. Bayrav, Süheylâ.
1993 “Metni Kim Oluşturur? Yazar mı? Okur mu?”, *Kuram* 3, s. 17–18. İstanbul: Kur.
1994 “Metnin İçindeki Okur”, *Kuram* 5, s. 23-24. İstanbul: Kur.
1996 “Yapıt-Okur İlişkisi ve Umberto Eco”, *Eleştiri ve Eleştiri Kuramı Üstüne Söylemler* (yay. haz. M. Rifat), s. 43-56. İstanbul: Düzlem,

SAYIN, Şârâ

- 1999 *Metinlerle Söyleşi*. İstanbul: Multilingual.

YÜCEL, Tahsin

- 1979 *Anlatı Yerlemleri*. İstanbul: Ada; 2. ve 3. baskı, İstanbul: YKY, 1992, 1995.
1982 *Yapısalcılık*. İstanbul: Ada; güncelleştirilmiş 2. baskı, İstanbul: YKY, 1999.
1982 *Yazının Sınırları*. İstanbul: Adam; 2. baskı, İstanbul: YKY, 1999.
1990 *Roland Barthes. Yazı ve Yorum* (Roland Barthes’tan Seçme Yazılar). İstanbul: Metis.
1997 *İnsanlık Güldürüsü’nde Yüzler ve Bildiriler*. İstanbul: YKY.

YÜKSEL, Ayşegül

- 1981 *Yapısalcılık ve Bir Uygulama: Melih Cevdet Anday Tiyatrosu Üstüne*. İstanbul: Yazko; 2. baskı, Ankara: Gündoğan.

* * *

Bu arada Oğuz Demiralp’in bütün eleştirel denemelerinin geniş anlamda göstergibilimsel bakış açıları içerdiğini de burada özellikle belirtmemiz gerekir.

ÇEVİRİ YAPITLAR

BARTHES, Roland

- 1986 *Göstergebilim İlkeleri* (çev. M. Rifat-S. Rifat). İstanbul: Sözce.
- 1988 *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* (çev. M. Rifat-S. Rifat). İstanbul: Gerçek.
- 1989 *Yazının Sıfır Derecesi* (çev. T. Yücel). İstanbul: Metis; 2. baskı, 2003.
- 1990 *Çağdaş Söylenler* (çev. T. Yücel). İstanbul: Hürriyet Vakfı; 2, 3. 4. baskı, İstanbul, Metis, 1996, 1998.
- 1992 *Bir Aşk Söyleminden Parçalar* (çev. T. Yücel). İstanbul: Metis; 3. baskı, 1996.
- 1993 *Göstergebilimsel Serüven* (çev. M. Rifat- S. Rifat). İstanbul: YKY (Göstergebilim İlkeleri ve Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş ile birlikte); 5. baskı, 2005.
- 1996 *Eiffel Kulesi* (çev. M. Rifat-S. Rifat). İstanbul: İyi Şeyler.
- 1996 *Göstergeler İmparatorluğu* (çev. T. Yücel). İstanbul: YKY; 2. baskı, 2008.
- 1998 *Roland Barthes* (çev. S. Rifat). İstanbul. YKY; 2. baskı, 2006.
- 2006 *Romanın Hazırlanışı 1* (çev. M. Rifat-S. Rifat). İstanbul: Sel.
- 2008 *Bir Deneme Bir Ders: Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi* (çev. M. Rifat-S. Rifat). İstanbul: YKY.

BENVENISTE, Émile

- 1995 *Genel Dilbilim Sorunları* (çev. E. Öztokat). İstanbul: YKY.

DELEUZE, Gilles

- 2004 *Proust ve Göstergeler* (çev. A. Meral). İstanbul: Kabalcı.

DERRIDA, Jacques

1994 *Göstergebilim ve Gramatoloji* (çev. T. Akşin). İstanbul: Afa.

ECO, Umberto

1991 *Alımlama Göstergebilimi* (çev. S. Rifat). İstanbul: Düzlem.

1995 *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* (çev. K. Atakay). İstanbul: Can.

1996 *Yorum ve Aşırı Yorum* (çev. K. Atakay). İstanbul: Can.

GUIRAUD, Pierre

1994 *Göstergebilim* (çev. M. Yalçın). Ankara: İmge (2. baskı).

JAKOBSON, Roman

1990 *Sekiz Yazı* (çev. M. Rifat- S. Rifat). İstanbul: Düzlem.

MELETİNSKİ, E.M.

2008 “Masalın Yapısal ve Tipolojik İncelemesi” (çev. M. Rifat- S. Rifat), *Masalın Biçimbilimi*. İstanbul: İş Kültür, s. 175–218.

PROPP, Vladimir

2008 *Masalın Biçimbilimi* (çev. M. Rifat–S. Rifat). İstanbul: İş Kültür (yeni çeviri).

RICŒUR, Paul

2007 *Zaman ve Anlatı 1: Zaman–Olayörgüsü–Üçlü– Mimesis* (çev. M. Rifat – S. Rifat). İstanbul: YKY.

2009 *Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı* (çev. M. Rifat). İstanbul: YKY.

SAUSSURE, Ferdinand de

1976-78 *Genel Dilbilim Dersleri* (çev. B. Vardar). Ankara: TDK, 2 cilt; 2. baskı, Ankara: Birey ve Toplum, 1985; 3. baskı, İstanbul: Multilingual, 1998.

TODOROV, Tzvetan (derleyen)

1995 *Yazın Kuramı. Rus Biçimçilerinin Metinleri* (çev. M. Rifat-S. Rifat). İstanbul: YKY; gözden geçirilmiş 2. baskı, 2005.
Çağdaş göstergebilimin başlıca temsilcilerinin metinlerinden yapılmış çeviriler için ayrıca bkz.

RİFAT, Mehmet

1998 *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2: Temel Metinler* (çev. M. Rifat-S. Rifat). İstanbul: YKY; genişletilmiş 4. baskı, 2008.

KAVRAMLAR DİZİNİ

A

- Açık anlatı, 90
Açıklık, 88, 90
Açık söylem, 90
Ad, 42
Ahlak, 28
Aksiyom bkz. belit.
Aksiyomatik bkz. belitsel dizge
Aletoloji, 29
Alımlama estetiği, 41, 52, 53, 54, 69
Alımlama göstergebilimi, 51, 52, 137, 147
Anlam, 22, 37, 45, 54, 76, 88, 96, 107, 108, 111, 125, 125
Anlambilim, 34, 58, 59, 125
Anlamçözüm bkz. göstergeçözüm
Anlam kavşağı, 119
Anlamlama, 57
Anlamlama biçimleri, 28
Anlamlama göstergebilimi, 13, 15, 19, 22, 73, 79, 83, 101, 107, 110, 111
Anlamlama kuramı, 15, 115
Anlamlı bütün, 12, 13, 56, 58, 79, 107, 125
Anlatı, 19, 21, 38, 51, 59, 61, 66, 79, 85, 88, 89, 101, 107, 109, 110, 116, 124, 125, 128
Anlatıbilim, 44, 68, 69, 125
Anlatıcı, 122, 128, 130
Anlatı çöz(ümle)me, 21
Anlatı çöz(ümle)me stratejisi, 21
Anlatı dilbilgisi, 73, 128
Anlatı grameri bkz. anlatıdilbilgisi
Anlatı izlencesi, 89, 119, 120, 121, 123, 124, 127, 128, 131
Anlatı kişisi, 39, 122
Anlatım, 23, 37, 38, 57, 86, 111, 115, 116
Anlatımın biçimi, 38, 111
Anlatımın tözü, 38
Anlatının açıklığı, 89
Anlatının kapalılığı, 89, 90
Anlatı programı bkz. anlatı izlencesi
Anlatı sözdizimi, 39, 73
Anlatı üretme stratejileri, 21
Ansiklopedi, 99, 100
Antropoloji bkz. insanbilim
Antroposemiyotik bkz. insan göstergebilimi

B

- Bağıntı, 22, 23, 57, 92, 95, 102
Bakış açısı, 62, 69, 75, 124, 127, 128
Başkalık, 57
Bedeniçi göstergebilimi, 42

Belirleme, 56, 110
Belirti, 27, 31, 42, 124
Belirtke, 42
Belirtkebilim, 12
Belit, 57, 110
Belitsel dizge, 57, 110
Beti bkz. figür
Betimleyici göstergebilim, 34
Betimsel, 13, 15, 67
Betimsel düzey, 56, 57
Biçem, 84, 109, 111
Biçembilim, 41, 43, 44
Biçim, 11, 28, 37, 38, 39, 46, 49, 84
Bildirişim, 7, 11, 13, 14, 38, 42, 47,
48, 52, 58, 65, 94, 129
Bildirişim göstergebilimi, 13, 14,
38, 65
Bilgi-nesne, 121, 122
Bilimin eleştirisi, 63
Bilimkuramsal, 13, 15, 98
Bilimkuramsal düzey, 56, 57
Birim, 38, 56, 85, 130
Bitimli eylem, 89
Bitimsiz eylem, 89
Biyosemiyotik bkz. canlılar gösterge-
bilimi

C

Canlılar göstergebilimi, 42

Ç

Çelişik, 80, 125
Çelişiklik, 57
Çizim, 51, 125
Çokanlamlılık, 93, 94, 95, 97

D

Değer-nesne, 129
Değilleme, 108, 125
Değiştirme, 39, 56
Desen bkz. çizim
Dianoiooloji, 29
Dilyetisi, 14, 15, 27, 33, 34, 37, 38,
40, 47, 48, 51, 52, 54, 56, 61, 68,
91, 94, 103, 109
Dilbilgisi, 30, 45
Dilbilim, 1, 11, 14, 33, 34, 35, 38,
41, 42, 44, 52, 54, 60, 61, 63, 65,
67, 68, 69, 84, 115
Diyalektik maddecilik, 63
Dil cebiri, 37
Dil felsefesi, 29, 55, 69
Dilsel sanatlar, 51
Diyalojizm, 49, 66, 98
Dizge, 11, 14, 22, 37, 61, 94, 96, 97,
99, 110
Dizim, 61
Doğa felsefesi, 28
Doğal dil, 91, 94, 109, 110
Dönüştürücü edim, 20, 127
Dönüşüm, 29, 75, 80, 100, 108,
112, 124, 125, 127, 128
Düşsel gönderge, 85, 86
Düzanlam, 38, 61

E

Edim, 122, 128, 132
Edimbilim, 34, 55, 68
Eleştirel bilim, 63
Endis bkz. belirti
Endosemiyotik bkz. bedeniçi
göstergebilimi

Esenlik, 130, 131
 Estetik değer, 36
 Estetik etki, 54, 55
 Estetik işlev, 36
 Estetik kural, 36
 Eşsüremlî, 39
 Etik bkz. ahlak
 Eylem alanı, 39, 40
 Eyleyen, 74

F

Felsefe, 40, 42, 67, 68, 101, 102
 Fenomenoloji, 29
 Figür, 12, 32, 101, 102 109
 Figüratif, 6, 51, 101, 102, 103
 Figüratif düzey, 102
 Figüratif metin, 102, 103
 Figüratif sanatlar, 51

G

Genel edimbilim, 68
 Genetik eleştiri bkz. oluşsal
 eleştiri
 Gerçek gönderge, 91, 92
 Giriş durumu, 119, 120
 Giriş kesiti, 119
 Gönderen, 40, 74, 75, 109, 120, 128
 Gönderge, 91, 92, 111
 Gönderilen, 74, 75, 109, 121, 128,
 129, 130
 Görsel göstergebilim, 68
 Görüntüsel gösterge, 31, 42
 Gösteren, 11, 27, 31, 37, 61, 88, 90,
 130
 Gösterge, 7, 11, 12, 14, 15, 19, 27,
 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 40, 42,

43, 51, 52, 56, 58, 61, 86, 90, 91,
 107, 108, 132
 Gösterge avcısı, 23
 Göstergebilim, 1, 7, 11, 12, 14, 15,
 22, 23, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 36,
 37, 38, 41, 42, 43, 44 47, 51, 53,
 55, 57, 58, 60, 62, 63, 65, 68, 69,
 73, 75, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 90,
 93, 95, 98, 101, 102, 103 107,
 108, 110, 111, 115, 119, 125, 132
 Göstergebilimsel çözümleme, 44,
 59, 116, 133
 Göstergebilimsel dörtgen, 107,
 108, 125, 126, 127
 Göstergeçözüm, 63, 64, 65
 Gösterge dizgesi, 19, 51, 56, 58
 Göstergeler kuramı, 27, 34
 Göstergeler öğretisi, 27, 28, 29, 43
 Gösterilen, 11, 27, 34, 37, 61
 Gramer bkz. dilbilgisi

H

Halk masalı, 59, 116
 Hayvan göstergebilimi, 42
 Haz duyma, 63

İ

İçeren, 125
 İçeriğin biçimi, 38, 111
 İçeriğin tözü, 38
 İçerik, 28, 37, 38, 49, 85, 111
 İçerilen, 125
 İçerme, 57, 125
 İkilik, 30, 79, 102, 125
 İkon bkz. görüntüsel gösterge
 İletişim bkz. bildirişim

İlişki, 53, 57, 79, 85, 92, 97, 98, 99,
100, 102, 109, 125
İmbilim, 12
İnsanbilim, 35, 40, 69
İnsan göstergebilimi, 42
İşaretbilim, 12
İşlev, 36, 101, 102
İşlevsel dilbilim, 38, 65
İyi Kişi, 122, 123, 127, 128

K

Kapalı anlatı, 90
Kapalılık, 86, 90
Kapalı söylem, 90
Karşıcılık, 74, 109, 122
Karşıt-özne, 74
Karşıt, 125
Karşıtlık, 27, 46, 57, 61, 101, 125,
129
Kategori, 56, 90, 126
Kesitleme, 56, 119
Kişi bkz. anlatı kişisi
Konudil, 37, 56, 107, 110
Kötü kişi, 39, 122, 124, 127, 128
Kronotop, 50
Kural gösterge, 32
Kurmaca, 20, 48, 91, 94, 116

L

Literaturnost bkz. yazınsallık
Logia, 27
Logike bkz. mantık
Logos, 27

M

Mantık, 27, 28, 30, 42, 68, 143
Mantıksal düzey, 107, 124, 125

Masal, 39, 101, 115, 116, 117, 119,
120, 124, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 139
Masal çözümlemesi, 69, 116
Matematik, 32, 68, 87
Metin, 22, 37, 41, 44, 45, 46, 47, 49,
51, 54, 58, 62, 83, 85, 87, 92, 93,
96, 103, 125, 131
Metin açıklama, 21, 22
Metin dilbilimi, 41, 52, 55, 68
Metiniçi çokanlamlılık, 97
Metiniçi ilişkiler, 98, 99, 104
Metiniçi nitelikler, 74
Metinlerarası çokanlamlılık, 97
Metinlerarası ilişkiler, 44, 49, 64,
65, 66, 97, 98, 99, 100, 101
Metinlerarasılık, 44, 49
Metin öncesi, 96
Metin sonrası, 96
Metin yorumlama, 21, 22, 51
Modi significandi bkz. anlamla-
ma biçimleri
Mutluluk bkz. esenlik

N

Nesne, 11, 13, 15, 31, 74, 75, 89, 91,
102, 103, 109, 120, 121, 128,
129, 130
Nitel gösterge, 32
Non-Figüratif, 101, 102, 103
Non-figüratif metin, 102, 103

O

Okuma birimi, 119
Okuma edimi, 54, 55

Olağanüstü masal, 39, 83, 101, 129
 Olgu metin bkz. üretilmiş metin
 Oluş, 37
 Oluşsal (genetik) eleştiri, 68

Ö

Öğre, 31, 56
 Öyküleme, 66, 88
 Özdeşlik, 57
 Özne, 60, 64, 74, 75, 109, 120, 121,
 127, 128, 129

P

Physike, 28
 Pragmatik bkz. edimbilim
 Praktike, 28
 Poetik bkz. yazınbilim
 Psikanaliz, 64

R

Representamen, 30, 31
 Retorik bkz. sözbilim

S

Salt (katışıksız) dilbilgisi, 30
 Salt (katışıksız) göstergebilim, 34
 Salt (katışıksız) sözbilim, 30
 Sapma, 99
 Semainomenon, 27
 Semantik bkz. anlambilim
 Semainon, 27
 Semeiotike, 27, 28, 29, 63, 138
 Semiyoloji, 14, 27
 Semiyotik, 14, 15, 27, 29
 Semptom, 27, 42
 Sentaks bkz. sözdizim

Sesmerkezci dilbilim, 67
 Sınıf, 56
 Simge, 31, 32, 42
 Sinema göstergebilimi, 66, 69
 Sinyal bkz. belirtke
 Sistematik, 61
 Sonsuz üretim çekirdeği, 96
 Sosyal mitoloji bkz. toplumsal
 söylenbilim
 Soyut düzey, 102
 Söylem, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90,
 102, 108, 111
 Söylem çözümlemesi, 55, 58
 Söylemin kapalılığı, 86, 90
 Söz, 47, 61
 Sözbilim, 30, 41, 45, 55, 68
 Sözce, 140, 147
 Sözcük, 36, 51, 109
 Sözdizim, 34, 39, 109
 Stilistik bkz. biçembilim
 Süreç, 22, 37, 95

Ş

Şiir, 35, 48

T

Tad alma, 63
 Tekil gösterge, 32
 Tekmerion, 27
 Tema, 32, 35, 101, 102,
 Tematik düzey, 102
 Temel anlamsal yapı, 107, 124,
 125, 127
 Temel anlatı izlencesi, 124
 Temel sözdizimsel yapı, 107, 124,
 125, 127

Tıp, 42
Tiyatro göstergebilimi, 68, 69
Toplumbilimsel eleştiri, 68
Toplumsal söylenbilim, 60
Töz, 37
Tümleme, 57, 108
Tümükapsayıcı, 13, 22

U

Uygulamalı göstergebilim, 34
Uzam, 49, 109, 127, 130, 131

Ü

Üçlük, 30, 31
Üreten metin, 64
Üretici dönüşüm, 94
Üretici yazınbilim, 68
Üretilmiş metin, 64
Üretim, 15, 21, 22, 23, 95
Ürün, 44, 95, 96, 99
Üslupbilim bkz. biçembilim
Üstdil, 34, 37, 56, 58, 107
Üstgöstergebilim, 37

V

Varlama, 104, 125
Varsayımsal-tümdengelimli, 13,
22, 56, 110, 111

Y

Yalın gösterge, 12, 32, 58
Yananlam, 38, 61
Yapı, 53, 57, 88, 90, 96, 111, 123
Yapıbozma, 44, 46, 48, 67, 110
Yapıbozucu eleştiri, 41, 44, 45, 46,
48, 67, 69

Yapısalcılık, 48, 51, 63, 145
Yapısal çözümleme, 59, 60, 61, 62,
135, 139
Yapısal dilbilim, 43, 61, 95
Yaptırım, 130
Yardımeden, 74, 109
Yazı, 12, 19, 63, 67, 145
Yazıbilim, 44, 67
Yazınbilim, 33, 34, 35, 36, 41, 43,
49, 55, 65, 66, 67
Yazın göstergebilimi, 68
Yazınsal eleştiri, 22, 41, 49, 50, 55,
65, 68, 73, 115
Yazınsallık, 7, 35, 83, 84, 85, 86,
96, 97
YazınsalMetin, 35, 54, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 98, 101, 102, 104
Yorumbilim, 41, 46, 52, 54, 55, 67,
68, 69
Yorumlayan, 31, 32, 62
Yöntembilimsel, 13, 15, 56
Yöntembilimsel düzey, 56
Yüzeysel yapı, 125

Z

Zaman, 67, 96, 109, 127
Zoosemiyotik bkz. hayvan gösterge-
bilimi
Zorunlu dönüşüm, 127

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

A

Adam J.-M., 68
Aksan D., 69, 143
Akşin T., 146
Alexandrescu S., 46
Arrivé M., 59, 90, 135
Atakay K., 147
Auerbach E., 68

B

Bahtin M., 41, 49-50, 64, 65, 66, 98
Barthes R., 19, 40, 42, 47, 61, 60-63,
65, 135, 141
Başkan Ö., 143
Batuhan H., 143
Batur E., 69, 143
Bayrav S., 143, 144, 145
Benk A., 69
Bense M., 52
Benveniste É., 40, 146
Bertrand D., 60
Bloom H., 45, 48
Bolzano B., 29
Bremond Cl., 40, 66
Brik O., 35
Brøndal V., 37

Buyssens É., 38, 65
Büker S., 69, 144

C

Carnap R., 34
Cassirer E., 40
Chabrol Cl., 60
Collège de France, 62
Condillac, 28
Coquet J.-Cl., 59, 136
Courtés J., 58, 59, 93, 136, 137
Culler J., 46, 48

D

Darrault I., 60
Delcroix M., 136
Deleuze G., 68, 146
Demiralp O., 69, 145
Derrida J., 44, 46, 61, 67-68, 136,
146
Diderot, 28
Ducrot O., 136

E

Eco U., 51-52, 100, 145
Efe F., 69, 144
Erkman F., 69, 144
Eyhenbaum B., 35

F

Fabbri P., 60
Farcy G.-D., 137
Floch J.-M., 59
Fontanille J., 60
Foucault M., 61

G

Gadamer H.-G., 68
Galenos 27
Genette G., 47, 66, 137
Geninasca J., 59
Goldmann L., 68
Göktürk A., 69, 144
Greimas A. J., 40, 47, 55-60, 68, 73,
75, 76, 79, 93, 115, 137
Groupe d'Entrevignes, 68, 137
Groupeµ, 68
Grünberg T., 143
Guiraud P., 147
Güz N., 69

H

Hallyn F., 136
Hamon Ph., 67
Hartman G., 45, 48
Havranek B., 35
Helbo A., 68, 137
Hénault A., 60, 138
Hillis Miller J., 45, 48
Hippokrates, 27, 42
Hirsch E.-D., 68
Hjemslev L., 36-38, 42, 56, 61, 138
Hoene-Wronski, J.-M., 29
Husserl E., 30

I

Işık G., 69, 144
Iser W., 53-54, 55, 138

J

Jacob A., 138
Jakobson R., 35-36, 40, 43, 51, 65,
83, 84, 138, 147
Jauss H. R., 53-54, 138
Johnson B., 48

K

Kalinowski G., 68
Karsevski S., 35
Kıran A. E., 69
Kibedi-Varga A., 68
Klinkenberg J.-M., 68
Konstanz Okulu, 53
Kopenhag Dilbilim Çevresi, 36
Kristeva J., 42, 49, 50, 61, 62, 63-
64, 65, 98, 138
Kuran-Burçoğlu N., 140

L

Lacan J., 61
Lambert J.-H., 28-29
Landowski É., 58, 59
Leibniz 28
Leitch V.-B., 48
Lévi-Strauss Cl., 35, 40
Lindekens R., 68
Locke J., 28, 29
Lotman Y.-M., 50-51, 138

M

Man Paul de, 139
 Marcus S., 68
 Marin L., 67
 Martinet A., 65
 Martinet J., 65
 Marx K., 60
 Mathesius V., 35
 Mauron Ch., 68
 Meletinski E. M., 147
 Meschonnic H., 67
 Metz Chr., 66
 Moduşçular, 28
 Moran B., 69, 144
 Morris Ch. W., 34, 42, 52
 Mounin G., 65
 Mukarovsky J., 36

N

Norris Chr., 48

Ö

Özek V., 69, 144
 Öztokat E., 146

P

Paris Göstergebilim Okulu, 55,
 59, 67, 83, 90, 115
 Parmenides 27
 Parret H., 60
 Pavel T. G., 68
 Peirce Ch. S., 30-34, 40, 42, 47, 51,
 52, 139
 Perrault Ch., 115, 116
 Petitot J., 60

Petöfi J. S., 68
 Pottier B., 139
 Prag Dilbilim Çevresi, 35, 36
 Prieto L. J., 65
 Propp V., 38-40, 61, 139, 147

Q

Quéré H., 60

R

Rastier F., 59
 Renier A., 60
 Rey-Debove J., 139
 Ricœur P., 67, 139
 Rifat M., 2, 68, 76, 80, 109, 133,
 135, 136, 139, 141, 142, 145,
 146, 147, 148
 Rifat S., 69, 135, 137, 139, 144, 145,
 147, 148
 Riffaterre M., 43-44, 141
 Rouger G., 115
 Ruprecht H.-G., 60
 Rus biçimcileri, 35, 39, 41, 48, 65,
 83, 84, 142
 Ruwet N., 67

S

Sapir E., 40
 Sartre J.-P., 60
 Saussure F. de, 30, 32-33, 36, 37,
 38, 40, 42, 51, 52, 60, 61, 65,
 141, 148
 Sayın Ş., 69, 145
 Schmidt S. J., 53
 Searle J. R., 68
 Sebeok T. A., 42-43, 142

Sollers Ph., 62
Sözer Ö., 69
Spitzer L., 68
Stoacılar, 27

Ş

Şklovski V., 35

T

Tadié J.-Y., 142
Tel Quel topluluğu, 61, 62
Thürlemann F., 59
Tinyanov Y., 35
Todorov T., 40, 47, 50, 65-66, 142,
147
Tomaşevski B., 35
Trnka B., 35
Trubetskoy N., 40

U

Uldall H. J., 37

Uluslararası Göstergebilim Derne-
ği, 36
Uspenski B. A., 51

V

Vachek J., 35
Van Dijk T., 68
Vardar B., 141, 147
Vinogradov V., 35

W

Wienold G., 53

Y

Yalçın M., 147
Yücel T., 69, 145, 146
Yüksel A., 69, 145

Z

Zilberberg C., 59

